

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК: 73/76:371-3

Сафашева Сурайё Садиковнанинг

***АМАЛИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА ТАЛАБАЛАРДА
РАМЗИЙЛИККА ОИД ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
МЕТОДИКАСИ
(Наққошлик фани мисолида)***

Магистратура йўналиши: 5 А140901 – Касбий таълим (Амалий санъат)

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Ҳимояга тавсия этаман
Магистратура бўлими бошлиғи
_____Н.А.Муслимов
“ _____ ” июнь 2009 й.

“Амалий санъат” кафедраси
муздир _____
п.ф.д. профессор. С.С.Булатов
Илмий рахбар _____
п.ф.д. профессор. С.С.Булатов

Тошкент – 2009

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3-9
-------	-----

I – БОБ. Олий Таълим муассасаларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг назарий асослари.	
---	--

1.1. Амалий санъат дарсларини ўргатишда рамзийликнинг ўрни	10-19
1.2. Амалий санъат асарларини ўрганишда бадиий таҳлилнинг моҳияти	20-44

II – БОБ. Олий Таълим муассасаларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг методикаси.	
--	--

2.1. Амалий санъат дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчалар методикаси	45-62
2.2. Амалий санъат асарларини таҳлил қилиш орқали талабаларнинг рамзийликка оид тушунчаларини шакллантириш	63-85

III – БОБ. Тажриба – синов ишларини ташкил этиш, ўтказиш методикаси ва натижалар таҳлили	
--	--

3.1. Тажриба-синов ишларини олиб бориш методикаси	86-98
3.2. Тажриба-синов ишлари натижалари, таҳлили	99-110

ХУЛОСА	111-113
--------	---------

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ	114-117
--------------------	---------

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг барча соҳаларида рўй бераётган туб ўзгаришлар маънавий, маърифий, мафкуравий, касбий жиҳатдан мутлақо янги замон кишисини шакллантиришни талаб этади. Ҳозирги замон ёшларини миллий, шарқона, тархий қадриятларни ҳисобга олган ҳолда замонавий руҳда тарбиялаш ҳам ижобий инсоний фазилатларга эга бўлган касб соҳибларини тайёрлаш муаммоси давлат миқёсидаги долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда Республика ҳукуматининг қатор ҳужжатлари ватанимизнинг ҳар томонлама жаҳон андозалари талаблари асосида ривожланишига қаратилмоқда. Жумладан, ёшларга таълим-тарбия беришда маъданият, қадрият, миллий санъат намуналаридан, ота-боболар томонидан яратилган ва бутун жаҳонга машҳур бўлган ажойиб санъат намуналаридан кенг фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда. Ватанимиз мустақиллигининг илк йилларидаёқ Ўзбекистон халқаро ҳуқуқий субъектига айланиб, 1992 йил БМТга, 1993 йили ЮНЕСКОга аъзо бўлди. Ҳозирги пайтда Республикада юздан ортиқ хорижий мамлакат элчихоналарида, қатор халқаро ташкилотлар, йирик жаҳон банклари ва фирмалар ваколат хоналарида фаолият кўсатмоқда.

Буюк ватандошимиз - Имом Ал Бухорий, Ҳаким Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбандий, Имом Мотирудий, Бурхониддин Марғулонийларнинг номлари қайта тикланмоқда. Ўтмишнинг буюк мутафаккирлари, шоирлари ва мусаввирлари – Абу Райхон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Муҳаммад Хоразимий, Абу Наср Фаробий, Аҳмад Фағоний Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Камоллидин Беҳизод, Муҳаммад Мурод Самарқандий ҳамда жадидчилик ҳаракати вакилларининг номлари ғурур билан тилган олинмоқда. Уларнинг шарафига ёдгорликлар мажмуалари қурилиб, китоблар чоп этилиб, фаолиятлари кенг тарғиб этилмоқда.

Ана шундай миллий уйғониш даврида Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов Мустақиллик билан боғлиқ барча ижтимоий сиёсий ва иқтисодий масалалар қаторида инсон айниқса ёш авлод маънавияти, эркин, озод шахс маърифатига, маданият ва санъатнинг ривожига алоҳида эътибор беради. Зотан, такомил маънавий-маданият ва санъатсиз, миллий қадриятларни янада юқори босқичга кўтармасдан туриб, янги жамиятни, янги ижтимоий тарихий муносабатларни ва янги дунёқарашни барпо этиш мумкин эмаслиги аён бўлди.

“Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидаёқ, - деб Президент И.Каримов – аجدодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий – маърифий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди. Биз маънавий қадриятларни тиклашни, миллий ўзликни англашни ўсишдан, табиий жараён деб ҳисоблаймиз”.

Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналарини, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.[3. 29-30, б]

Ўзбекистонда янги маънавий-ғоявий йўналишларнинг шаклланиши ўз навбатида, замонавий санъатнинг барча соҳаларига таъсир этиб, ижобий изланишлар доирасини кенгайтириб, бадиий тафаккур ривожини янада жадаллаштиради. Тарихий, маданий ва маънавий-ахлоқий қадриятларнинг кенг қатламларини қайта идрок этиш ғоялари, янгиланиш тамойиллари тасвирий ва амалий санъат тизимида яққол намоён бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг истиқлолга эришиши маънавий, тарихий қадриятларимиз ҳамда халқ педагогикаси анъаналарини қайта тиклаш ва уларни замонавий педагогик технологиялар асосида ривожлантиришга йўл очиб беради. Айниқса, асрий анъаналарга эга бўлган халқ амалий санъатига

Ўқувчиларни жалб этиш – катта тарвиявий аҳамиятга эга эканлиги билан диққатга сазовордир. Шу жиҳатдан, ҳам ёш авлодни ҳар томонлама комил топтиришда педагогика фани ўз олдига янги вазифалар юклади. Зеро, бошқа соҳалар билан ҳамоҳанг тарзда илм ва санъат соҳаларида ҳам туб ўзгаришлар даври кечмоқда. Бу ўзгаришлар ёш авлодда нафақат назарий билимларни эгаллаш, балки уларни амалиётда қўллай олиш кўникмаларини шакиллантириш ва такомиллаштиришни ҳам тақазо этади. Ижтимоий-маданий, маънавий-маърифий аҳамиятга молик бўлган бу тадбирларни амалга оширишда кўп йиллар давомида миллий бойлик бўлиб келган халқларимизнинг маданий ва маиший ҳаётга кенг тадбиқ этилган гўзал хунарлардан бири наққошлик санъатини янада чуқурроқ ўргатиш муаммоси ҳам ҳозирги кунда жуда катта педагогик аҳамиятга эгадир.

2009 йил тасдиқланган “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили” Давлат дастури бўйича энг муҳими, биз авваламбор иш ўринларига талаб доимо катта бўлган қишлоқларда ёшларни иш билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш имконига эга бўламиз.

Қишлоқларимиз қиёфасини, қишлоқда ҳаёт сифатини, ишлаб чиқариш муносабатларининг мазмун-моҳиятини ўзгартиришга, агросаноат мажмуида олиб борилаётган ислохотларни чуқурлаштиришга, охир-оқибатда қишлоқ аҳолисининг ижтимоий-сиёсий ва маданий савиясини, онги ва фуқаролик масъулиятини оширишга қаратилган, биз учун ўта долзарб аҳамиятга эга бўлган ушбу давлат дастурини бажаришга киришар эканмиз, 2009 йилдаги бош вазифамиз уни амалга ошириш бўйича истиқболдаги барча ишларни мустаҳкам ташкилий асосга қўйишдан иборатдир. [5. 42,6]

Маънавиятимизнинг хазинаси бўлмиш ўзбек халқ амалий безак санъати турлари орқали қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш талаб даражасида эмас.

Таъкидлаб айтиш керакки, ишлаб чиқариш корхоналари билан кооперация асосида барпо этилаётган касаначиликни ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда.

Муаммонинг ишланганлик даражаси. Педагогик тадқиқотларда ўқитувчилар тайёрлашда тасвирий ва амалий санъатнинг турли соҳаларида тадқиқ қилиш билан олимлар: Н.Н.Ростовцев, В.С.Неменский, Аю.С.Хворостов, Е.В.Шорохов, Т.Н.Шпиклова, К.Ералин ва бошқалар, республикамизда С.С.Булатов, Р.Хасанов, С.Абдуллаев, А.Сулаймонов, К.Қосимов, Б.Б.Бойметов, Н.Толипов, Р.Ражабов, А.Амонуллаев тасвирий ва амалий санъатни ўрганишнинг назарий ҳамда методик томонлари бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борганлар. Айниқса, олий ўқув юртларида амалий санъатни ўрганиш юзасидан Б.Бойметов, С.Абдуллаев, Т.Р.Собиров ва бошқалар тадқиқот ишларини олиб борганлар.

Аммо, юқоридаги илмий-тадқиқот ишларини таҳлил қилиш орқали аниқланадики, наққошлик даражаларида рамзийликка оид тушунчаларни талабаларда шакллантириш методикаси махсус илмий тадқиқот объекти сифатида тадқиқ қилинган эмас. Шунинг учун бу муаммони бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири деб ҳисоблаймиз.

Тадқиқотнинг мақсади: Олий Таълим муассасаларининг наққошлик дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларини шакллантиришни методик жиҳатдан асослаш, ҳамда амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти: Олий Таълим муассасаларида рамзийликка оид тушунчаларни шакллантириш жараёни.

Тадқиқотнинг предмети: Олий Таълим муассасаларидаги наққошлик дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг мазмуни, шакли, методи ва воситалари.

Тадқиқотнинг илмий фарази. Агар:

- наққошлик дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг назария ва амалиётдаги мавжуд ҳолатлари ўрганиб таҳлил этилса;

- наққошликда ишлатиладиган рамзийлик элементлари алифбоси тузилса;

- асарларни бадий таҳлил қилиш мезонлари яратилса;

- рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг самарили шакли, метод ва воситаларини аниқлаб ҳамда таълим жараёнига тадбиқ этилса;

- талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни модели яратилса;

- олинган тажриба синов натижаларига кўра тегишли тавсиялар ишлаб чиқилса.

Тадқиқотнинг вазифаси:

- олий таълим муассасаларининг наққошлик дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларини шакллантиришнинг назарияси ва амалиётдаги мавжуд ҳолатини таҳлил этиш.

- олий таълим муассасаларининг наққошлик дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларини шакллантиришнинг самарали шакли, метод ва воситаларини аниқлаш ҳамда таълим жараёнига тадбиқ этиш.

- олий таълим муассасаларининг наққошлик дарсларида талабаларда рамзийликни шакллантиришга оид методик тавсияларни ишлаб чиқиш ва уларни тажриба синовидан ўтказиш.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

- наққошлик дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг назария ва амалиётдаги мавжуд ҳолатлари таҳлили;

- наққошликда ишлатиладиган рамзийлик элементлари алифбоси;

- асарларни бадий таҳлил қилиш мезонлари ва механизми;

- рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг самарили шакли, метод ва воситаларини аниқлаб ҳамда таълим жараёнига тадбиқи;

- талабаларда рамзийликка оид тушунчалар модели;

- олинган тажриба синов натижаларига кўра тегишли тавсиялар.

Тадқиқотнинг методологик асоси бўлиб: Ўзбекистон Республикасининг Конситуцияси; “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Қардлар тайёрлаш Миллий дастури”; “Соғлом авлод” давлат дастури; ёш авлодни шакллантириш тўғрисидаги Вазирлар Маҳкамаси томонидан чиқарилган қарорлар; шунингдек, Шарқ мутафаккирларининг талим-тарбия, фалсафий қарашлари; баркамол шахс моҳияти, инсон ва жамият ривожланишида санъат ва ҳунарнинг ўрни тўғрисидаги ғоя ва назариялар хизмат қилади.

Тадқиқот методлари: фалсафий, тарихий, психологик-педагогик, методик адабиётлар ва вақтли матбуот мақолаларни таҳлил қилиш, кузатиш, суҳбат, тест, сўровнома, педагогика олий ўқув юртлари архив хужжатлари билан танишиш, педагогик тажриба-синов ишларини ўтказиш, олинган далилларни умумлаштириш, методик-статистик жихатдан қайта ишлаш ҳамда хулосалаш.

Тадқиқотнинг илмий янгилаш: олий таълим муассасаларида наққошлик санъатини ўрганиш жараёнида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришга оид биринчи бор илмий тадқиқот иши олиб борилди; рамзийликка оид тушунчаларнинг алифбоси ишлаб чиқилди; амалий санъат асарларини бадиий таҳлил қилиш тизими ишлаб чиқилди.

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти: амалий санъат бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати ва ўрганаётган наққошлик санъатини янада чуқур ва атрофлича ўрганилганлиги, уларни фалсафий дунёқарашини шаклланганлигидир. Амалий санъат асарларини бадиий таҳлил қилиш асосида талабларда рамзийликка оид тушунчаларни шаклланганлиги. Шу муаммони ҳал қилиш учун методик тавсиянома ишлаб чиқарилган.

Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши:

Тадқиқот натижалари Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика Университетида тажриба синовидан ўтказилди.

Натижаларнинг амалиётга тадбиқ этилиши:

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Муаллиф томонидан диссертация материаллари асосида илмий амалий анжуман тўпламларида 2 та илмий мақолалар чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми.

Диссертация кириш, 3 боб, 6 параграф, хулосалар, тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан ташкил топган. Диссертациянинг умумий ҳажми 117 саҳифадан иборат.

I – БОБ. Олий Таълим муассасаларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг назарий асослари.

1.1 Амалий санъат дарсларини ўргатишда рамзийликнинг ўрни.

Ўзбекистон халқларининг тарихи, қадриятлари, илм-фан, маданият дурдоналарини ҳар томонлама ўрганиш ва таҳлил этиш ғоят муҳимдир. Бугун бизнинг олдимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики,- деган эди Президентимиз И.А.Каримов: “Биз босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимизни негизларини аниқлаб, буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз томирларига қайтиб, ўтмишдаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига тадбиқ этмоғимиз керак” (6. 9,б). Шу мақсадда республикаимиз ҳукуматининг қатор ҳужжатлари Ватанимизнинг асосли ривожланишига қаратилмоқда. Жумладан, ёшларга таълим-тарбия беришда маданиятимиз, қадриятларимиз, миллий санъат намуналаридан, ота-боболаримиз томонидан яратилган ва бутун жаҳонга машҳур бўлган ажойиб санъат намуналаридан кенг фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда. Шу маънода Республикаимиз ҳукумати томонидан халқ таълими тизимини тубдан ислоҳ қилиш мақсадида 1997 йили "Таълим тўғрисида"ги қонун ва "Кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастур" қабул қилинди. Унда "Ўзбекистон Республикасининг таълим соҳасидаги сиёсатини, умуминсоний қадриятлар, халқнинг тарихий тажрибаси, маданият ва фан борасидаги кўп асрлик анъаналар, жамиятнинг истиқболдаги ривожланишини ҳисобга олган ҳолда юргизилади" дейилган [51. 1,б].

Мамлакатимиз Президенти И. Каримов Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиядаги маърузасида Ўзбекистоннинг келгуси асрга нималарни олиб ўтиши ва нималардан воз кечиши лозимлиги ҳақида гапира туриб, ҳаётимизнинг яхшилаш йўллари, янги минг йилликда қандай муаммоларнинг ечимига диққат қилишимиз

лозим? - деган масалаларга ечим топишга интилади ва бунинг учун Республика ҳаётига, ўтмишига назар ташлаб таҳлил қилади.

Юртбошимиз ХХІ асрнинг дастлабки йилларида мамлакатимиз ривожланиш стратегияси, ислохотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилаш борасидаги фаолиятимизнинг мазмун - моҳиятини, устувор 6 та йўналишлардан иборатлигини таъкидлайди.

Шу устувор йўналишларидан бири Кадрлар масаласидир. Ҳар бир вазифани охири барибир кадрлар ва яна кадрларга бориб тақалаверади, муболағасиз айтиш мумкинки, бизнинг келажагимиз, мамлакатимиз келажаги яъни ўрнимизга ким келишига ёки қандай кадрлар тайёрлашимизга боғлиқ.

Ўзбек халқ амалий безак санъати қадимийлиги ва бой маданияти билан бутун дунёга машхурдир. Мамлакатимизнинг ер усти ва тупроқ остидаги қисми улкан бир тарихий музейдир. Асрлар давомида орттирилган маданий ва маънавий бойлигимиз, хусусан, ўзбек миллий халқ амалий безак санъатининг энг ривожланган турларидан: ганчкорлик, наққошлик, заргарлик, каштачилик, ёғоч, тош ва суяк ўймакорлиги, кулолчилик, пичоқчилик, кигиз босиш, саватчилик, бўйрачилик кабиларни ўргатиш, ўрганиш технологияси, усталарнинг ҳақиқий номлари, ўзига хос мактаблари, яратган услублари шўро тузуми даврида аста-секин йўқолиб кетиш хавфи остида қолди.

Бизнинг қадимий ва гўзал диёримиз нафақат Шарқ, балки жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганини халқаро жамоатчилик тан олмоқда ва эътироф этмоқда. Бу табарруқ заминда не-не буюк зотлар, олиму уламолар, сиёсатчи ва саркардалар етишиб чиққани, умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кутарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг хизматлари беқиёс экани бизга улкан ғурур ва ифтихор бағишлайди.

Бу кўҳна тупроқда милодгача бўлган даврда ва ундан кейин қурилган мураккаб сув иншоотлари, ҳали-ҳануз ўзининг кўрки тароватини сақлаб келаётган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан ўлкамизда деҳқончилик ва ҳунармандчилик маданияти. Меъморлик ва шаҳарсозлик санъати юксак даражада ривожланганидан далолат беради. Мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-маънавий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди.

Аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимий тошёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган минг-минглаб қўлёзмалар, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт. Санъат, сиёсат. Ахлоқ, фалсафа, тиббиёт. Математика. Минералогия, кимё, астрономия, меъморлик, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиздир. Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда камдан-кам топилади.

Ота-боболаримизнинг асрлар давомида тўпланган ҳаётий тажрибаси. Диний, ахлоқий, илмий адабий қарашларни ифода этадиган бу каби тарихий ёдгорликлар орасида бундан қарийб уч минг йил муқаддам Хоразм воҳаси ҳудудида яратилган. “Авесто” деб аталган бебоҳо маънавий обида алоҳида ўрин тутади. Авваламбор, шуни айтиш жоизки, олис ота-боболаримизнинг ақл-заковати, қалб кўри маҳсули бўлмиш бу ноёб ёдгорликларнинг замон тўфонларидан, қанчадан-қанча оғир синовлардан ўтиб, бизнинг давримизгача етиб келганининг ўзида катта маъно мужассам. Бундай ўлмас осори атиқалар бу кўҳна ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда қадимдан буюк маданият мавжуд бўлганидан гувоҳлик беради.

Ана шундай тарихий ёдгорлик намуналари билан яқиндан танишар эканмиз, уларда ифода этилган теран фикр ва ғоялар, ҳаёт фалсафаси

бизни бугун ҳам ҳайратда қолдиришига яна бир карра амин бўламиз.
[3. 30-31,б]

Бугунги кунда мустақил мамалакатимизда халкимизнинг асрлар давомида яратган ижодий меҳнати натижаси бўлмиш амалий безак санъатини кўз қорачиғидек асраш, қадрлаш, улардан амалий фойдаланиш, ёшлар эстетик дидини ўстириш ҳамда юксак маданиятли кишилар қилиб тарбиялаш учун кенг имкониятлар очилди. Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Ал Хоразмий, Низомий Ганжавий, Хисрав Деҳлавий, Алишер Навоий, Камолиддин Бехзод, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби жаҳонга машҳур олим, шоир ва мусаввирларнинг бетакрор маданият дурдоналари, халқ усталари яратган нодир асарлар руҳида ёшларни тарбиялаш, устачилик ва хунармандчилик сирларини уларга меърос қолдиришга чақирганлар.

Паҳлавон Маҳмуд мақбараси безакларидаги рамзийлик.

Хива шаҳридаги тарихий архитектура ёдгорликлари ичида энг ҳашаматли ва чиройлилиги билан ажралиб турадиган Паҳлавон Маҳмуд мақбарасидир. Паҳлавон Маҳмуд мақбараси Хива шаҳрининг адл ўртасига жойлашган. У гумбазининг банландлиги (25 м) сабабли шаҳардан 5-6 чақирим наридан кўриниб туради. Мақбаранинг ҳозирги кўринишидаги гумбази Муҳаммад Раҳимхон I даврида қурилиб, унинг ўғли Оллоқулихон даврида чиройли кошинлар билан безатилган. Шунинг учун ҳам кўпчилик олимлар бу мақбарани Хива хонларининг Кўнғирот сулоласи хилхонаси деб аташади.

Мақбарадаги қоплама безаклар мукамаллиги билангина эмас, балки нақшларнинг моҳирона ишланганлиги ва хона ичида беками-кўстлиги билан ҳам бебаҳодир. Кошин карвичлар квадрат шаклида (27x27 см) бўлиб, бирисидаги нақш иккинчисида худди шундай жойлашган усулда такрорланмайди. Улардаги нақш чизиқлари бир-бири билан аниқ боғланиб кетади ва умумий безак лавҳаларни ташкил қилади.

Кошинлардаги гуллар аксари оқ,кўк ва зангори бўлиб, бу рангларнинг танланиши ҳам бежиз эмас. Чунки қадимдан оқ ранг тозалик, ёруғлик, бахт ва омад рамзи. Кўк ранг мовий осмон, ёмон кундан асраш, зангори-олий эътиқод рамзини билдирган. Нақшларда ҳам олам-олам маънолар яширинган. Масалан, катта гумбазли хонага киришдаги кошинларнинг пастги қаторида кема тасвири туширилган (1-расм). Бу бир афсона билан боғлиқ бўлиб, у шундай: Нух пайғамбарнинг ўғли Сом қумнинг баланд бир қирида ухлаганда туш кўради. Тушида отаси – “шу ётган жойингда бир қалъа қургил, унинг тузилиши менинг кемамга ўхшасин”.- дейди. Шунда Сом отасига – “кема шаклида бўлган шаҳар кемадек чайқалиб турмайдими?”, - деб сўрайди. Отаси унга, - “ундан хавотир олма, ўртага бир лангар ташлаймиз”, - дейди [49. 13,6].

Халқ орасида мана шу Паҳлавон Маҳмуд мақбараси Хива шаҳрининг лангари дейилади. Давлат мукофоти лауреати, Ўзбекистон халқ рассоми, эски музей илмий ходими Абдулла Болтаевнинг “Хива ва Хоразм тарихига доир материаллар” деб номланган дафтарлари мавжуд. Шулардан 37-сонли дафтарда юқоридаги афсона ва лангар ҳақида ҳам ёзиб қолдирган. Нақшларнинг катта кўпчилиги ҳар хил ўлчамдаги айланалар ичига ясалган, ёки нақшларнинг ўзи айлана-айлана бўлиб кетган. Чунки айланага кўзи тушган ёвуз ниятли киши ниятидан қайтади, деб ҳисобланган.

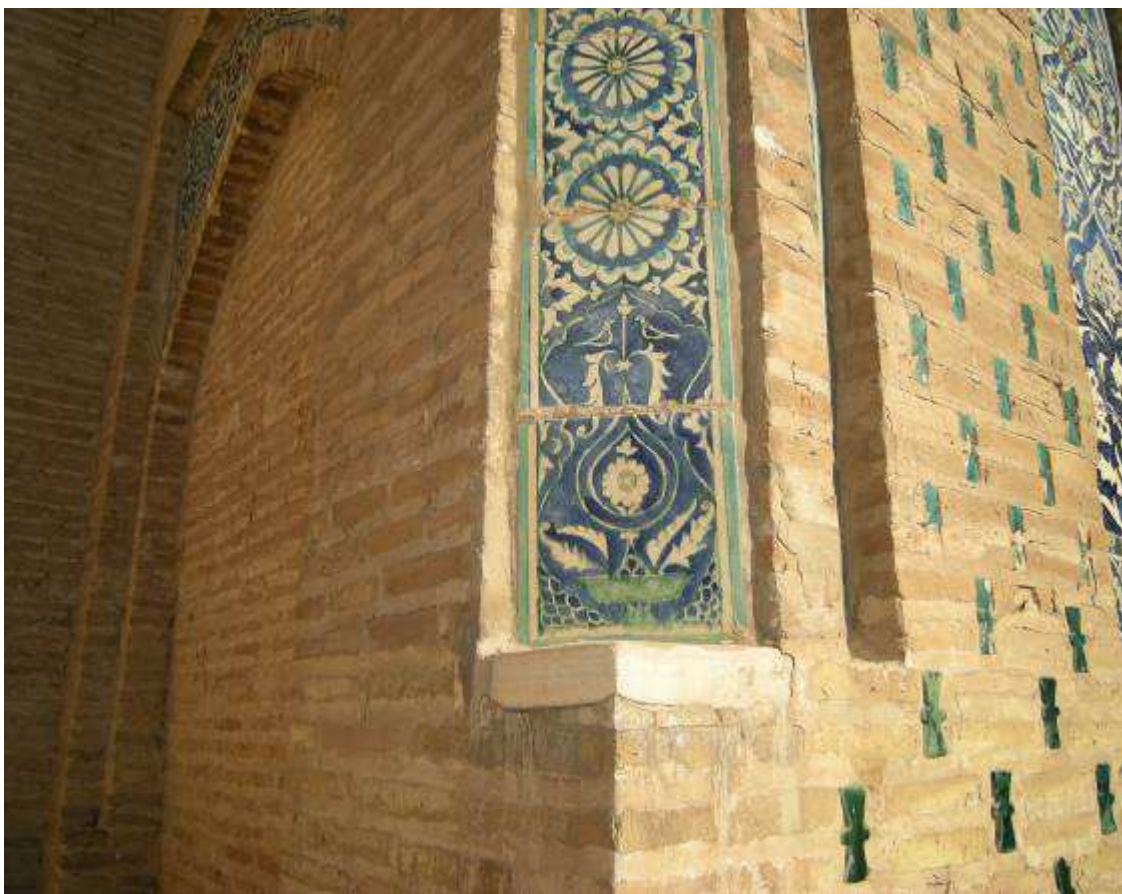
Кошинларнинг яна бирида куш сурати тасвирланган, бу булбул бўлиб, садоқат рамзини, яъни Оллоқулихоннинг отасига ва Паҳлавон Маҳмудга садоқатини билдиради.

Абдулла Болтаевнинг ёзишича Оллоқулихон ўзига Хивадаги энг ҳашаматли сарой – Тошҳовлини қурдириб, унга кошинлар билан безак беришдан аввал, отасининг ётган жойи Паҳлавон Маҳмуд мақбарасини кошинлар билан безаттирган. Оллоқулихоннинг отасига ҳурмати шу даражада бўлганки, ўзига тайёрлатган қабри отаси ётган жойнинг оёғи учида ва пастда қурилишини буюрган.

Умуман, бу анъана аввалдан келаётганини сезиш қийин эмас. Паҳлавон Маҳмуд оёғи учида Абулғози ва Анушахонлар (VII-аср қабртошлари), улардан кейин эса Муҳаммад Раҳимхон I қабри жойлашган. Паҳлавон Маҳмуд қабрининг узунаси Шарқдан Ғарбга томон қилиб ер устида қурилган. Чунки Хоразмда барча қабрлар шундай қурилади. Бунинг сабаби бор. Қабр ер устидалиги, ер ости сувининг жуда яқинлигидан. Шарқ ғарблигининг маъноси, ўликнинг бошини ғарб томонга қўйиб, юзини жанубга, яъни Маккага қаратиш учундир. Бошини ғарбга қўйиш қуёш ботганини, киши ҳаёти тугаганини билдиради. Хоразмда қадимдан бир одат бор, болани ухлаши учун ётқизганда бошини фақат жануб ёки шарқ томонга қўйиш тавсия қилинади. Кун ботарга ва шимолга бош қўйиш бутунлай таъқиқланади. Кунботар томонга фақат ўлик бош қўяди, Қибла-Жанубга эса оёқ узатиш мумкин эмас, у томонда Макка бор дейилади.

Диний деб талқин қилинган бу ақида аслида илмий бўлиб, ер шарининг айланиши ва унинг одам танасига таъсири ҳақидадир. Агар киши шарқ томонга бош қўйиб ётса, танасида қон айланиши енгиллашади, чунки ер айланиши унга ёрдам беради. Шунинг натижасида юрак дам олади. Жанубга бош қўйиш эса ер магнит майдонига мослашишни билдиради. Қадимда фан билан дин бирга қўшиб олиб борилгани сабабли, бу билимлар тезликда оммага оғзаки ҳолда етиб борган. Оғзаки бўлгани учун ҳам кўп илмий асосланган нарсалар бизгача етиб келмаган.

Хива шаҳрининг биргина Паҳлавон Маҳмуд мақбарасидаги ўйма нақшли эшикларнинг 5 тасида, кошнларнинг 10 та жойида, 6 та мармар тошда, 3 та металл буюмда араб, форс ва туркий тиллардаги ёзувлар бўлиб, улар тарихимизни ўрганишда муҳим манбалардир.

1-расм.

Буюк саркарда, давлат арбоби Амир Темур хунар ва илм эгалари, йирик мутахасис олимлар ёрдамига таяниб, математика, геометрия, меъморлик, астрономия, адабиёт, тилшунослик, тарих, мусика, тасвирий санъат, хаттотлик каби соҳаларни ривожлантиришга катта аҳамият берди. Амир Темур ва темурийлар даврида халқ хунармандчилиги, қолаверса, маданияти юксак даражада ривож топди. Темурнинг амри билан турли мамлакатлардан усталар, меъморлар олиб келиниб, бетакрор бинолар қурилди ва боғу роғлар барпо этилди. Ушбу бетакрор биноларни нақшу нигораларда турли рамзий нақшлар яъни қушлар, ҳайвонлар, ўсимликлар, буюмлар, инсон қиёфалари ранглар орқали акс эттирилган. Уларда бир дунё фалсафий фикрлар баён этилган. [38]

М.И.Ремпель Марказий Осиёдаги тарихий тараққиётнинг, меъморчилик обидаларини, нақшларнинг композицияларини, услубларини

(120) батафсил ўрганиб, йирик тарихий асарлар ёзди. Унинг “Архитектурний арнамент Ўзбекистана” номли асарида Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий обидаларни безатишда (улар ичида кўплаб ганч ўймакорлиги намуналари бор) қўлланилган нақшинкор безакларнинг композицион тузулишлари, мазмуни чуқур таҳлил этилган. Унинг андозалари бугунги кунда ҳам ганч ўймакорлиги намуналарини яратиш бўйича андоза вазифасини ўтамоқда.[37]

Халқ амалий безак санъатининг тарихи, йўналишлари, соҳаларни ўрганишда педагог олим С.С.Булатовнинг илмий фаолияти ибратлидир. XX асрнинг охириги ўн йиллигида олимнинг халқ амалий безак санъатининг турли соҳаларга бағишланган йирик асарлари нашр этирилди.

Ёшларни ҳалол меҳнат қилишга, уларни турли касб-хунар сирларини мукаммал эгаллашга ўргатиб борилиши халқимиз тараққиёти тарихида, ҳар хил даврларда мутафаккир олимлар, назариётчи ва амалиётчилар томонидан тадқиқ этилиб, фикр ва мулоҳазаларни ўз асарларида баён этганлар.

Ҳозирги даврда ижод этган ва ижод этиб келаётган олимларимиздан профессор С.С.Булатов ўзининг “Ўзбек халқ амалий безак санъати” номли ўқув методик қўлланмасида ўзбек халқ амалий безак санъатининг кенг тарқалган турлари, улар ҳақидаги илмий ва тарихий маълумотлар ҳақида амалий иш усулларини баён этган ҳамда бу санъат турларини ўрганиш ва ўргатишга доир назарий-методик йўл-йўриқлар берилган.

Муаллифнинг олиб борган кузатишлари ва тадқиқотлари асосида ганчкорлик, наққошлик, заргарлик, каштачилик, ёғоч, тош ва суяк ўймакорлиги, кулолчилик, пичоқчилик, кигиз босиш, саватчилик, бўйрачилик каби халқ амалий санъат турларининг тарихи, иш жараёнлари ва услублари, жихозлар, асбоб-ускуналар, хом-ашёлар, уларни тайёрлаш ва ишлатиш ранг-баранг тасвирий лавҳалар мисолида тадқиқ этилади.

Бу санъат турларини ўрганиш юзасидан машғулотларни ташкил этишга доир илмий методик тавсиялар, дастурлар берилган ҳамда халқ амалий

санъати воситасида ўқувчиларни бадиий эстетик тарбиялашнинг назарий ва амалий вазифалари баён этилади.

Наққошлик бўлимида нақш рамзий элементларни таблицаси берилган. Таблицада қуш, қуёш ва бошқалар рамзий ифодаланган. [11]

С.С.Булатов ва Ў.Мансуровларнинг “Миллий меъморчиликда амалий санъат фалсафаси” номли монографияси амалий санъат фалсафаси соҳаси бўйича дастлабки монография бўлиб, амалий санъат турларида ишлатиладиган безаклардаги рамзийлик алифбоси илмий асослаб ишлаб чиқилган. Айниқса, Шердор мадрасаси, Кўкалдош мадрасаси безаклари улар томонидан ҳар томонлама асослаб берилган. [12]

С.С.Булатов ва Н.Толиповларнинг “Тўзаллик фалсафаси” номли монографиясида маънавиятимиз хазинаси бўлмиш ўзбек халқ амалий безак санъатидаги безаклар, шакл, ранг ва чизиқларни ўқишнинг рамзий алифбоси, бу безакларни ўқиш йўллари ҳамда ранглар орқали мантикий ва фалсафий фикрлашнинг сир-асрорлари ҳақида қизиқарли маълумотлар берилган.[16]

Нақш композицияси бўйича дастлабки китоблардан бири Ниғмонов Баҳромжон Абдувосиқ Хожи ўғлининг “Нақш композициялар тузиш” номли методик қўлланмаси ҳам талаба ва ўқувчилар учун зарур манбадир. Ушбу китобда композиция қонун-қоидалари, стилизация композициялардан жуда кўп намуналар берилган. Айниқса, композиция қоидаларини асослари берилган. [33]

Қ.Қосимовнинг “Наққошлик” номли қўлланмасида наққошлик тўғараги ишини ташкил этиш ва ўтказишда амалий ёрдам берилади. Китобда методик тавсиялар ва иллюстрация материаллари ўқувчиларга наққошлик санъатининг жозибасини аниқлаш ва улардан ана шу санъат сирларини ўрганишга қизиқиш уйғотиш имконини беради. Муаллифнинг ушбу китобида дастлабки рамзий нақш элементларининг биринчи бор таблицасини берган. Уларни рамзий ифодаланиши ҳақида

дастлабки қизиқарли маълумотлар берган. Лекин бу рамзий нақш элементларининг дастлабки тасвирий ифодаси эди. [44].

А.Ҳаққуловнинг “Тамир санъти” номли китобида ғоят муҳим мавзу тарихий –маданий ёдгорликларни қадрлаш ва уларни келгуси авлодларга бекаму кўст етказиб бериш масаласи кўтарилади.

Китоб, асосан муаллифнинг таъмир соҳасида узоқ йиллар давомида олиб борган кузатишлари заминида туғилган мақолалардан тузилган. Бу мақолаларда Самарқанднинг қадимий ёдгорликларини тарихимизда тутган ўрни, таъмир санъатининг мураккаб муаммолари ҳақида қизиқарли ҳикоя қилинади. Бундан ташқари, мазкур тўпламда ўқувчи учун ибратли ва бевосита ёдгорликлар тақдири билан боғлиқ бўлган ривоятлар ҳам келтирилган. [52]

Амалий безак санъати – безак санъати; ижтимоий ва шахсий турмушда амалий аҳамиятга эга бўлган буюмлар тайёрлаш ва кундалик турмуш ашёлари (асбоб-анжомлар, мебель, мато, меҳнат куроллари, кийим – кечаклар, тақинчок, ўйинчоқлар ва бошқалар) ни бадий ишлаш билан боғлиқ ижодий меҳнат соҳаларни ўз ичига олади.

Шунингдек, таҳлиллардан шу нарса маълум бўлдики, олий таълим муассасаларида ўқитиладиган амалий безак санъати йўналишида рамзийликка оид тушунчаларни шакллантириш бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борилмаётганлигидан далолат беради.

1.2. Амалий санъат асарларини ўрганишда бадий таҳлилнинг моҳияти.

Маъносиз сўз бўлмаганидек, маъносиз нақш ҳам йўқ. Ҳатто ибтидоий давр одамларининг қоя тошларга чизган расмлари ҳам муайян маънони англатган. Уларнинг аксариятида ёввойи ҳайвонларни овлаш, қўлга ўргатиш жараёнлари тасвирланган. Ўрта Осиёда ислом дини жорий этилгунига қадар монументал тасвирий санъат юксак ривож топган. Бунга Афросиёб, Варахша, Болаликтепа каби обидалардаги сюжетли паннолар гувоҳ бўла олади. Уларда

элчиларнинг совға-салом билан ташриф буюришаётгани, меҳмондорчилик қизиган пайт, ов жараёни каби хилма-хил мавзулар ўзининг аниқ ифодасини топган. Ислон дини жорий этилгандан сўнг тасвирий санъат ўрнини, асосон, орнаментал, яъни ўсимликсимон, геометрик нақшлар эгаллаган, уларнинг ҳам рамзий маъноси бўлган. Ранг-баранг ўсимликсимон ва геометрик нақшлар ўзаро композицион боғланиб, ғоявий маъно жиҳатидан сержило, сермазмун яхлит паннони ташкил этган. Қуйида бир неча турдаги нақшларнинг рамзий маънолари устида фикр юритамиз.

Қадимда одамлар қуёш, ой, юлдуз, сув ва оловга сиғинишган. Жумладан, Хоразмда беморга кечкурун томга қўйилган қатикни, Ҳиндистонда эса касалга кумуш идишдаги сувга ой аксини тушириб ичиришган. Қадимги мисрликлар қуёшдан куч олиш учун қўлларини қуёшга қаратиб қўтаришган. Юнон тарихчиси Геродотнинг ёзишича, Массagetлар шоҳи Тўмарис “массagetлар ҳукмронлиги қуёши билан қасам ичаман”, дер экан.

Бинобарин қадим замонларда одамлар табиатдан, сайёралар кучидан мадад кутишган, уларга сиғинишган, уларга атаб ибодатхоналар қуришган.

Х аср тарихчиси Маъсудийнинг ёзишича, ибодатхоналар рамзий шакл ва рангларга эга бўлган. Чунончи, Собийлар ибодатхонаси айлана шаклида; Сатурн – қора тошдан олти қиррали тарзда ишланиб, унга қўрғошиндан бут қўйилган; Юпитер – яшил рангли пирамида; Марс – қизил тошдан узунчоқ тўртбурчак шаклида; Қуёш сариқ тошдан квадрат шаклида ишланган бўлиб, унга тилла бут қўйилган; Венера – квадрат ичига ҳаво ранг тошдан учбурчак тарзида ишланган бўлиб, у оқ бутга эга; Меркурий – узунчоқ тўртбурчак ичига кўк рангли тошдан учбурчак шаклида ишланган; Ой – кумуш ранг саккиз бурчак тарзида ишланган ва унга кумуш бут қўйилган.

Демак, олти қиррали нақш – Сатурн, пирамида тарзидаги нақш – Юпитер, узунчоқ тўртбурчак шаклидаги нақш – марс, квадратсимон нақш – Қуёш, квадрат ичида ўрнатилган учбурчак нақш – Венера, узунчоқ

тўртбурчак ичига ўрнатилган нақш – Меркурий, саккиз бурчакли нақш – Ой рамзини ифодалаган экан.

Узоқ ўтмишда ҳар бир халқда квадрат шакли – дунёнинг тўрт томони, осмон сарой, қуёш фарзанди, абадийлик, ёруғлик маъноларини билдирган. Ҳинд ва эрон халқлари дostonларида тасвирланишича, Вишвакармон ўғли Вивасманга тўрт томони бир хил осмон сарой қуради. Бу ярқираган саройда на қариш, на бахтсизлик, на очлик, на ташналик ва на бирон кўнгилсизлик бўлан эмиш.

Хоразмдаги иморатлар пештоқига қадимда айлана шаклида нақшлар ўйилган. Нақл қилишларича, ёвуз ниятли одамнинг бундай нақшга кўзи тушса ниятидан қайтар эмиш. Айрим халқларда эса айлана нақш – вафодорлик, квадрат – дўстлик, ярим айлана – бахт рамзини англатган. Ҳозирги Ўзбекистон ва Тожикистоннинг кўпгина қишлоқларида илгари наврўз байрами куни уй деворларига айлана нақшлар чизишган. Бундай нақшлар қуёшга бағишланган байрамни нишонлашни ифодалаган. Юқоридаги далиллар халқ бадийи безагида ўрин олган айлана, квадрат, тўғри тўртбурчак, учбурчак нақшлари табиат омиллари рамзи бўлиб, улар вафодорлик, бахт, умр, инсонийлик белгилари рамзини англатганлигидан далолат беради.

Салиб шаклидаги нақш Ўрта Осиёда жуда қадим замонлардан буён мавжуд. Олтинтепедаги бронза даврига оид салиб шаклидаги тамғалар, X – XI асрларга оид Афросиёб деворий паннолари фикримиз далилидир. Салиб шаклидаги нақшни халқлар турли даврларда табиатнинг пайдо бўлиши тушунчаси, қуёш рамзи, ўлиш ва тирилиш ҳамда диний ақидалар белгиси, деб билишган.

Чечен – ингушларда эса меҳмон кетишдан олдин мезбон эшигига дўстлик рамзи сифатида салиб нақшли ўз тамғасини ўйиб кетар экан. Мўғулларда мураккаблаштирилган салиб тасвири “ўн минг йиллик бахт”

маъносини англатган. Ўтовга киравериш пештоқидаги нақш “ҳеч қачон бу уйнинг чироғи ўчмасин”, деган маънони англатган.

Ромб шаклидаги нақшни Ўрта Осиё орнаментал тасвирий санъатида кўп учратиш мумкин. Олимларнинг таъкидлашича, ромб илк тош давридан бошлабоқ аёл, яъни она ер белгиси ҳисобланган. Аёл – насл, ер эса ҳосил беради. Ернинг ҳосилдор бўлиши учун деҳқончилик билан шуғулланувчи қабилаларда турли маросим ўтказилган. Жумладан, Янги Гвинея, Жануби-шарқий Осиё, Африка, Австралиянинг деҳқончилик билан машғул қабилаларида экиш олдида экин экиладиган далада ҳар қил маросим ўтказилиб, бундай маросимларда серфарзанд ва эгизак туққан аёлларга алоҳида эътибор берилган. Шунинг учун ромб серфарзандлик, серҳосиллик рамзи сифатида эъзозланган.

Археологлар Олтинтепадан топган ҳайкалчада тараққий этган бронза даврига оид бўлиб, уларнинг пастки қисми учбурчак шаклидаги контур билан белгиланган. Учбурчаклар ички нуктада, майда чизикча, узун кўндаланг тўғри чизиклар билан тўлдирилган. Мутахассислар мазкур учбурчакларни маъбуданинг қатъий қабул қилинган инографик тасвири, деб таъкидлашади.

Бу ўринда шуни айтиш керакки, устуннинг кўзаги қисми Яқин Шарқда наслийлик рамзи ҳисобланган. Устуннинг кўзаги қисмини ва танасини гул ва ислимийлар билан тўлдириб ўймакорлик қилиш юқорида айтиб ўтилган урф-одат, яъни устунни гул билан безаш асосида юзага келган бўлиши мумкин. Бинобарин, X аср шоири Кисай Марвазий айтганидек,

Гул жаннатдан ҳадя бир неъмат эрур,

Кишилар кўнглига гулдан ёдгор нур.

Ислом динида дарахт шохчалари нақши саодат дарахти, маъносини англатган.

Қадимда Помир тоғидаги қишлоқларда наврўз байрами куни хонадон эркаги саҳарда сариқ тол шохчасини олиб хона тўсинларига илиши расм бўлган. Бу эса табиат уйғониши ва баҳор кирганининг рамзи эди.

Хуллас хона шифти ва деворларига чизилган ўсимликсимон нақш, гул ва лолалар расми баҳор, хонадонга бахт, сиҳат-саломатлик ҳамда хонадонда ҳамма вақт муҳаббат ҳукм суриши орзусини тараннум этган.

Халқ амалий-бадий санъати ва меъморчилигидаги гул ҳамда ўсимликсимон нақшлар билан бир қаторда мевалар ҳам ўз аксини топган. Жумладан, I асрга оид бир идишда фил зулфи ва қулоқлари ўрнига барг ва новдалари билан бир бошдан узум нақши бўртма қилиб туширилган. Шунингдек VI – VII асрларга оид Мунчоқтападан топилган хона деворларида одам боши билан бир бош узум тасвири кўзга ташланади. Анор эса I-V асрларга оид осурий деворларида ҳамда I-III асрларга оид анор ушлаб турган ҳосилдорлик Худоси Анатиха ҳайкалчасида ўз ифодасини топган. Халқ уй-жой меъморчилигида ҳам аноргул нақши мавжуд. Шунини эслатиб ўтиш керакки, олма-муҳаббат, анор, узум-эзгулик, тўқчилик тўкин-сочинлик рамзи ҳисобланган.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, табиат уйғониши-баҳор, муҳаббат-гул билан белгиланган, кузда эса бу гул сершарбат мевага айланган, яъни тўқчилик, барака бахшида қилган. Демак, гул, ўсимлик, мева нақшларининг меъморчилик бадий беагида кенг ишлатилиши хонадонларнинг бахтли ҳаёт, муҳаббат, мўл-кўлчиликка бўлган орзу-умидлари рамзи сифатида гавдаланади.

Мўғил халқ орнаментал беагида тасвирланган табиат манзараларида, ҳайвонлар ҳам, рамзий белгиларни ифодалаган. Жумладан, булут, чакмоқ, олов, сув, фазо, макон-ғолиблик, уйғониш, бепаёнлик; от-заковат, тафаккур; балиқ-ҳушёрлик; сичқон-уй ҳайвонларининг кўпайиши рамзи бўлган. Ўрта Осиёнинг узоқ тоғ қишлоқларида қадим даврларда янги йил арафасида уй деворларига майда моллар тўдасининг схематик тасвири чизилар экан.

Бундай расмлар хонадонни янги йилда чорва моллари кўпайишига бўлган орзусини ифодалаган.

Сурхондарё ёғоч ўймаколигида устун устига ўрнатилган бошаллар ўхшатма кўчқор шохи, бурама шаклларида учрайди. Бундай шакллар қадимий Панжикент ёғоч ўймакорлигида, Варахша обидаларида ҳам мавжуд. Мазкур бошаллар асосан томдан тушаётган оғирлик кучини баробар тақсимлашга ёрдам беради. Юнонларнинг қадимий ободаларида ўсимликсимон нақш устун капителаритдан ўрин олган бўлиб, у қахрамонлик, мардлик рамзини ифодалаган. Ўрта Осиёдаги ёввойи эчки, кўчқор шохига ўхшаш бошаллар ҳам рамзий тушунчаларга эга бўлган. Жумладан, олимларнинг таъкидлашича, ибтидоий жамоада овланган ҳайвон гўшти тайёрлаш учун оловхонага топширилиб териси ва шохи ов қатнашчилари орсиде тақсимланар экан. Демак, ёввойи эчки шохи жасур, довюрак, чакон мерганга тақдим қилинадиган нишона бўлган. Балки Сосоний шохлари бош киймида ёввойи эчки шохи тасвирланганлиги боиси шундадир. Дарвоқе тоғлардаги уйлар хонасининг киравериш пештоғига, устунига хонадонни бало-қазолордан сақлаш мақсадида ёввойи эчки ёки кўчқор ўрнатишган.

Бинобарин, уйларидаги устун бошасининг ёввойи эчки, кўчқор шохига ўхшашлиги замирида қадим замонлардан сақланиб қолган юқоридаги каби ишонч ётардики, у кишининг жасурликка мардликка, покизаликка даъват этувчи белги рамзи сифатида халқ бадиий беағида, ифодасини топган.

Айрим холларда ранг ҳам рамзий маъно касб этган. Жумладан, мўғилларда кўк ранг- мовий осмонни, адабийликни; оқ-тозаликни, сариқ-бойликни, муқаддасликни; қизил-хурсандчилик ва ғалаба рамзини ифодалаган.

Ушбу саҳифалардаги расмлар меъморчиликдаги турли нақшлардан, хусусан ўсимилик ва гулларни акс этирувчи нақшлардан кенг фойдаланганлигини яққол кўрсатилган.

Мазкур далиллар қадим замонларда ибодатхоналар безагида ишлатиладиган рангларнинг ҳам рамзий маноъси бўлганлигидан дололат беради. Кўк ранг мовий осмонни билдирганлигидан мовий рангдаги гумбазлар осмонга ўхшатилаган. Шу билан бирга айрим жойларда кўк рангхонадонни «ёмон кўз»дан асрайдиган белги сифатида ҳам шу мақсадда иморат дарвозаси устки қисмининг икки томонига кўк рангли нақшин сопол идиш ёки унинг синиғини икки парчаси сувоққа ёпиштириб қўйилган.

Нақшларни ўқиш алифбоси

Қадимда одамлар яшаётган масканларига, девору тошларга ов жараёнларини, жангу-жадаллар, базмлар, тантанали маросимларни акс эттирганлар. Афросиёб, Варахша, Болаликтепа ва бошқа обидалар қолдиқлари шундан дололат беради. Кейинчалик ислом динининг жорий этилиши тирик мавжудотни акс эттиришни тақиқлаб қўйди. Шунинг учун тасвирий санъат ўрнини ўсимликсимон, геометрик нақшли безаклар эгаллади.

Ранг-баранг ўсимликсимон, геометрик нақшлар, уларнинг ўзаро жойлашишида чуқур мазмун сингдирилган. Тасвирланган нақшларда рамзийлик устивордир. Ота-боболаримиз қадимий обидаларни нафис нақшлар билан безар эканлар, завқ олиш билан бир қаторда улар орқали ўз орзу-умидларини, муҳаббатларини, тилакларини куйлаганлар. Наққош ота-боболаримиз инсон руҳиятини жуда чуқур ва ҳар тарафлама ўрганиб, уйларни ажойиб нақш - нигоралар билан безаганлар. Нақшланган уйда кишилар

хотиржам, руҳий осойишталик оғушида бўлиши, узок умр кўришини донишманд боболар асрлар давомида ҳаётий тажрибалар асосида билганлар.

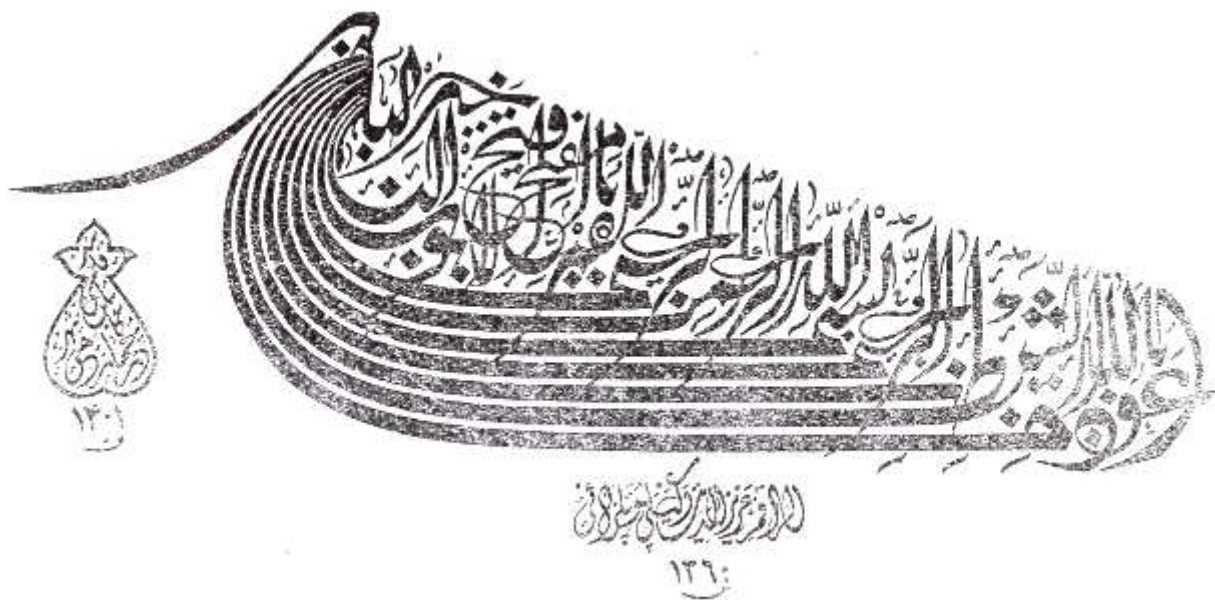
Кекса усталаримиз айтишича, қадимда наққошлик санъати шунчалик ривожланган эканки, улар чизган, бўяган нақшлари орқали бир-бирлари билан унсиз овозда гаплаша олар эканлар. Наққошлик санъати тилини билиш

учун нақшнинг ҳар бир унсури ва рангларининг рамзий алифбосини билмоқ керак бўлган.

Хўш, наққошликда рамз нима?- у арабча «ишора қилмоқ» сўзидан олинган, табиатни, воқеяликни ҳаётдаги қувонч ва ташвишларни, дўст ва душманни, яхшилиқни ва ёмонлиқни нақш элементлари, жонли чизиқлар, ранглар орқали тасвирлашдир.

Биоларни ва буюмларни безашда қадимда одамлар нақшларнинг таъсирчанлигини кучайтириш учун улуг алломалар ва халқ ҳикматларини панд-насихатларини, фалсафий фикрларни араб ёзувида шундай тасвирлаганларки, унинг ҳам нақш, яъни безак сифатида, ҳамда шиор ўрнини ўтаганига қойил қолади киши.

Араб хатида ёзилган чиройли, безакли ёзув Муҳаммад пайғамбаримиз (с.а.в) дуоларидан бири бўлиб, у қуйидаги мазмунга эгадир: “Э очувчи зот, оч, буларга эшиклардан энг яхши эшикни”. Бу ёзувнинг чап ва ўнг паски қисмида ҳаттотнинг шахсий муҳири ҳамда ким томонидан битилганлигини қайд этилган. (2- расм)

2-расм.

(Ушбу ёзув афғонистонлик хаттот Азириддин Вакилий Фуфалзоий Дуроний томонидан ёзилган).

Рамзий маънода ёзилган Муҳаммад пайғамбаримиз (с.а.в.) дуолари бўлиб, унинг маъносини англаб олиш учун биринчи араб ёзувини ўқишни, иккинчиси бу дуонинг мазмунини, учинчидан, берилаётган шаклнинг мазмунини билиш талаб қилинади. Шундагина хаттотнинг бизга етказмоқчи бўлган ғарфий фикрини билишимиз мумкин.

Тасвир етгита эшаклик кема сувда сузиб бораётгани тасвирланган, ҳамда сувда пайғамбаримиз Расулulloҳ (с.а.в.)нинг дуолари бериляпти.

Шакл билан дуони қўшиб ўқисак, бу тасвирнинг асосий ғарфий мазмуни очилади.

Ўқисак, инсонлар бу ғарфий дунёда ҳаёт бамисоли бир кемада сузиб борадилар. Бу синов дунёсида инсонларга шундай ҳаёт йўлини бергинки, бу ғарфий дунёда ҳаммамиз синовидан яхши ўтиб олишни насиб айласин, деган маънони аңлатади.

Тўлқинсимон сув эса ҳаёлан тасвирланганлиги ҳаётни нотекислиги, хат йўли равон бўлмаслигидир.

Ҳаётда эзгулик ва ёвузлик, кунимиз, кун ва тундан иборатлиги. Яъни, инсонларни синов дунёда жуда хушёр бўлишга чақирилган. Чунки, «Оллоҳ ҳамма нарсани кўргувчи ва билгучидир», дейилади муқаддас китобимиз Қуръони Каримда.

Ҳозирги кунда рамзийлик ҳақида ва нақшли безакларни ўқиш алифбоси қиёмага етказиб тузилмаганлиги, “Рамзийлик луғати” ҳамда “Рамзлар энциклопедияси” Ўзбекистонда тузиб чоп этилмаганлиги кўпгина қийинчиликлар туғдирмоқда. Чет элларда бу каби ишлар деярли амалга оширилиб бўлинган

Ўзбекистонда ушбу муаммони ҳал қилиш учун нақшларни ўқишнинг дастлабки алифбосини туздик. Уларни гуруҳларга ажратиб; рамзий маъноларини қуйидаги бўлимларга бўлиб чиқдик: (1-жадвал)

1. Геометрик нақш элементларининг рамзий маънолари;
2. Ислимий нақш элементларининг рамзий маънолари;

3.Қуш ва ҳайвонларнинг рамзий маънолари:

4.Буюмларнинг рамзий маънолари;

5.Рангларнинг рамзий маънолари;

1-жадвал.

Геометрик нақш элементларининг рамзий маънолари

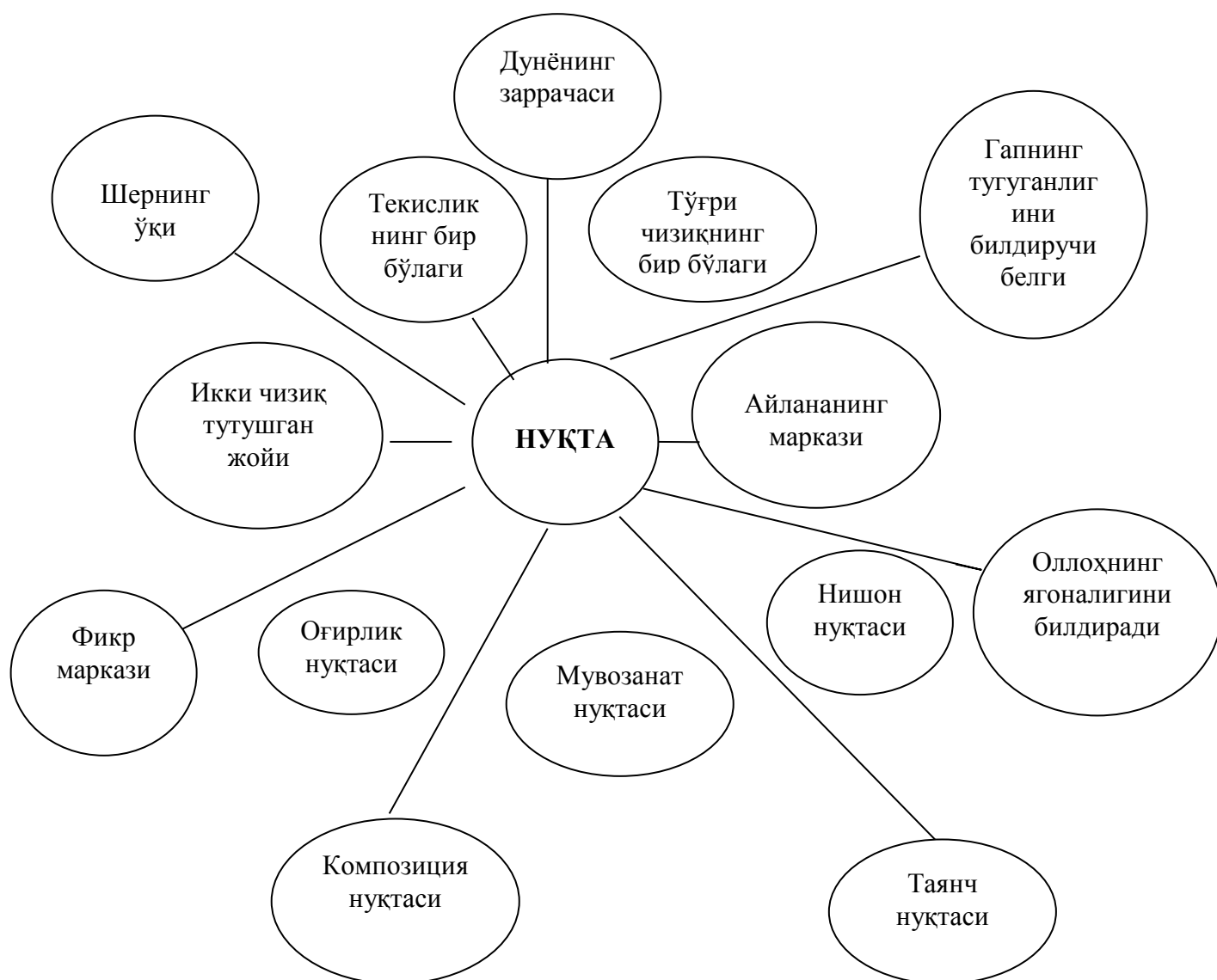
№	Рамзлар	Мазмуни
1	Нукта	Ҳаётнинг бошланиши, тангрининг ягоналиги, ҳаётнинг тугаганлиги ва бошқа рамзлар
2	Тўғри чизик	Ҳаётдаги тўғри йўл, ҳаётнинг равонлиги
3	Тўлқин чизик	Ҳаётнинг нотекислиги, ойнанинг ўн беши ёруғ, ўн беши қоронғулиги
4	Олти қиррали юлдуз	Ҳаётнинг бошланиши ва охири
5	Тик турган ҳолатида тенг томонли учбурчак	Ҳаётнинг бошланиши
6	Тескари турган ҳолатида тенг томонли учбурчак	Ҳаётнинг охири
7	Тенг ёнли учбурчак	Яхлит бўлинган бўлак, айрилиқ, олам
8	Тўғри тўртбурчак	Дунёнинг тўрт томони, осмон саройи
9	Ромб	Ишонч, аёл, яъни она ер, серфарзандлик
10	Айлана	Олам, бахт, қуёш, инсонларни ёвуз ниятдан қайтариш рамзи, мукаммаллик, абадийлик, яъни олам доимийдир, лекин инсонлар умри ўткинчидир
11	Беш қиррали юлдуз	Ҳаётнинг қисқалигини, беш кунлик дунё, исломнинг беш устуни
12	Ярим айлана	Бахт
13	Квадрат	Дунёнинг, оламнинг чексизлиги, қуёш фарзанди, абадийлик, ёруғлик, мустаҳкамлик, борлик, ер-сув, олов ва ҳаводан иборат эканлиги, мукаммаллик, тенглик, гўзаллик.
14	Саккиз қиррали юлдуз	Мустаҳкамлик, «Икки дунёнинг обод бўлсин» дегани
15	Бешбурчак	Табиат

Беш қиррали юлдуз - ҳаётнинг қисқалиги, беш кунлик дунё. Ислоннинг беш асоси: [26.16-17,б]. «Севимли пайғамбаримиз бундай буюрганлар: Мусулмонлик беш нарса устига қурилгандир. Оллоҳдан бошқа ҳеч бир тангри йўқлигига ва Муҳаммад (алайҳиссалом) унинг бандаси ва элчиси эканлигига ишониш, намоз ўқиш, закот бериш, рамазон рўзасини тутиш, ҳажга бориш».

Нуқта – яратувчи

«Ерда, кўкда, сон-саноксиз мавжудотлар яратган, бор қилган ва яна йўқ қилувчи, аввали ва охири бўлмаган, доимо бор бўлган, якка, йўлдоши топилмайдиган, яратилганлардан ҳеч бирига ўхшамаган.

Ҳеч бир нарсага муҳтож бўлмаган АЛЛОҲга ишонамиз. Яна ишонамизки, Аллоҳ тирикдир, у кўради, билади, сезади, эштади. Қисқаси, унга сирли, яширин бирор нарса йўқдир, ҳар нарса унга ошкорадир. Аллоҳ хоҳлайди, хоҳлаганидек қилади. Унинг ишига ҳеч ким аралаша олмайди. Унинг амрига ҳеч ким қарши туrolмайди. На туғилган, на туғдирган. Ёрдамчиси, шериги, яъни, ўхшаши йўқдир. Чексиз, тугалмас қудрат эгасидир. Қила олмаган, қила олмайдиган ҳеч бир нарсаси йўқдир. У нарсани йўқдан бор этгандир»[26.5,б]. (3-расм).

3-расм. Кластер усулида нуктанинг рамзий маънолари

Ислимий нақш элементларининг рамзий маънолари

№	Рамзи	Маъноси
1	Чиннигул	Хаёт рамзи
2	Узум	Тўкин-сочинчилик
3	Куртак	Тўқчилик, баҳор, уйғониш, наврўз
4	Боғлам	Бахт бойланиши
5	Барг	Баҳорги уйғониш
6	Қалампир	Ҳар хил ёмонликлардан ва ёмон кўзлардан асраш
7	Зирк гули (гулсафсар)	Осойишталик ва умр узоқлик
8	Анор	Эзгулик, тўқчилик
9	Ойгул	Бахт, иқбол, гўзаллик
10	Жингалак	Тўкин-сочинчилик, бойлик
11	Олма	Муҳаббат
12	Новда	Бойлик, фаровонлик
13	Япроқ	Баҳорги уйғониш, Наврўз
14	Атиргул	Гўзаллик рамзи
15	Исириқ	Ёмон кўздан асраш
16	Лола	Баҳор белгиси
17	Шобарг	Баҳорги уйғониш рамзи
18	Тўлкинсимон гул пояси	Бойлик ва фаровонлик рамзи

Гул – гўзаллик, муҳаббат, яхшилик, ҳиммат ифодаси. Гул – жаннатдан олинган ажойиб неъматдир. ҳаётимизни гулсиз тасаввур этиб бўлмайди. Гулни аёл, яъни ҳаёт гулига ва нақш атамаси ўрнида ҳам ишлатилади.

Қалампир – ҳар хил ёмонликлардан асраш, аччиқ таъм. Эркак кишиларни дўпписида ҳам ўз аксини топган. Қалампирнинг бир қанчасини шода қилиб устун тепасига ёки эшик тепасига илиб қўйилади. Бунинг сабаби, ёмон кўздан асраш мақсадида. (2-жадвал)

Анор – эзгулик, тўқчилик, тўкин-сочинлик ва етуклик. қадимдан уйларни безаганда серҳосил анор дарахтини намонда тасвирлашган. Бу тасвир хонани безаб жуда кўркемлик берган, инсонлар руҳини кўтарган. Наққошларим серҳосил анор дарахти тасвири орқали инсонлар хонадонидида ҳар доим тўқчилик бўлсин, улар ўйлаган ниятларга етишсин деб тилак

қилганлар, яъни инсонларга яхши ният қилганлар. Шунинг учун ҳам халқимиз «яхши ният, ёрти мол» деб бежиз айтмаганлар.

Бодом – бахт иқбол рамзи. У табиатдан стиллаштириб тасвирланган ислимий нақш тури. У заргарлик буюмлари, нақш буюмлари, дўппилар, матолар, ёғоч ўймакорлиги, зардўзлик ва бошқа халқ амалий безак санъати турларида кенг ишлатилади. Қадимда ота-боболаримиз бу нақш элементини жуда кўп ишлатиб келганлар.

Печак ислими - қадимдан уйларимизни буюмларни печак ислими нақш билан безаб келган. Бу нақш оддий ҳошия нақш тури бўлиб, тузилиши жиҳатидан новда йўл давомида тўлқинсимон бир томонга ўсиб, барг ва гул чиқариб, ўсиб боради. Бу нақш орқали наққошларимиз инсон ҳаёти шу нақшга ўхшатиб, инсон ҳаёти бир хил келмайди. Яъни, ҳаётнинг баъзи кунлари хурсандчилик билан ўтса, бошқа қийинчиликлардан қисқача айтганда, ҳаёт қувонч ва ташвишдан иборатдир.

Халқимиз «Ойнинг ўн беши ёруғ, ўн беши қоронғу» деган фалсафий фикр илгари сурилган. ҳадиси шарифда ҳаётда инсонлар баъзи нарсаларга ожизлик қилади. Бунинг давоси сабр қилишдир. Етишмовчиликнинг давоси шукр қилиш керак дейилган. Яна бу печак ислимийнинг тўлқинсмион ўсишини инсон ҳаётига таққослаб, агар инсон яшаш давомида атрофида 99 офат айланиб юради. Инсон агар шу 99 офатдан эсон-омон кутилса, қарилик манзилига етиб боради, дейилади.

Гуллар ва гулдонлар тасвиридаги маънолар

Гуллар ва гулдонлар тасвири ислом санъатидаги энг оммавий мавзулардан бўлиб, меъморий безак, миниатюра, гилам, ёғоч ва ганч ўймакорлиги нақшларида кўп учрайди. Ўрта ва Яқин Шарқ санъатида кенг тарқалган бу мавзу илдизлари узок тарихга бориб тақалади. Бир қарашда оддий туюлган бу тасвир ҳар бир даврда маълум аҳамият касб этиб, мураккаб дунё қарашларни ўзида ифода қилган.

Одамлар қадим пайтлардаёқ табиат ҳодисалари ва турли ҳил нарсалардан ҳайратланиб, улардан илоҳийлаштирганлар. Нарсаларнинг сирли куч – қудратига ишонч уларни безатишга ҳам ўз таъсирини кўрсатган. Айтайлик, дон, суюқлик солинган идиш замин тимсоли бўлиб, қут-барақа, ҳосилдорлик каби хусусиятларни мужассамлаштирган. Замин тимсоли ҳаёт бахшида этувчи аёлга қиёс қилган. Натижада идиш аёл қоматининг эътиборли белгиларини англатадиган турли хил тасвир-фифалар – антропоморфик хусусиятлар мужассам этган ҳолда ясалган. Ўрта Шарқ халқлари анъаналарига кўра, кўза хусусан аёл илоҳаси тимсолини ифода этган. Зардуштийликдаги тасаввурга кўра дунё манзараси уч қисмдан (сув, ер, осмон) иборат, идишда ўсиб турдан ўсимлик тасвири оламнинг тузилишини англатувчи аҳамият касб этиб улкан кўл – Воурукашани мужассам этади, бу тириклик (идиш, сувни ифодалаш) ва уруғларидан ер юзидаги бутун дарахтлар вужудга келувчи – Ҳаому дарахтининг (ўсимликлар ифодаси) рамзидир. Буддизмда эса гулдон ёки унда ўсаётган ниҳол тасвири мутлақо бошқа маъно касб этади. Идишда ўсаётган “Орзу дарахти” ёки Бодҳи дарахти Жанубий – Шарқий Осиё тасвирий санъатидан энг кўп тарқалган мавзулардан бири. Будда афсоналарига кўра, Худофар Нилуфар гулидан туғилишади, гул эса сув – ер (идиш – сув тарзида) тагидан ўсиб чиқади. Будда онгининг очилиши бутун дунёда фақат Будҳи дарахти тагида рўй беради, бу унинг ҳаётидаги доимий ўзига хос белги ҳисобланади.

Нилуфар гули тасвири туширилган идиш ҳозирги пайтда ҳам Ҳиндистон ва Цейлонда бўладиган маросимларда кўп ҳолларда илоҳа рамзи сифатида қўлланилади.

Гул солинган идиш тасвири ҳам Ўзбекистоннинг қадимги санъатида тез-тез учрайди. Хоразмдаги деворий суратларда (эрамизнинг III асри) учбарг нақши ва дастали кўзача тасвири сақланиб қолган, панжикентдаги деворий суратларда эса анорнинг мевали новдаси солинган гулдонлар тасвири учрайди, кейинги антик ва илк ўрта асрлар санъатига

мансуб оташкада (оловга сиғиниш хонаси) деворларида ҳам дастаси тик ишланган кўзача ичида мевали анор новдаси тасвир этилганлигини кўриш мумкин. Чағаниённинг ўрта аср (VII – VIII аср боши) га мансуб хил хонаси қазилмасидан топилган шокила зирак кўзача шаклини эслатади, ундан гўё чиллак тарзида ўсиб чиққан новдалар уч барг билан тугалланади. Ислоннинг кириб келиши ва будпарастликнинг таъқиб этилиши билан санъатда кенг ёйилган нақш услубида гуллар тасвири жуда муҳим рўл ўйнайди. Бу жараён ислон маданиятида боғ тимсоли мавжуд олам манзарасидан иборат жаннатни ифодалаб, илоҳий бунёдкорлик, дунё гўзаллигини ифода этувчи манба сифатида қаралганлиги санъат ва шеърятда асосий мавзуга айланганлиги билан боғлиқ. Нақш тилидаги рамзийлик айниқса сўфизм фалсафаси натижасида мураккаблашиб борди. Сўфизмнинг мистик нуқтаи-назаридан гуллар тасвири ҳаётийликдан узоқлаштирилиб, мавҳумлаштирилди ва диний – фалсафий рамзларга айланди. Сўфизмда гуллар солинган идиш тасвири Ислон таълимотидаги асосий ғоялардан бири – дунёнинг, табиатнинг кенг кўламда ранг-баранглигини (кўзача, гулдастада ранг – баранг гуллар орқали рамзийлаштирилган) бирлаштириш, коинотни Оллоҳда кўриш, якка – ягоналикни тан олиш, яратганнинг жамолини нафис гулларда кўришни ифодалайди. Бу тасвир айна пайтда Парвардигор яратган осмон гўзаллигини мадҳ этишга чорлайди ва Ҳақнинг дунёси гўзал эканлигига ишора қилади.

XV –XVI асрларга келиб гулдон – идишларда гуллаётган ниҳол ёки гулдасталарнинг тасвирлари янгича аҳамият касб эта бошлади, яъни кўп қиррали ҳосиятлари талқин қилинди. Кейинчалик унинг тасвири гиламлар, сўзаналар, деворий суратлар, кўлёзма китоблар, газмол, ганч ўймакорлиги ва ҳокозоларда етакчи композицион нақш сифатида ўрин эгаллади. Идиш ва ундан ўсиб чиқаётган ниҳол тасвири маҳобатли меъморчиликда ҳам кенг тарқалди. У кўзача сифатидаги устунда ҳам (дарахт рамзи) ўз ифодасини топди. Шундай қилиб, гуллаётган ниҳол мавзуси (Идишдаги гулдаста) жуда оммавийлашиб, мусулмон мамлакатлари санъатида етакчи мавқени эгаллади.

Шунингдек, Ўрта асрларга мансуб Шарқ миниатюраларида бир хил мавзули комозициялар, яъни гулдаста солинган идишлар тасвири кўп қўлланилган. Бунга мисол қилиб оқ лолагул, атиргул, гулсафсар ёки наргис гулдасталарини келтириш мумкин. Бир оилага мансуб бўлган гуллар дастасидан фойдаланишдан мақсад шулки, у ранго–ранг оилага мансуб гулларни ҳар маромдаги аҳамиятини (гуллаб турган новда турли оилага мансуб гуллар билан биргаликда бўлиши мумкин), таъкидлайди, яратганнинг ижодидаги ранго-ранг гўзалликни ўзида мужассам этгандай бўлади.

Бир оилага мансуб гуллар дастаси бевосита тасвирланган сахнадаги маълум ҳолат билан боғлиқ. Ҳар бир ҳолатда гултаста сахнада кўзланган мақсаднинг ички моҳиятини ифода этади. Уларнинг бир нечасини кўздан кечирайлик.

Низомийнинг “Хамса” достонларига ишланган Ҳирот мактабига “Фарҳод Ширин олдида” сахнаси киши диққатини тортади (Лондондаги, Британ музейида сақланади. 6810 рақамли). Шириннинг хузурига тоғни тешиб, ариқ ўтказмоқчи бўлган паҳловон Фарҳодни келтиришади. Фарҳод эшик ёнида, дарпарда орқасида эса Шириннинг тасвирланиши ўша давр расм-русумларига монанддир. Фарҳод Ширинни кўрмаса-да, ёқимли овозидан сармаст, чап кўлини юқорига кўтарган ошиқ ҳолда тасвир этилган. Бу ҳатти-ҳаракатларда ўспирин йигитнинг олиймақом Ширинга бўлган ҳурмати, чексиз муҳаббати, нозик ҳис тўйғулари ўз ифодасини топади. Қабул маросими хонасидаги ҳовузча ёнида лолагул ва наргис гулдастаси солинган иккита гулдон турибди. Лола дастаси йигитнинг олижаноблиги ва тўйғулари рамзи (“унинг икки юз тили бўлсада, доим сукут сақлайди”), уларнинг кўнгли оқлиги, йигит нияти поклигига ишора бўлса, иккинчи гулдаста – Наргиз эса билим рамзи. Ўрта Шарқ шеъриятида бу гул номи кўз ёки кўз қорачиғи муқобили сифатида ишлатилади (“наргиз кўзли”, “йеғлоқи наргиз”). Бу ерда наргиз тасвири муҳаббатга ошно бўлган Фарҳоднинг англаб етишини ифода этувчи рамзий тимсолга айланган.

Низомийнинг “Хамса” асарига чизилган тарбиз мактабига мансуб “Хисравга тож кийдириш” сахнасида (Лондон, британ музейи, OV 2365 B 60) очик айвон, баланд тахтда ўтирган Хисрав, ҳовлидаги ҳовуз ёнидаги уч кўзачада япроқлари худди ханжардек ўткир, катта – катта сиёҳранг сафсаргуллар тасвирланган. Бундай жойлаштириш уч бурчакли композицияни ташкил этади.

Гулсафсар – нафис гул, у ислом маданияти нуқтаи – назаридан рамзий маънога ҳам эга. Унинг юқорига томон ўсган уч япроғи уларга қарама қарши ўсган япроғлар билан уйғунлашиб “қарама-қарши томонлар бирлиги”ни англатади. Сафсаргул шаклининг ўзи ер ҳукумдорининг табиатдаги икки хиллигини бир томондан уни юксак маънавият илҳомлантириши, иккинчи томондан ёмон ҳаёлларга берилишини билдиради.

Амир Хисрав Деҳлавийнинг “Девон”и кўчирмаларидаги “Ҳаёт қувончлари ва кўз ёшлар” миниатюрасини (XVIII аср Ғарбий Эрон, Ўз. Рес. Шарқшунослик илмий текшириш институти, № 1005) атиргул гулдастаси безаб турибди. Шеърӣ мисраларда ҳаётни англаш, ёруғулик, шодлик ва эзгулик ва ёвузлик ёнма-ён бўлиши ифодаланган. Миниатюранинг табиийлиги шундаки, унда бир-бирига боғлиқ бўлмаган мустақил композицион сахналар тасвирланган. Юқоридаги табиат манзараси фонида қатл маросими тасвирланган бўлиб, сахнада қўллари орқасига боғланган, тиз чўккан йигит бошида узун пичоғини шайлаб турган жаллод говдалантирилган. Йигит бошланг, ғамгин, эғнидаги эса мотамсаро кўк рангда. Тахтда ўтирган ҳукумдор қатлини ижро этишга ишора қилмоқда. Атрофдаги одамлар бўлаётган воқеани кузатиб турибди.

Миниатюранинг пастки қисмида бир неча созанда рақсга тушаётган кизга жўр бўлишмоқда, унинг санъатидан завқ олиб ўтирган мўйловли эркакнинг қадаҳига соқий кўзачадан май қуймоқда. базм қилаётганлар йиғилган чаманзорнинг бир четини безаб турган йирик-йирик атиргуллар солинган гулдон шеърӣ сатирларнинг ички маъносини беришга ва бутун

тасвиридаги умумийликни бузиб турган манзараларга уйғунлик бағишлашга хизмат қилади.

Мусаввир танлаган атиргул тасвири ислом эстетикасидан келиб чиқиб, қарама-қариши маъно бериш руҳида бажарилган у турли хил рамзий хусусиятларга эга “Шоҳ Нуъматуллоҳ” тасвирларида бу гул мажозий маъно касб этиб, инсон табиатидаги икки хилликни ифодалайди. “Гуноҳқор қалбинг – бу тикондир, руҳинг эса атиргул”. Бир томондан атиргулнинг қирмизи ранги, иккинчи томондан атиргул-тинчлик, осийишталик рамзи. Атиргулда ҳам тикон, ҳам қийғос очилган гулни кўра олиш – бу, дунёнинг барча қирралари билан кўриш на қадам, интилишдир. Рассом танлаган расм композицияси ва атиргул гулини тасвирлашга берилиш – ушбу миниатюрада ҳикоя қилинган сюжетларнинг бир-бирини боғловчи усулдир.

Жалолиддин Румий ёзган эди:

Қарама-қаршиликлар жағи мангу ҳаёт шулдир.

Кейинги ўрта аср даврида гул ва гулдон тасвирлари ўзининг илк маъно-аҳамиятини йўқотиб, безак сифатида кенг тарқалди, кўп қиррали рамзийлиги эса борлиқнинг гўзаллиги ғоясига бурилди. Бундай талқин кўпроқ меъморий безакларда, хусусан, Фарғона, Тошкент, Бухоро ва бошқа жойлардаги кўзга кўринган уй-жойлардаги деворий нақшларда учрайди.

Бу мавзу замонавий рассом ижодида ҳам кенг оммалашиб бормокда, чунончи, Шарқ санъатининг рамзийлик анъанаси ўткинчи бўлмаган қадриятга айланди.

Қадим-қадимларда пайдо бўлган ҳаётбахш идишлар, гул ва гулдонлар тимсоли асрлардан асрларга кўчиб, турли хил қарашлар, тасаввурлар мулоқатига айланиб келмокда, бугунги маданий қатламда янги мазмун касб этиб, бошқа маъноларга эга бўлмокда.

Қуш ва ҳайвонларни рамзий маънолари

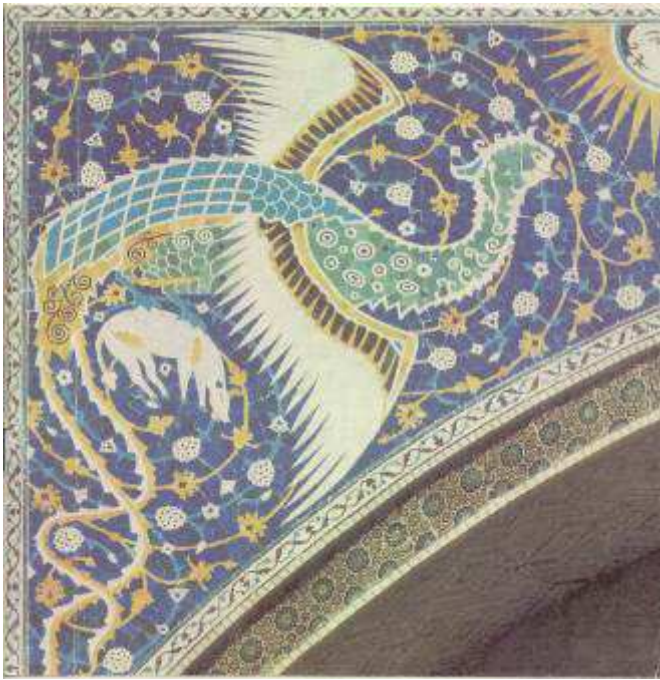
№	Рамз	Маъноси
1	Шер	Мардлик, жасорат, кучлилиқ, ҳокимлик
2	Тулки	Маккорлик, айёрлик
3	Чумоли	Донолик, хокисорлик
4	Булбул	Садоқат
5	Хумо	Бахт қуши
6	Бойқуш	Бахтсизлик, вайроналик
7	Балиқ	хушёрлик, ҳалол луқма
8	Сичқон	Уй ҳайвонларининг кўпайиши рамзи
9	Эчки ва қўчқор	Жасурлик, мардлик, покизалиқ
10	Ҳотам	Сахийлик
11	Оқ кабутар	Тинчлик
12	Оҳу	Гўзаллик, ҳимоясизлик
13	Тухум	Бирлик
14	Дев	Маккор, ғазабкор, бузғунчи махлуқ бўлиб, эзгуликка қарши курашувчи ёмонлик, ёвузлик рамзи
15	Илон	Зийраклик

Балиқ – ўзбек халқ амалий санъати турларида кенг тарқалган нақш элементи. Усталаримиз қадимдан буюмларни безашда ҳайвон, қуш ва бошқаларни ёки улар танаси қисмларининг «мол кўзи», «булбул кўзи», «қуш қаноти» каби шаклини чизиш, нақш ишлашни расм-русум қилганлар (3-жадвал). Балиқ хушёрлик, ҳалол луқма ва бошқа рамзий маъноларга эга. Кулоллар балиқ думини эслатувчи «Балиқ думи», балиқ тумшуғини эслатувчи «балиқ тумшук»лари каби нақшларни сопол идишларга тушурадилар. Кандикорлар мис буюмларга, пичоқсозлар эса пичоқ дастасини, асосан балиқ кўзини эслатувчи «Балиқ кўзи» нақши билан безайдилар: бунда пичоқ дастаси ёйилиб, унга оқ, кўк ёки қизил кўзлар кадаб атрофига жез ва мис ҳалқачалар ўрнатилади. Авестода ҳам сув тошқини ҳамда балиқ билан боғлиқ жуда кўп мисоллар учрайдики, улар ҳақида Марказий Осиё халқларининг кўплаб афсона ва диний эътиқодлари

бор. Балиқ билан илонни ёнма-ён акс эттирилиши оилавий жуфтликни англатади, чунки балиқ қутбарака, кўпайиш рамзи ҳисобланади. Баъзида ҳалол лукма, ҳалоллик, покизалик рамзида ишлатилган. Балиқда илоҳий фазилатлар бор деб билиб, сув тошқинининг у билан боғланганлар. Қорақалпоғистон Марказий Осиё минтақасининг қатор ҳовузларида муқаддас балиқлар сақланган. Чунончи, Султон бобо мазори (Султон Вайс) қошидаги ҳовузда сақланган зағара балиқлар довруғи ҳам шундан. Наманган вилоятида мазор балиқ, Самарқанд вилояти Ургутдаги мазордаги ва бошқа жойлардаги балиқлар ҳозиргача муқаддас саналади. Ҳозирда ҳам мазорга зиёрат қилгани келган одамлар балиқларга егуликлар беришади ва яхши ният қилиб танга ташлайдилар.

Семурғ – шарқ халқлари оғзаки поэтик ижодидаги афсонавий қуш образи; осмонда учиш, узоқ манзилни яқин қилиш ҳақидаги асрий орзу умидларнинг рамзий ифодаси.

Дастлаб, Эрон мифологиясида пайдо бўлди. «Авесто» да Сенемурғ шаклида ишлатилган. Семурғ ўзбек халқ эртак ва афсоналарида ижобий қаҳрамоннинг дўсти, ҳимоячиси, ҳамроҳи, уни «Етти зулмат ичи» дан олиб чиқувчи фантастик қуш сифатида гавдаланади. Туркий халқларда Семурғнинг Хумо, Анқо, Давлут қуши, Бахт қуши, Марқумомо, Кунтубулғон, Булбулигўё ва бошқа вариантлари бор. Масалан, Навоийнинг «Лисон ут- тайр» асари ва бошқалар. Семурғ ҳақидаги афсоналар асосида Ҳамид Олимжон «Паризод ва Бунёд» асарини ёзган. Уларда афсонавий образ шартли восита сифатида муаллифларга қадимги ўтмишдаги реал воқелик ҳақида фикр юритиш имконини беради. Семурғнинг Хумо варианты Ўзбекистон Давлат гербига асос қилиб олинган. Шунингдек, Тошкентдаги «Туркистон» саройи олдида унинг рамзий мономенти ўрнатилган.

4-расм

Хумо – давлат куши. Бу тушунчанинг тарихий илдизлари «Авесто» даги Фар билан боғлиқ, у хумони анлатади. Хварна Фар омад ва толе тимсоли бўлиб, кимнинг бошига қўнса ёки соя солса, унга бахт ва иқбол келтиради, ўша одам салтанат эгаси бўлади. ҳар икки куш ҳам бахт ва омад ато этиш вазифаси билан ажралиб туради .

Бу хил кушлар эртакларда ижтимоий-маиший маъно касб этиб, инсон саодати ва адолатли шоҳ ҳақидаги идеал ғояларнинг бадиий тажассуми, яхши ният, орзу-истакларнинг ўзига хос бадиий талқинига айланган.

Хумо куши қадимдан машҳур бўлганлиги археологик топилмалар ҳам тасдиқланиб турибди. Чунончи, Варахшадаги қазилмалардан бирида топилган ярми куш, ярми аёл шаклидаги тасвир шу жиҳатдан эътиборни тортади. Қанотли ва куш оёқли аёл суратидан аён бўладики, бунда Семург сув муаккили Анахита билан боғлиқ ҳолда тасвирланган. Бу топилма ибтидоий дунёқараш, тасаввурлар заминида ташкил топган санъат асаридир. Фарғонадан топилган XI асрга оид мис патнис ҳамда Самарқанддан топилган носқовоқдаги расмда эса Хумо ҳақида халқ тасаввури аниқ ва ёрқин ифодасини топган. Тасвирда куш Қуёшга қўниб тургани, пастроқда эса от минган йигит тасвирланган. Ана шу шакллар бир

бутун мантикий узвийликда олиб қаралганда, Қуёшга қўнган Хумо от минган кишига соя ташлаб турибди. Бу эса афсонавий Хумо қуши билан боғлиқ орзуларнинг қадимги санъат асарида ифодаланган тимсолий кўринишларидир.

Хумо – афсонавий қуш бўлиб, бахту-иқбол рамзи ҳисобланади. Шунинг учун хумо тасвирини қадимдан амалий санъат турлари наққошлик, ганчкорлик, заргарлик, зардўзлик, каштачилигида кулолчилик каби турларида ҳамда меъморий безакларида рамзий ҳамда тумор сифатида фойдаланиб келганлар. (4-расм).

Хумо тасвири Ўзбекистон Давлат гербида бахт тимсолида ҳам олинган. Халқимиз орасида шундай гап борки, «Бу қуш кимнинг бошига соя солса, бахти чопиб у тожу тахт эгаси бўлади» дейдилар.

Бадий адабиётларда ҳам хумо қуши қадимдан рамзий маънода ишлатиб келинган. Масалан Алишер Навоий ҳам «Лисон ут-тайр»да қушлар ҳақидаги халқ хаёлотини анъаналарига асосланади. Достонда айнан Хумо тимсоли ҳам яратилган.

Шоир уни «Соҳибфар», яъни «Фар эгаси» деб таърифлаган. «Фар» сўзи «Гўзаллик», «ҳуснижамол», «Чирой» бинобарин «Нур», «Равшанлик», «Ёруғлик» маъноларини ҳам билдиради. Подшолар нур таратиб ўтришига ишора қилиниб, «Фар», «Шоҳлар ҳайбати» маъноларида ҳам келган. Демак, Хумойни шоир шоҳона шону-шавкат ҳомийси сифатида таърифлайди.

А.Навоийнинг «Лисон ут-тайр» да Хумойнинг ўзи шундай дейди:

Ондадур иқболдин поям менинг –
Ким бедур тахту шараф соя менинг.
Зотима онча шараф берса Илоҳ --
Ким менинг соям гадони қилса шоҳ,
Мен яна шоҳ истамак яъники не!
Ўзни ранжур айламак яъники не!
Қилмоғим хушроқ ҳавойи жилвагоҳ,
Бермагим соямда шоҳларга паноҳ.

Хумой: «Иқбол менга шунчалик кулиб боққанки, мен хатто соям билан кишиларга шараф тахти ато эта оламан. Агар Илоҳ зотимга шунчалик шараф бағш этган бўлса, яъни соям хатто гадони шоҳ даражасига кўтарса, мен учун яна шоҳ истамоққа не ҳожат?! Ўзимни машаққатга чоғламоқнинг нима кераги бор?!

Ундан кўра соямдан шоҳларга паноҳ бериб, ҳавода учиб юрганим афзал эмасми?!»

Анқо – Ахурамазда қудрати билан яратилган Семурғ таъсирида юзага келган бўлиб, ҳар иккиси бахт ато этувчи, ғайритабиий хусусиятга эга бўлган улуғвор қушлардир.

Анқо – бахт ва толе қуши. Унинг асосий белгилари кўзга кўринмаслик, танаси, қанотлари ва боши олтин, кумуш ҳамда қимматли тошлардан ясалган. Анқо деб аталиши ҳам ўзи йўқлигига, кўринмаслигига ишора.

Тасвирий халқ амалий санъатида меъморий безакларида, кўп учрайди. Афросиёбдан топилган қадимги Самарқанд ҳокими саройининг деворий безакларида тумшуғида яхшилик (хайр-эҳсон) уруғини тарқатаётган Анқо қуш тасвири бор. Анқо – афсонавий қуш. Қадимги шарқ халқлари афсона, эртак ва дostonларида бош қаҳрамонга ҳомий. Халқимиз орасида Анқо бахт, толе, давлат қуши, кимга сояси тушса ўша бахтли бўлади деган фикр мавжуд. Тахчил, камёб нарсалар ҳақидаги «Анқонинг уруғи» деган ибора шундан олинган. Ривоят, эртак ва чўпчакларда Анқо Семурғга, Хумога ҳам ўхшатилади. [42.1-жилд 377, б].

II – БОБ. . Олий Таълим муассасаларида талабаларда рамзийликка оид тушунчаларни шакллантиришнинг методикаси.

2.1. Амалий санъат дарсларида талабаларда рамзийликка оид тушунчалар методикаси.

Кулолчилик буюмлари безакларидаги фалсафа

Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянганидагина кудратли кучга айланади.

Ислом Каримов

Қадимдан халқимиз кулолчилик буюмларини турли-туман безаклар билан ишлаган. Кўплаб археологик қазилмалар фикримизнинг далили бўла олади. Айниқса, Хоразмдаги Қўй қирилган қалъа (милoddан аввалги III). Термиздаги Қоратепа (II - VI асрлар), Маврдаги Гавр қалъа (VIII аср) каби қадимий турар жой харобаларидан топилган идиш парчалари бунга ёрқин мисол бўла олади. Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Фарғона каби йирик шаҳарларда археологик қазилшларда жуда чиройли безалган кўза, лаган, коса, каби кулолчилик буюмлари топилмоқда. Айниқса, Афросиёб харобаларида топилган X-XI асрларга оид идишлар кишини лол қолдиради. Лаганларда жуда чиройли қилиб ишланган безаклар араб алифбосининг эпиграфика усулида ёзилган битиклар бўлиб, "Сабршодлик калити", "Содиқ дўст бахт эмасми", "Барака манбаи илмдир", "Олийҳимматлик калити илмдир" каби ҳикматли ва сермазмун гаплар келтирилган. Бундай безакли идишлар хона тоқчасини безаш билан бир қаторда ўзига хос шиор вазифасини ҳам ўтаган. Ўша даврларда халқ донишмандлари ўз фикрларини тарғиб қилишда бундай усуллардан ҳам фойдаланишган. Кулолларимиз оммани эзгуликка ундовчи,

илмнинг кадр-қиммати акс эттирувчи шиорларни омма орасида ёйишга мувоффақ бўлганлар.

Тошкентда ҳам археологик қазилар натижада қадимда ишланган коса топилган бўлиб, косанинг ички қисмида ислимий нақш заминида ҳумо қуши бадий образи тасвирланган. Бу билан кулол санъаткор ўз фалсафий фикрини бадий образ орқали фоний дунёда инсонларга тинчлик, яхшилик, бахт-саодат, фаровонлик йўлидаги орзу-умидларига эришишларини ифодалаган.

Лаган насиба рамзи бўлиб, у доира шаклида бўлгани учун оламни билдиради. Яъни инсон бу фоний дунёда хоҳ шоҳ, хоҳ гадо бўлсин ўз насибаси (ризқи) билан туғилади. ҳеч бир одам бошқа бир инсоннинг ризқини тортиб ололмайди.

Кулолларимиз лаганнинг беағида балиқ тасвирини ишлаганлар. Балиқ хушёрлик рамзи. Бу безак орқали: Инсонлар бу дунёда хушёр бўлинг, ўз ризқларингизни топаётганингизда эҳтиёт бўлинг. Ахир ризқ икки хил бўлади. Бири ҳалол, иккинчиси ҳаром. Сиз фоний дунёда ҳалол ризқингиз билан кун кечиринг. ҳаром ризқ оқибати ёмон бўлади, дейдилар.

Мисол тариқасида риштонлик уста кулол Ш.Юсупов ясаган лаган беағи фалсафий дунёсини нақш санъати тили орқали ўқиб кўрайлик ва ундан фалсафий фикрларини билиб оламиз". Лаган чети гир айланган ислимий ҳошияли нақш билан безалган бўлиб, ҳошия олти бўлакка бўлиниб, уч бўлаги тўқроқ рангида, тўрсимон нақшда безалган, қолган уч қисми оппоқ заминда ўсимлик нақши гажаклар чиқариб айланма эркин ҳаракатда ўсиб бориши тасвирланган. Бу инсоннинг худди яхши кунларини эслатади. Юқоридаги тўрсимон тўқ ҳаво ранг катта нуқталар беағи эса инсоннинг оғир кунларини эслатади. Бу билан ойнинг ўн беши қоронғу бўлса, ўн беши ёруғ бўлади. Яъни инсонни фоний дунёда мусофирдек ҳаёти қувонч ва ташвишлардан иборатдир, деган фалсафий фикрни беради.

Лаганнинг марказий қисмида дарахт ва унинг атрофлари ислимий нақшлар билан бажарилган. Доира ичида шакли худди фоний дунёни, дарахт эса инсоннинг ҳаётини, атрофдаги ислимий нақшлар табиатни, ундаги гуллар табиатнинг гўзаллигини тасвирлайди.

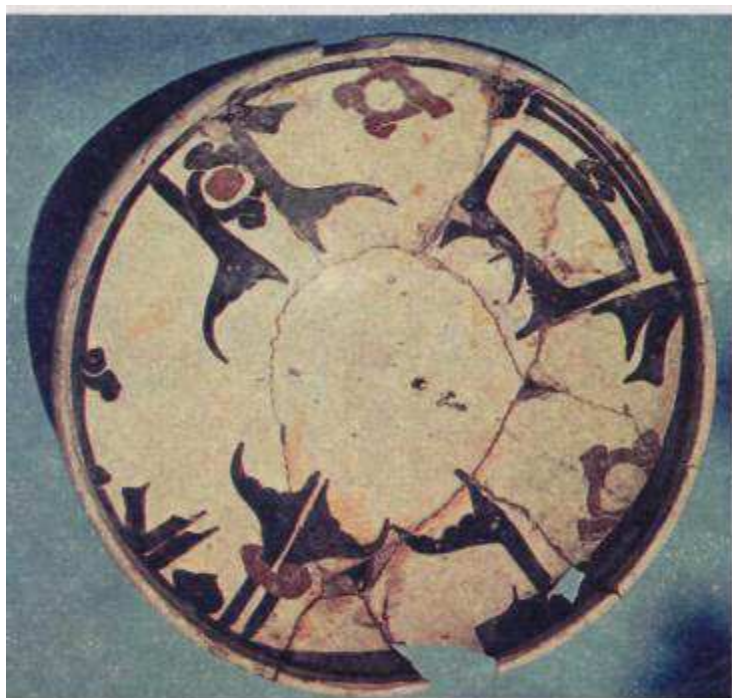
Бу безак орқали кулол уста инсон фоний дунёга келади, кўкаради, ўсади, улғаяди, ҳаёт қувончи, ташвишларини, аччиқ ва чучугини татиб кўради. Баъзи одамлар ўзидан бирор яхши нарса қолдирмайди, демоқчи. Бу билан инсонни бирон дарахтга, яъни яхшисини мевали, ёмонини мевасиз бир қурук дарахтга ўхшатилади. Яъни мевали дарахт ўзини ширин-шакар меваси билан инсонларга фойда келтиради.

Лаган марказидаги дарахт ёнида икки хил, яъни асимметрик ислимий нақш тасвирланган. Дарахтнинг чап томонидаги нақш инсоннинг имкониятидир. Бу билан кулол фоний дунёдаги инсонларнинг хоҳиши ва имконияти бўлади, лекин улар ҳеч қачон бирдан бўлмайди, деган фалсафий фикрни айтади.

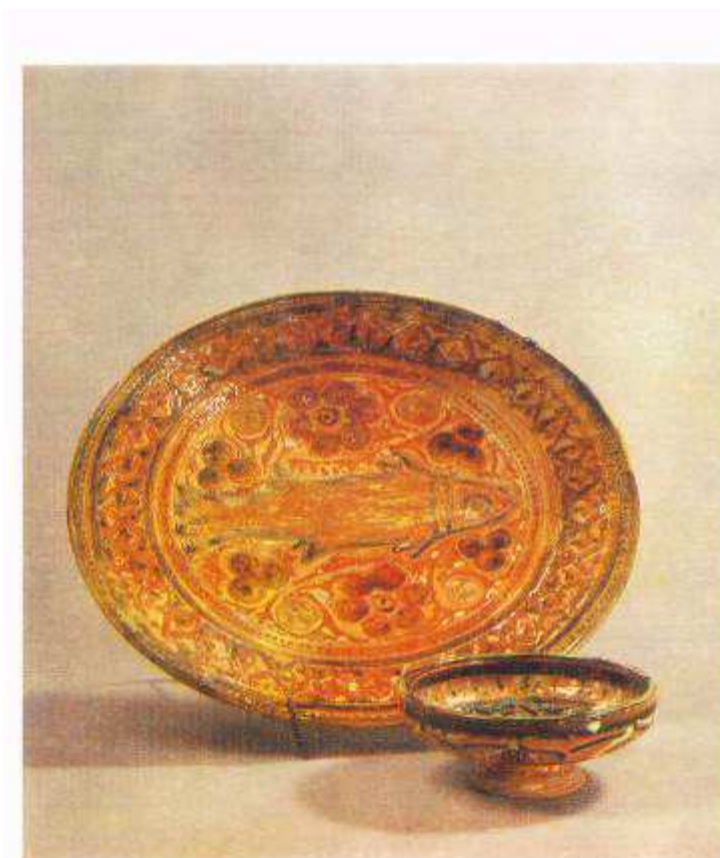
Лагани осмон ранг колоритда олинishi, худди фоний дунёда инсонларни ёмон кундан асраш рамзий маъносида олинган.

Лаган марказидаги дарахт пастдан юқорига ўсиб унганди ва фоний дунёдан кўз юмади. Буни дарахтнинг учи диранинг четига бориб тақалганлиги кўрсатиб турибди. Умар Хайём таъбири билан айтганда, фоний дунё шундан иборатки, инсон умри қисқа бўлиб, бамисоли карвонсаройдир, унинг бир эшигидан инсонлар кириб турсалар, иккинчи эшигидан инсонлар чиқиб турадилар, деган чуқур фалсафий фикр берилади.

Хулоса қилиб айтганда, кулолчилик буюмлари амалда овқат ёки мева қўйиш учун ишлатилибгина қолмасдан, балки инсонларни тарбиялайди, руҳий озиқа, фалсафий фикр беради ҳамда инсонларни даволайди. Ота-боболаримиз қолдирган амалий санъат намуналарини давом эттириб, чуқурроқ илмий ўрганайлик. Уларнинг тарбиявий, фалсафий, руҳий ва шифобахш қирраларини халқимизга етказайлик, айниқса, ёшларимизни ўргатайлик. Уларнинг маънавий дунёсини шакллантирайлик.

5-рasm.

6-рasm

7-расм

Бу лаганчага (X—XI асрлар] эса араб ёзувининг куфий турида «олийҳимматлик калити илмдир», деб ёзилган.

Афросиёбдан топилган лаганчага (X—XI асрлар) араб ёзувининг насх турида «илм олишнинг аввали аччиқ ниҳояси шириндир», деб ёзилган.

Қадимги ликопчадаги безаклар сир

Қадимдан халқимиз кулолчилик буюмларини турли-туман безаклар билан ишлаганлар. Кўплаб археологик қазилмалар фикримизнинг далили бўла олади. Чунончи Сирдарё вилоятидаги Култепа эски шаҳри қазилмалари вақтида Корахонийлар даврига мансуб ашёлар яъни сопол қадах, коса, кўза, хум, тоғара ва бошқа кўпгина сирланган идишлар топилган. Шулар ичида ўзига хос сирланган, сатҳи ясси чеккалари парракли – кунгирали қилиб безатилган XII асрга хос идиш топилган. Кулолнинг ясаган ликобчаси тўртта паракчаси бутун, иккитаси шикастланган. Паракчалар 13 та бўлиб идиш таги нотекис, бир хил эмас, диаметри 15 см, таги айланаси 10 см, баландлиги 1,5 см. У яшил рангда сирланган бўлиб ора томонида қисман фақат парракларига сир берилган. Озроқ қабарик тагида

сир томчилари ва доғлари бор. Ликопчани парраклари ва ўрта қисмлари безатилган.

Ушбу ликобчадаги безакларни бадий таҳлил қилиб, уларда яширинган рамзий маъноларни ўрганамиз.

Ликопчани умумий кўриниши гул кўринишига эга бўлиб, олам гўзаллигини, инсонни сурати ва сийрати гўзал бўлсин деган рамзий маънога эга. Ликопчанинг четини тўлқинсимон чизиғи, инсонни хаёти нотекислигидан иборат эканлигини билдиради. У фақат эзгулик йўлида юриши кераклиги ҳамда кун, тун ва кундуздан иборат эканлиги ҳақида кўп хикматлар борлигини билдиради. Инсон умри ўткинчи эканлигини комиллик даражасига интилиши лозим дейилади. Йиллар, асрлар давомида инсонлар бу фони дунёда ўз амаллари билан меҳмон бўлиб ўтаверадилар. Инсонларни хаёти бамисоли сувдай тез ўтиб кетаверади. Инсон ҳаётда нима учун яшаётганини англамоғи ҳамда фақат эзгулик йўлида юриши кераклиги ҳақидаги хикматни беради.. Ликопча марказида доира шаклида беағи динамик ҳолатда тасвирланган. Доира шаклидаги безакни марказида тўрт япроқли ироқи гул , ҳамда доирани тўртта томонида учта учбурчак шакллар тасвирланган. Доира четига учбурчакли қуёш нурлари акс этирилган.

Доира шакли оламни, ерни билдиради, тўрт япроқли ироқи гул чархпалакни билдиради. Иккинчи маъноси доирани тўртта бўлиб туриши яъни 1 йил 360 кундан яъни тўртта фаслдан иборатлиги. Ҳар бир фасл уч ойдан иборатлигини ишора қилади. Доира четидаги учбурчакли қуёш ва нурлари акс этирилган. Нақш марказида динамик ҳолатга кўра ишланган тўрт япроқли ироқи гул чархпалакни рамзий ифодаланишини сабаби шундаки, ер ҳам ,қуёш ҳам, умуман бутун борлиқ абадий ҳаракатда эканлиги уқтирилган.

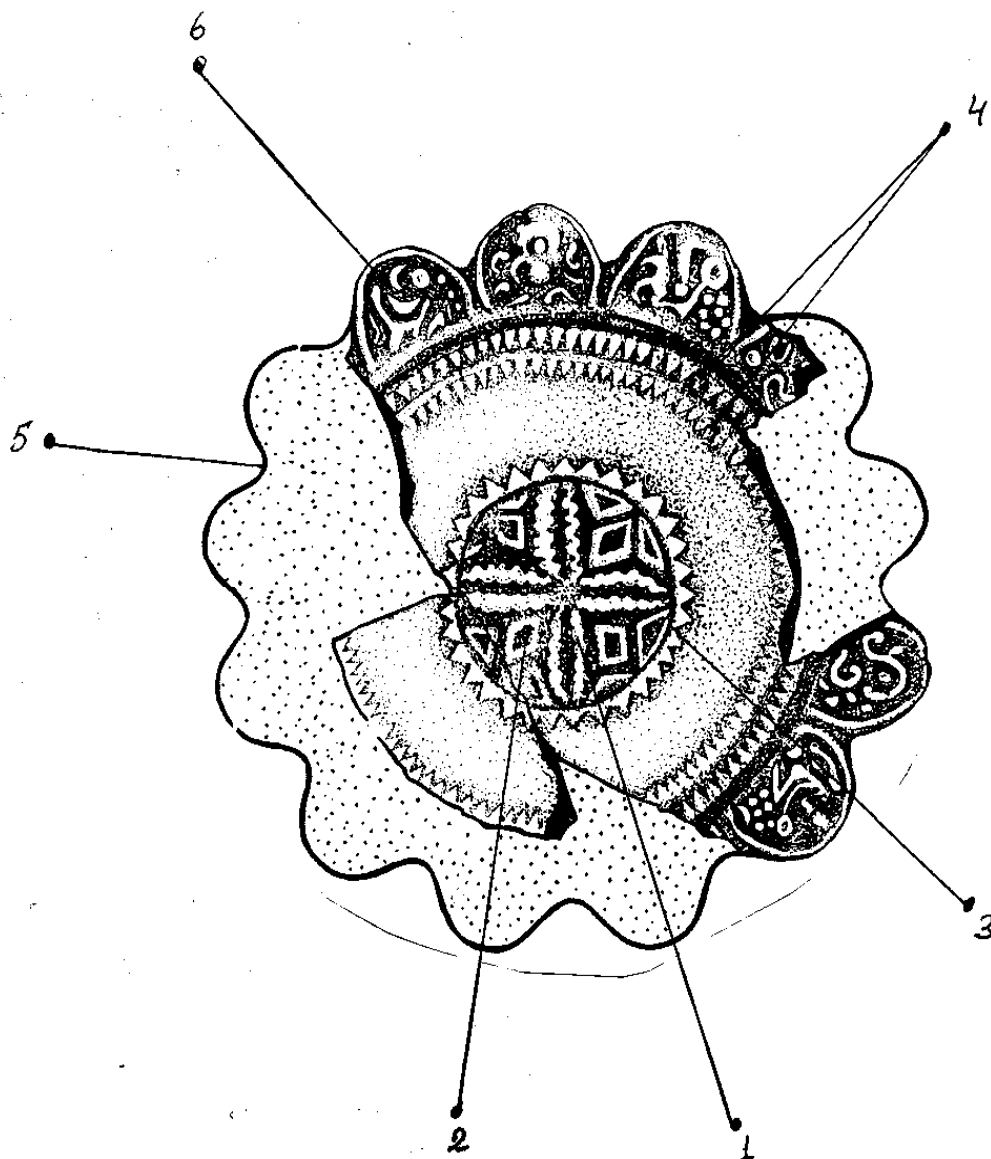
Идишда иккита катта ҳалқа берилган бўлиб улар марказга қараб учбурчаклар кўринишида яъни қуёш нурга ўхшаш тасвирланган.

Бутун дунёдаги яъни коинотдаги барча сайёралар ер куёш ва бошқалар билан ўзаро узвий боғиқлиги акс этирилган. Иккита катта халқаларни учбурчак шаклидагисини кетма-кет берилиши коинотнинг чексизлигини билдиради.

Парракчалардаги тасвирлар талқинида қийинчилик бор. Гап шундаки, парракчаларнинг 4та бутун ва 2та шкастланганида нақш такрорланмайди. Тахмин қилиш мумкинки, бу асос йўқолган қисмларида ҳам сақланган. Кўриниб турибдики, булар шунчаки нақшлар эмас, балки бирор бир рамзий маънога эга. Сақланиб қолган кунгираларда – безаклар куёш майдони ва осмон жисмлари рамзлари безаклари бор. Уларнинг айримларида ўроқ ва ой, доира ва куёш акси аниқ билиниб турибдики, нуқта белгилари сифатида қайд этилган чизик ва учбурчакли шакллар ўша даврда маълум бўлган етти сайёрани англатиши мумкин. Парракчалардаги бошқа “асосий” белгилар нимани англатишини тахмин қилиш қийин.

Хулоса килиб айтганда, кулолчилик буюмлари амалда овқат ёки мева кўйиши учун ишлатилибгина қолмасдан, балки инсонларни тарбиялайди, рухий озика, фалсафий фикр беради, ҳамда инсонларни даволайди.

Мақсадимиз талаба ёшларимизни гўзалликларни хис қилиш ва улардан баҳраманд бўлишга, ҳамда ўз қўллари билан гўзалликларни яратишга ўргатиш.

8-расм.

Сирдарё вилоятидаги Култепа эски шахрида топилган ликопчани (XII асрга тегишли) устидан қуриниши. 1- ироқи гул, 2-ромб безак, 3-айлана ва аррасимон безак, 4- иккита катта доирасимон безаклар, 5- тўлқинсимон чизик 6- парракдаги бизга номалум безаклар. (8-расм)

Зоминдан топилган ўрта асрлар мухрли идиши

2000 йил Зомин туманидаги Жартепа қишлоғидан топилган қадимги кулолчилик печлари очилган жойда олиб борилган қазилмалар натижасида

сирланган буюмларнинг бўлаклари топилди ва улар мутахассислар томонидан қайта йиғилиб, аввалги ҳолатига келтирилди. Асос айланаси 23,5 см. Баландлиги 6,5см бўлган бу идиш кўриниши XII асрнинг иккинчи ярмида кенг тарқалган идишларга ўхшамайди. Унинг ойнаси ўша даврлар анъанасига кўра, сирли нурлар ёрдамида саккиз қисмга бўлинган. Қолган тўрттаси “Нептуннинг уч айрили найзаси” кўринишидаги меҳр шаклидаги белги билан тўлдирилган. Айрини пастки уч қисми араб ёзуви қондасига амал қилинган ҳолда, ўнгдан чапга томон чизик тортиш орқали, тўрттинчиси эса аксинча, чапдан ўнга томон чизик тортиш билан хосил қилинган.

XII асрга мансуб сирланган идишларга муҳир сифат белгиларнинг ишланиши нафақат Уструшонда, балки республикадаги кўҳна тарихий ёдгорликлар мавжуд бошқа вилоятларда ҳам учрамайди.

Косани безашга кулол яшил, сариқ аралаш яшил ва оч яшил фонди жигаррангнинг турли тусларидан фойдаланган. Муҳрнинг ўзига эса уста ўша даврга хос безаклар; яшил рангдаги кичик хол ва тўлқинсимон нақшлар, яъни ёмон кўзлардан асровчи белгиларни қўллаган. Бало-қазолардан асровчи рамз бўлган бу муҳр ҳали тайёр холга келмагандай туюлади.

9-расм.

Идишнинг марказий қисмида лой билан айлана берилиб, ичкарига томон бўртма ҳосил қилинган. Унинг атрофида кулолнинг идишни ясаш чоғида ишлатган анжомларидан бирининг изи сақланиб қолган. Кўринишидан бу усулни уста идишларни пишириш учун печкага маълум тарзда жойлаштириб бўлганидан кейин идишларни бир-биридан ажратиш учун қўлланган. Араблар келгунигача бўлган даврда ҳам уч айри Ўрта Осиёнинг кўпгина ҳудудларида, жумладан, уструшон сопол буюмларида қўлланган. Е.М.Пещерев улар бизнинг белгимизга жуда ўхшаш, фақат чекка тишлари ён томонга чиққан белги тоғли тожиклар асбоб-анжомларида ҳам мавжудлигини таъкидлайди. Шимолий Мўғлистон муҳрларини эслатувчи тургаш тангаларини ҳам уч айри безаб туради. Кейинчалик тангаларда уч айрининг мураккаб турлари пайдо бўлади ва улар Чол белгилари деб юритила бошланади. Орол бўйича уч айри тасвирланган муҳр ўрта асрларда мустақил давлат бўлган Амударёнинг шарқий дельтасида жойлашган Кердер Хусрав (VII аср бошлари)га қарашли ерларда зарб этилган тангаларда учрайди. Кейинчалик уч айри белгисини қўллаш бирмунча вақт тўхтаб қолди. Уч айрига ўхшаш белгилар (III ҳарфининг турли тарзларини эслатувчи) Рашидиддин, Маҳмуд Қошғарий, Абул Ғозий китобларида келтирилган шажаралар муҳрларида, шунингдек, ўрта асрларга оид қабртошларида ҳам учрайди. Зоминнинг Жартепасидан топилган ушбу топилма эса чизгининг мураккаблиги ва ясалган даврига кўра ўрта асрлар боши ва охирига мансуб муҳрларни ўзига хос ҳалқа сифатида боғлаб туради. “Муҳр”сўзи ҳалигача ўзининг аниқ таърифига эга эмас. Бу сўз асли мўғулча бўлиб, кейин туркий тилларга кўчган бўлса керак.

Мазкур идишга муҳр белгисининг бўлиши тасодифий эмас. Бу XII асрдан эътиборан шаҳарга кўчманчи қабилалар анъаналарининг кириб келиши, яъни ҳайвонлар ва уларнинг рамзлари билан боғлиқ усулнинг кенг тарқалиши билан боғлиқдир. Т.Хўжаев Уструшоннинг мўғуллашган аҳолиси бу ерда ўрта асрларда келиб қолган, улар авваллари “эхтимол Олтойда, Қозоғистон

ёки Сибирда яшаган бўлиши мумкин” дейди. Айнан мана шу турк-мўғул қабилалари орасида муҳр жуда кенг тарқалган. Буни Уструшоннинг йирик шаҳар маркази-Сабатга қиёсланувчи Келтепа қалъа-шаҳарчасидан топилган археологик ва антропологик материаллар ҳам тасдиқлайди. (9-расм)

Афтидан уста-кулол мазкур идишни ўз шажараси муҳри билан безатишни хоҳлаган харидор буюртмасига биноан ясаган. Негаки, бунга ўхшаш намуна топилгани ҳали фанда маълум эмас.

Сигиртепадан топилган ўйма нақшли қадах

Ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети (собиқ Тошкент давлат университети) қошидаги КАТЭ (Кеш археологиктопографик экспедицияси) 1970 – йилларда Қашқадарё вилоятининг Қамши тумани қадимги ёдгорликларини фаол ўрганди. Мазкур экспедиция қазилар ва тадқиқот ишларини ўрта асрларда йирик бўлган Олтинтепа хароболарида ҳам кенг кўламда олиб борди. Сигиртепанинг шимоли-шарқий қисмида дастлабки ўрта асрларда қурилган бино топилди. Унинг хоналаридан бири ушбу кўрғон ва унинг атрофидаги ҳовли учун ибодат қиладиган жой бўлиб хизмат қилган. Хонанинг жануби-ғарбий бурчагида олхўри шаклида эгилган унча катта бўлмаган очик нов бўлиб, унга хонанинг ғарбий девори тагидан олиб берувчи тарнов қўшилган. Тешик ва очик нов жуда қорайиб кетган. Унинг ёнидан ички юзасига ўйма нақш ишланган ингичка баланд оёқли қадахнинг қуйи қисми топилган. [21. № 3, 10-12 б]

Қадах кулолчилик чархида ясалган. Лойнинг сифати жуда яхши, унга пишиқ ишлов берилган. Ташқи томонига тўқ жигаррангда қалин аноб берилган. Қолган қисмининг асос айланаси 10 см, баландлиги 0,5 см. Ясалган вақти IV-V асрларга тўғри келади. Бу сана ёдгорлик материаллари, топилмалар мажмуи ва қадах шаклига ўхшаш ашёларга солиштириб аниқланган. Синиғи текис эмас. Қадах куйдирилмасдан олдин унга ўткир асбоб ёрдамида тасвир ўйиб туширилган. Ана шу тасвир эътиборни тортади. Тасвир чизикларининг чуқурлиги 1 мм, эни 1,3 – 1 мм.

Тасвирнинг юқори қисмида боши чапга қаратилган қуш гавдалантирилган. Унинг тагида чапга қараган жонивор (қўй ёки эчки) тасвири туширилган. Уларнинг ўртасида новда ва тасвирнинг юқори ҳамда пастки қисмини бирлаштирувчи чизик бор. Чап томонида бошини пастга қилиб турган (унча катта бўлмаган бўртма) тасвири бор. Унинг тасвири биринчи қуш шаклини такрорлайди. Қуш ва жонивор тасвири бирмунча услублаштирилган. Юқоридаги қуш йиртқичқушдир (бу зоология ва паразитология ИТИ да аниқланган). Пасда тоғ қўйи тасвирланган. Қушнинг панжалари жонивор шохи ва тумшуғида тутиб турилган новданинг тагини ушлаган. Иккинчи кичикроқ қуш танасини думи ва унинг пастки қисмига ўхшайди. Тананинг тепасида бел баланд қисми юзасида иккинчи қанот ўйилган. Қушнинг боши шундай жойлаштирилганки, у парранданинг кўкраги, бўйни ва тумшуғини аниқ ажратиб туради.

Маълумки, кишилар ўз эътиборини аввало ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг таниш бўлган образларига қаратадилар. Ҳар қандай образни эса аниқ бир тимсол билан белгилайдилар. Ўрта Осиёнинг жанубида катта бурама шоҳли Сибир тоғ эчкиси яшаган. Сардиния ва Корсикадан то шимоли – ғарбий Ҳиндистон ва Катта хингангача тоғ қуйи тарқалган кўриниши жиҳатдан бу ҳайвонлар ўхшаш бўлганлиги учун уларнинг образлари рамзлари ҳам ёки бир-бирига яқин бўлиши мумкин. Эронда қадимда қўй ва эчки бир-бирига яқин ҳайвон деб қаралганини деворларда сақланиб қолган тасвирларда ҳам тасдиқлайди. Ўрта Осиёда эчкига сиғиниш қадим илдизга эга. Хусусан, сополда (Анац) эчки билан дарахт ёнма-ён қўйиб тасвирланган.

Дарахт мавзуси дунёда кенг тарқалган рамзлардан бириди. Номозгоҳ II “ёдгорликларида” ҳам эчки ва дарахт тасвири топилган. Номозгоҳ III да дарахт- қуш.. дарахт-эчки каби жуфт тасвирлар учрайди. Амударё манбаларига кўра, аҳмонийлар даври санъатида эчки доимий мавзу бўлиб келган.

«Авесто» даги ривоятда Вертрагна шоҳли эчки образида намоён бўлади (яшт XIV, 23). Вертрагда қўйнинг бошига ўхшаш дубулға қўйиб юрган (8,89,90-бетлар). Искандар Зулқарнай тангаларида шоҳли қўй тасвирланган. Балки шунинг учун у «шоҳли Искандар» деб юритилгандир. Ўйма тошлар, туморларда эчки ва дарахт тасвирлари учрайди. Эчки ва дарахт қадимги Шарқ санъатида ҳам кўп қўлланади. Одатда, эчки ёнида гуллаётган ёки мевали, лекин баригсиз дарахт, базан бута ёки ўсаётган одий ўтлар тасвирланади. Бу сюжет адабиётда ҳам анча кенг тарқалган. Баъзи мутахассислар ўтхўр ҳайвонлар ва ўсимликлар ҳосилдорликнинг ифодаси, деган қарашни илгари суришади. Қадимги шарқ халқларидан бирини мадҳиясида эчки замин етакчиси дейилган. Қадимги Юнонистонда эчки артемида шарафига қурбон қилинадиган муқаддас жонивор бўлган. Кейинчалик эчи Дионис аломати бўлиб қолган. Сўнгра эса эчки туёқли ярим одам ёнида юрадиган йўлдошга айланган. Умуман, эчкига кўпайтирувчи куч сифатида қаралган. Ҳосилдорлик худоси, дарахт ва эчки орасидаги алоқадорлик ҳақидаги тушунча Хиндикушда ярайдиган турли диндаги аҳоли эътиқодида ҳам мавжуд. Олд ва Ўрта Осиёда тоғ эчкиси ва қўй билан боғлиқ этиқод қадимий асосга эга ва улар ҳосилдорлик ҳамда жисмоний куч рамзи сифатида талқин этилади.

Анахитадан ташқари Авесто худоларининг барчаси жонивор ва қушларга айланиши мумкин. Улардан бири, зафар ва шоҳона улуғворлик худоси Хварена кўпинча тоғ қўйи сифатида тасвирланади (12, 36-бет). Мазкур рамз Атурпатда Шопур II даврида, яни Эрон достони сосонийлар сулоласини муболаға қилиб улуғлаб кайёнийлар даражасигача кўтарган IV асрда вужудга келган. Айни ўша даврда Шопур II нинг котиби Харабуд «Хақ сўз» йилномасини битган. Унда қандай қилиб Қўй образидаги “Хварена Кайёнийлар бахти” (шоҳлар ҳукумати худоси) биринчи сосонийга йўлдош бўлгани ва унинг парфияликлар устидан ғалаба қозонишга олиб келганлиги ҳақида хабар берилади. Қўй уриш ва ғалаба худоси Вертрагна тимсоли

ҳичобланади. Қўй шоҳона ҳукумронликнинг бевосита ифодаси ҳам бўлиши мумкин. Оташпарастлик – паҳлавий афсонасида Ардашер Ардаванинг суюкли канизаги билан қочиб кетганлиги ҳақида ҳикоя қилинади ва унда қўй ҳукумдорлик фарни сифатида тилга олинади. Аммо фарнинг сув билан алоқадор эканлиги аниқдир: “У сув остида яширинган...” Бахман-Яштда фарн Заратуштра ичаётган сув кўринишида – ҳар жойда ҳозир у нозир донолик рамзи сифатида зоҳир бўлади. Шунинг учун ҳам сув сақланадиган ва ичиладиган идишларнинг туткичларига қўйнинг бошига ўхшаш қисмчалар ёпиштирилган. Бу анъана кейинги даврларда ҳам давом этган. Г.Снесаёв чилкалит деб номланган идишлар ҳақида сўз юритади. Уларнинг тубига «Қуръон» дан оятлар ёзиб қўйилган. Бундай идишларга қуйилган сувлар ўзига хос, сирли қудратга эга бўлиб қоларди.

Ўрта Осиё Эронда қуш образи жуда кенг тарқалмаган бўлса-да, қуш мавзуси бу ўлкаларда ҳам қадимий илдизга эга, Масалан, ҳукумрон киболарнинг бош кийимлари қуш пати билан безатилган. Бу ҳақида Барахран II даврида зарб этилган тангалар ҳам гувоҳлик беради. Вертранга «Варанг» қушига айлана оларди, бу унинг афсонавий жиҳатларидан бири эди (яшт 14, 19). Бу рамз Вертрангга тасвирланган қушон тангалардан ҳам мавжуд. Унинг дубилғаси устига бургут ёки лочин тасвири тушурилган. Ёирткич қуш рамзи ҳарбий ғалаба, қудрат ва тўқинлик худоси ҳақида таъсавурлар билан боғлиқ дейиш мумкин. «Авесто» да «Кафий фарн» қандай тасаввур этилиши ҳақида маълумот берилган. Яшт 19, 23 да айтилишига қараганда, Ёима ўз бойлигини фарм ёрдамида химоя қилади ва натижада, унинг мамлакатада тўла маъмурчилик ўрнатилади. Аммо кейинчалик у гуноҳ қилиб қуйиши натижасида Хварна – ёирткич қуш қиёфасида уни тарк этади: «У ёлғон сўзлар айта бошлагач, Хварна қуш қиёфасида ҳамманинг кўз ўнгида унинг олдида учиб кетади». «Хварна улуғвор Ёимадан биринчи марта тескари ўгирилганида, Хварна Ёимадан Варган қуши қиёфасида учиб кетади».

Осмон қудратининг рамзий ифодаси саналган йиртқич қуш образи ривоят ва афсоналарда ҳам, геральдика ҳам ўзига хос ўрин эгаллаган. Жониворга чанг солаётган йиритқич қуш мавзуси ўз илдизи билан самовий тасаввурларга бориб тарқалади. Йиртқич қушнинг жониворга шиддат билан чанг солиши тасвири шохлик салтанати қудратининг рамзий ифодаси бўлиб қолган Шундай қилиб, Сигиртепадан топилган ўйма нақшли қадах ибодат анъаналари билан боғлиқ бўлиб ундан қалъа аҳолисини анъанавий ибодат жараёни пайтида сув, шарбат, ёғ ёки илохий ичимлик ёки мукаддас суюқлик билан ювиб софлаш пайтида фойдаланилган деб ҳисоблаш мумкин. Қадимги аجدодларимиз тасаввурига кўра, сув, хаво, ер, олов маъмурчилик рамзи ҳисобланган. Жанубий суғд ибодатхоналарига оид маълумотлар ҳам шундан далолат беради. Сигир-тепадан топилган қадах ҳам аجدодларимиз урф-одатларидан дарак берувчи ашё сифатида қимматлидир.

Миллий дўппи безакларининг фалсафаси

Шлҳу тожу хильқатеким

Мен томоша қилгали.

Ўзбегим бошида қалпоқ,

Эгнида ширдоқи бас.

Алишер Навоий

Мустақил ўзбек давлати, бой тарихга эга бўлган ўзбек халқининг миллий тимсолларидан бири унинг анъанавий кийимлари ҳисобланади. Ҳозирда миллий қадриятларимиз тикланмоқда, янги биноларимиз миллий анаъаналар асосида қурилиб, шаҳарларимиз кўркига кўрк қўшмоқда. Миллий либосларимиз ҳам моддий ва маънавий ёдгорликларнинг бошқалари каби халқимизнинг ўзига хослигини акс эттиради ва этник белгиларини намойиш этади.

Ўзбек халқ амалий санъатининг энг кўп тарқалган ва оммалашган турларидан бири – дўппи ўзбек миллий кийим – бошларининг бири сифатида халқимиз ҳаёти, анъаналарига сингиб кетган.

Дўппи туркий сўз бўлиб, тепа маъносини билдиради. Уни Марказий Осиё, Эрон ва айрим ўрта Шарқ мамлакатларида, Афғонистон, Эрон, Туркия, Шинжонда, Волга бўйи татарлари ва бошқаларда кўриш мумкин.

Ўзбекистонда Тошкент, Чуст, Бухоро, Самарқанд, Бойсун, Шаҳрисабз дўппилари машхур бўлиб, улар алоҳида ўзига хосдир. Унинг ироқи, чуст, гилам дўппи, чакма тўр, қизил гул, пилтадўзи, зардўппи, тўлдирма деб номланган хилолари бор.

Дўппидўзлик жуда қадимдан ривожланиб келаётган Амалий санъат тури бўлиб, уни қадимий ҳайкалларда, ёдгорликларда, қўлёзмаларда, деворий рангтасвирларда, Ўрта Осиёда (XV-XVI) яратилган китоб миниатюраларида, хаттоки халқ оғзаки ижоди намуналарида кўриш мумкин.

Дўппиларнинг эркаклар, аёллар (шу жумладан, ўғил болалар, қизчалар, эмизикли гўдаклар, қариялар) учун мўлжалланган турлари бор. Улар туморларга бойлиги, попукли, товланиши, ипакдан шарсимон попук тўқилганлиги билан фарқ қилади.

Дўппиларимизда жуда кўп учрайдиган бодом элементи бўлиб, у қут – барка ва ҳаёт рамзи сифатида ишлатилиб келинган, яъни шу одамнинг уйидан ҳаёти давомида қут – барака кетмасин, деган маънони англатган.

Бундан ташқари, бодом кўпгина касалликларга даво экани ҳамда энг чиройли фасл баҳорнинг, янги фаслининг даракчиси экани учун ҳам рамз сифатида ишлатилган. Яна шунга ўхшаш элементлардан бири- қалмпир тасвири. Бу ҳар бир инсонни ёмон кўзлардан асрасин, деган маънони англатган. Шунинг учун уст кийимларимизда ҳам амалда ишлатиладиган буюмларда ҳам учрайди. Аجدодларимиз янги туғилган гўдаклар, шунингдек, кўзи ёриган аёлларни ёмон кўзлардан асраш маъносида қалампир шаклида тақинчоқлар, чунончи тумор-ки безакли туғноғичлар тақилган.

Амалий санъат турлари наққошлик, кулолчилик, каштачилик, санъат намуналарида илон тасвири кўп ишлатилганлигининг гувоҳи бўласиз. Илон ёмонликдан асровчи тимсол сифатида ишлатилган. Ўтмишда илонга сажда

қилишган, илоннинг сеҳри, куч – қудратига ишонишган. Шунинг учун дўппиларда ҳам илон тасвири ишлатилаган.

Дўппиларда яна ҳайвонлар – тоғ кийиги, чаён қоплонга ўхшаш тасвирлар ҳам берилади.

Хандасавий нақшлар ҳам оммавий бўлган. Тик, кўндаланг чизиқлар ва тўғри бурчаклар чатишуви комил уйғунлик деб қаралган. Тўлқинсимон ва сочма нақшлар оби ҳаёт тўлқинлари тимсолини акс эттириб, улар деҳқончиликда қут – барака рамзи бўлган.

Дўппиларнинг нақш композицияларида қатор ҳолларда араб ёзуви каштага уйғунлашиб кетган. Донно сўзлар, самимий тилаклар ва ҳаётий иборалар дўппи каштасининг мазмуни ва ифодавий нафосатини теранлаштирган. Бу нақш – ёзувлар бир вақтнинг ўзида кўзларни қувонтириш ҳамда халқни пешлаш учун хизмат қилган. Ўзбекистон халқлари тарихи Давлат музейида сақланаётган XX аср бошига мансуб. Бухороча эркаклар дўпписида араб ёзувида оқ ип билан шундай сўзлар битилган: “Қулоқ, майли бошда қолсин, душман ер билан яксон бўлсин”.

Дўппи ҳам амалий ва маънавий қимматга эга. Амалда дўппи кишиларнинг бошини офтобдан, шамолдан, иссиқдан, совуқдан асраган, одамнинг жисмоний камчилигини яширинган, бош оғриғидан асраган, яъни шамоллашнинг олдини олади.

Унинг маънавий қиммати эса аجدодларимизнинг ўлмас қадриятларини сингдириши, безаши, кишини кўркем кўрсатиб инсоннинг қайси миллатга мансуб эканлигини кўрсатиб турганидир. Хатто ўша миллат вакиллари билдиради. Инсонларни ахлоқий тарбиялайди, турли ёмон кўзлардан асрайди.

Қадимда катта махлисларда дўппиларига қараб, қайси шаҳардан ёки қишлоқдан келганлигини ва нечта киши қатнашаётганлигини аниқлашган.

Ўзбек дўпписи каштасида атиргул, гулсафсар, чиннигул, кўкнори, лола, гултожихўроз, олма гули, олча гули, чарос, бодом, қалампир, анор

кабилар тасвирланади. Ўсимликсимон нақшлар орасида хўроз, булбул, тустовуқ, каби рангли қушлар рамзи элементлари ишланган. Улар гарчи шартли тасвирланса-да, уларни осонгина билиб олиш мумкин.

Дўппининг квадрат шаклида бўлиши одам бошига кийишда қулайлиги, чиройлилиги, рамзи бўлиб, дунёнинг тўрт томонини – осмон саройи, Қуёш фарзанди, абадийлик, ёруғликни билдиради.

Дўппининг тепа қисмида тўртга қиррасининг битта нуқтада бирикиши – Оллоҳнинг ягоналигини билдиради.

Дўппининг пастки қисми тўртбурчак, яъни кубба–шаклларнинг такрорланишидан ҳосил бўлган ислимий нақш, қалъани ўраб турган деворларни эслатади. Бу бизни тўрт томондан ёмон кўздан ва офатлардан сақлаб турувчи қалъа деворидир. Ота – боболаримиз қадимдан бошидаги дўпписи орқали кишиларимиз боши ҳар доим омон бўлсин деб яхши ният қилганлар.

Хуллас дўппида мардлик, жасорат, ҳалоллик, поклик, каби, белгилар мужассам.

Чуст дўпписи тимсолидаги бундан рамзлар миллий туйғу устиворлигидан далолат. Дўппи тикишда катта ҳаётий тажриба, ақл – заковат, зеҳн – идрок, дид, мушоҳада юритиш, кузатувчанлик каби фазилатлар талаб қилинади. Турли безакларга бой дўппилар нафақат ўзбек халқ анъанавий миллий либосларидан бири, балки миллий колоритига йўғрилган замонавий кийим – бош сифатида ҳам яшаб қолади.

2.2. Амалий санъат асарларини таҳлил қилиш орқали талабаларнинг рамзийликка оид тушунчаларини шакллантириш.

Кўкалдош мадрасаси безакларларидаги фалсафий ғоя.

“Албатта, биз она заминимиз бағридаги ҳар бир
моддий ва маънавий мерос наъмунасини кўз
корачиғидек, асраб– авайлаш, қайта тиклаш ва

таъмирлаш бўйича қилаётган бу ишларимизни
кимгадир намоёиш этиш, кўз – кўз қилиш учун
эмас, аксинча, келажагимизни ўйлаб, онгимиз
ва қалбимиз даъвати билан амалга оширмоқдамиз.

Токи эртага бизнинг ўрнимизга келадиган, биз
бошлаган олижаноб ишларни муносиб давом
этиришга қодир бўлган ёшларимиз ана шу бе-
баҳо маънавий бойликдан баҳраманд бўлсин, шу
асосда ўзининг кимлиги, қандай буюк зотларнинг
авлоди эканини англаб етсин”.

Президент Ислам Каримовнинг “Туркистон-
пресс”

ахборот агентлиги мухбирига берган
интервюсидан.

Аллоҳ таолонинг файзи-баракоти ёғилган, дунёга улуғ олим-у
фозилларини етиштириб берган маърифат масканлари дину-имон ила обод
бўлади, атрофга ҳам нур таратади. Тошкентимиз шундай шаҳарлардандир.

Аждодларимизнинг яратган нақшлари мазмунан қатламдор, турлича
хиссий бўёк, шакл, руҳ ва мантикий ҳамда фалсафий товланишларга эгадир.

Кўкалдош мадрасаси Ўзбекистоннинг маркази Тошкент шаҳрида
жойлашган бўлиб, IX-X асрларда Бинокент номи билан юритилган. Тошкент
баланд деворлар билан ўралган бўлиб уларни мўғиллар истилоси даврида
вайрон қилинган. Амир Темури ва темурийлар ҳукмронлиги даврида (XIV-
XV асрларда) Тошкент шаҳри қайтадан тикланган. Тошкент йирик феодал
шаҳарга айланган.

“XVI аср ўрталарида Хўжа Аҳрор мадрасаси ва масжиди жомеъдан
жануби - ғарброкда Тошкент ҳокими кўкалдош лақабли вазири Борақхон,
икки қаватли мадраса қурдирган. Ўзининг катталиги ва ташқи томонининг
сиркор парчинлар ва ранг-баранг нақшлар билан безатилиши жиҳатидан
ҳамда ложувард баланд гумбазлари билан бу мадраса ўша замондаги
Самарқанд ва Бухоро мадрасаларидан қолишмас эди.

Мадраса пештоқи 10 ва 5 рахли геометрик нақшлар билан безатилган. Икки томонида иккитадан квадрат шаклида ва меҳроб токча кўринишида безаклар билан безатилган.

Икки ёнида тўртта квадрат чиройли безатилган бўлиб, унда Марказий Осиёнинг деярли барча меъморчилик тажрибасида учрайдиган чархпалак тасвирланган. Ушбу нақшни шу асргача ҳеч ким илмий таҳлил қилиб хулоса чиқара олмаганлар. Бирорта манбаъда ҳозирча илмий таҳлили баён қилиб берилганини учратмадик. (12-расм).

Хўш, Кўкалдош биноси фасадида сақланиб қолган квадрат шаклидаги тўртта бир хил нақшли безак қандай ҳикматни англатиб турибди?

Дунёда маъносиз сўз бўлмаганидек, маъносиз нақш ҳам йўқ.. Шу нуқтаи назардан сўз юритилаётган безакни таҳлил этишга уриниб кўрайликчи!

Квадрат ичига назар солсак у тўққизта катакка бўлиниб, квадратда Оллоҳ, тўрт мартта Муҳаммад сўзи араб алифбосида ёзилган. Шакл жиҳатидан қарасак битта катта чархпалак соат мили кўрсатгичи йўналишида ҳамда тўрттаси эса соат мили юришига қарама-қарши кичкина шаклда тасвирланган. Ранг жиҳатдан қарасак Оллоҳ ва Муҳаммад ёзув ранглари бир хил рангда тасвирланган. Кўпчилик Оллоҳ ва Муҳаммад сўзини ўқийди. Лекин бу сўз ва шакллар билан биргаликда қўшиб ўқий олмайдилар. Бунинг сабаби шундаки, араб имлосини билган инсон шаклларни рамзий маъносини етарли даражада билмайдилар, билсаларда иккаласини қўшиб ўқишга қийналадилар.

Аввало, нима учун безакка квадрат танланган?. Квадрат - дунёнинг тўрт томони, мустаҳкамлик, оламнинг чексизлиги, қуёш фарзанди эканлиги, абадийлик, ёруғлик маъноларини, шунингдек оламнинг моддий асоси тўрт унсурдан, яъни ер, сув, ҳаво ва оловдан иборатдир. Квадрат яна симметрик, гўзаллик тенглик рамзидир. Оламдаги жамики гўзаллик квадрат шаклига асослангандир.

Ушбу квадрат нима учун 9 та катакка бўлиб, шу катаклар асосида ёзилган. Бунинг сабаби нимада. Агар рақамларни тўққизта катакка ёзиб чиқсак қуйидаги кўриниш беради. Математикада рақамлар фалсафасига мурожат қилсак, ҳар бир рақам ўзига хос мантиқий ва фалсафий маънога эга. Яъни 1-рақами оллоҳни ягоналигини, 2- рақами жуфтлик рамзи ва ҳаказо тушунчаларга эга.

Нима учун квадрат тўққизта тенг катакка бўлинган?.

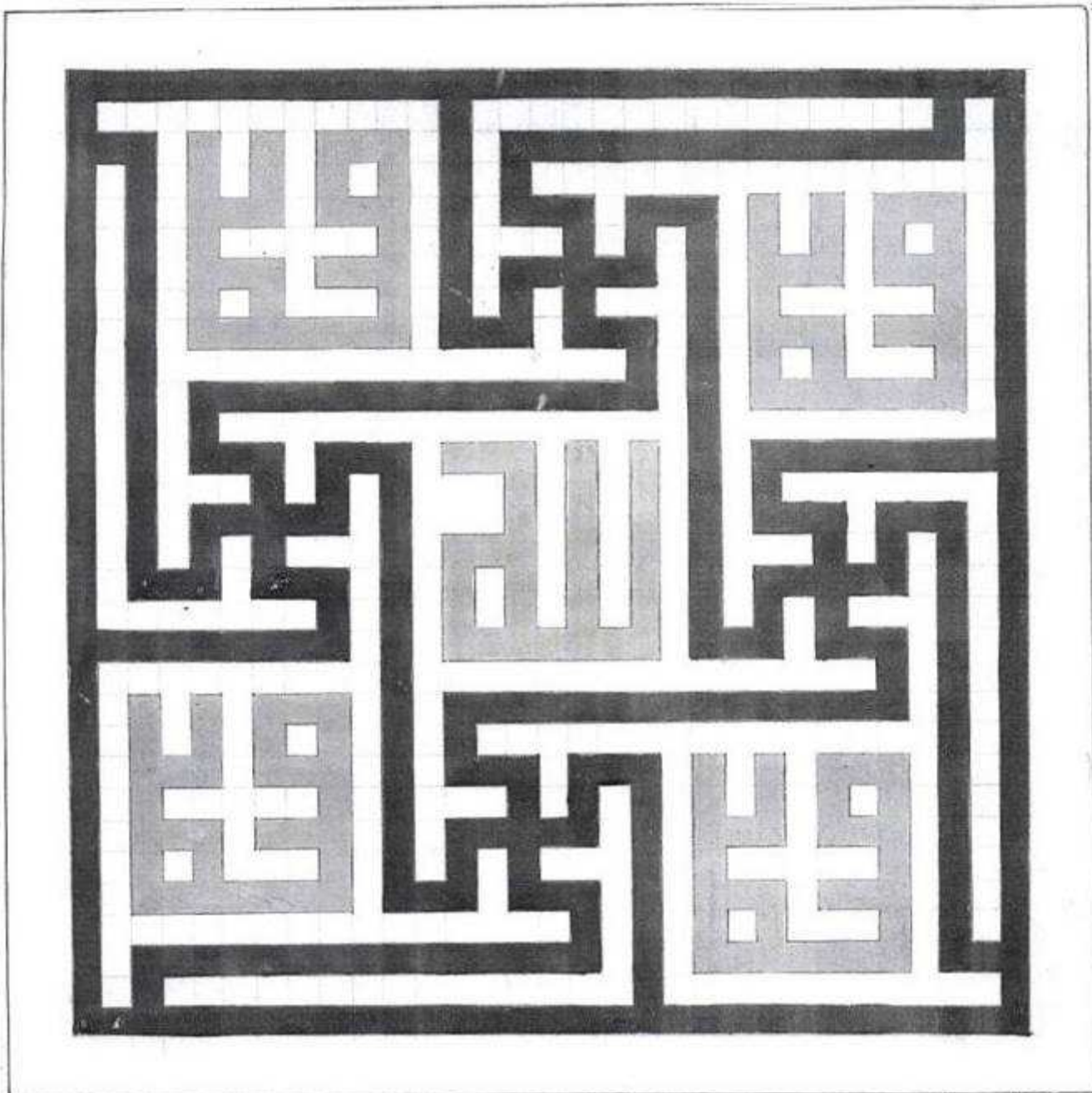
Инсон она қорнида 9 ой, 9 кун, 9 соат, 9 дақиқада ҳомила сифатида улғаяди. Яна соғ ва мукаммал инсонда 9 муҳим аъзо етук бўлади: кўз, қулоқ, бурун, оғиз, кўл, оёқ, қорин, тиш ва тил. Қолаверса, 9 сони қадимдан муқаддас рақам ҳисобланган. У - бахт-иқбол рамзи.

Квадрат ўртасида 5 рақами ёзилган. Бу эса беш кунлик дунёни, яъни инсон бу (фоний) ўткинчи дунёда синалиш учун келади, қилган амаллари орқали баҳоланади, яъни ё жаннатга, ё дўзахга тушади деган мазмунга эга. Яна беш рақами исломни беш устунини имон, номоз, рўза, садақа ва ҳажни билдиради.

Инсоннинг асосан 5та туйғуси бўлиб, улар: эшитиш, хид ва таъм билиш, кўриш ва тана сезиши. Булардан ташқари айрим кишиларга 6-туйғу хис қилиш ва 7-башорат қилиш туйғулари ҳам бўлади.

Рақамларни кўндалангига ёки тиккасига қўшиб чиққанда 6, 12, 18,24 рақамлар чиқади.

Фалсафий таҳлил қилсак “18 минг оламни Оллоҳ 6 кунда яратган” деб муқаддас китобимизда айтилган. Бунда 6 рақами ислом фалсафасида мукаммаллик рамзи саналади. Бу оятда 6 рақами рамзий айтилган бўлиб, “Оллоҳ 18 минг оламни мукаммал яратдим” деган маънода айтилган. Бу билан ҳеч бир инсон мен яратганларимдан ортиқ ҳеч нима ярата олмайди деб уқтиради. Яратганда ҳам инсон ўз бошига бало яратади демоқчи.

Тошкент шаҳридаги кўкалдош мадрасаси пештоқидаги
безакнинг кўриниши.

**Тошкент шаҳридаги Кўкалдош мадрасаси пештоқидаги
безакларнинг бадиий таҳлили**

№	РАМЗЛАР	РАМЗЛАР МАЪНОСИ
1.	Квадрат	Оламни
2.	Квадратни тўрт қирраси	Олам чексизликдан иборат эканлиги ва олам тўрт унсурдан, яъни ер, сув, ҳаво ва оловдан ташкил топган.
3.	Квадрат 9 каттакка бўлинади	Инсон она қорнидан фоний дунёга 9 ой, 9 кун, 9 дақиқада дунёга келади.

4.	15 рақами	Ойнинг ўн беши ёруғ, ўн беши қоронғу, яъни кун билан тун. Ҳаёт қувонч ва ташвишдан иборатдир.
5.	Квадрат марказидаги 5 рақами	5 кунлик, яъний фоний, синов дунёси эканлигини, ҳамда Ислоннинг 5 устунини, яъни иймон, намоз, закот, хаж. 5 маҳал намозни инсонга 5 та сезги органи борлиги хид билиш, кўриш, эшитиш таъм билиш тери сезгиси.
6.	6 рақами	Мукамаллик рамзи.
7.	12 рақами	1 йил 12 ойдан иборат.
8.	24 рақами	1 кун 24 соатдан иборат. Ҳар дақиқадан унумли ва эзгулик йўлига сарф этилишини ишора қилинган.
9.	18 рақами	Оллоҳ 18 минг оламини яратган.
10.	Чархпалак	Дунё абадий ҳаракатдан иборатдир. Фоний дунёга инсонлар келиб-кедиб турадилар.
11.	Оллоҳ	Оллоҳ оламини яратувчи ва уни ҳаракатга келтирувчи. У кўргувчи ва билгувчидир.
12.	Муҳаммад	Муҳаммад Оллоҳнинг ердаги эзгулик элчисидир.
13.	Тескари чархпалак	Шайтон йўлидан юрувчи ва ёвузлик қилувчи инсонлар рамзи.

12 рақами 1 йилда 12 ой борлигини билдиради. 24 рақами 1 суткада 24 соат борлигини билдиради.

Квадратнинг тиккасига, кўндалангига ва диагонаliga қўйилган рақамлар йиғиндиси 15 чиқяпти. Бу, ойнинг ўн беши ёруғ, ўн беши қоронғилигидан далолат. Яъни, олам нур ва зимистондан ташкил топган, инсон ҳаёти ҳам шундай, яъни турган битгани нотекис, норавон йўллардан иборатлигини англатади.

Квадратга тўлдириб соат мили кўрсатгичи йўналишида динамик ҳолатда чархпалак тасвирланган.

Чархпалак - абадий ҳаракат тимсоли, олам абадий ҳаракатдан иборат демакдир. (9-^арасм). Дунёда жамики борлиқ ҳаракатдан иборат эканлигига ишора қилади.

Ҳаракат бўлганда ҳам эзгулик ва омад, бахт-иқбол сари интилишдир.

Яна чархпалакнинг "чорунсур" ва бошқа атамалари ҳам мавжуд. Чорунсур эса олам, тупроқ, ҳаво, сув ва олов сингари тўрт унсур

қоришмасидан ташкил топган деган маънони ҳам англатади. Бу чархпалаксимон шакл Шарқда қарийб 1000 йилдан буён хилма-хил маънога эга бўлиб келган.

Олмон математики Герман Вейль чархпалак ҳақида шундай деган эди: “Чархпалак (Свастика) инсониятнинг энг қадимий рамзлардан бири сифатида маълум бўлган”.

Меъморчилик маданияти тарихи билимдони профессор Додо Нозилов чархпалак ҳақида шундай ёзган: "Чархпалак шаклидаги нақш Ўрта Осиёда жуда қадим замонлардан буён мавжуд. Олтинтепадаги бронза даврига оид чархпалак шаклидаги тамгалар, X-XI асрларга оид Афросиёб деворий паннолари фикримиз далилидир».

Чархпалак шаклидаги нақшлар қуёш рамзи, ўлиш ва тирилиш ҳамда абадийлик, ўлим ва ҳаёт рамзи.

Мўғулларда мураккаблаштирилган чархпалак тасвири “Ўн минг йиллик бахт” маъносини англатган. Ўтов пештоқидаги нақш “ҳеч қачон бу уйнинг чироғи ўчмасин” деган маънони билдирган”.

Чархпалакларнинг дунёда турли-туман турлари мавжуд.(9-^брасм).

Чархпалак шаклини мантиқан таҳлил қилиб кўрсак қуйидаги ҳикматлар бизга аён бўлади. (9-^срасм).

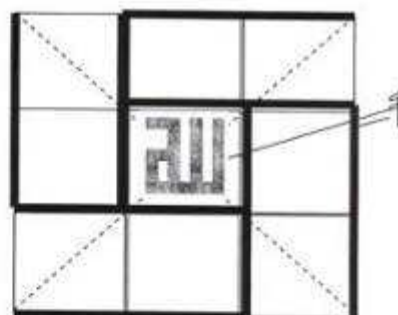
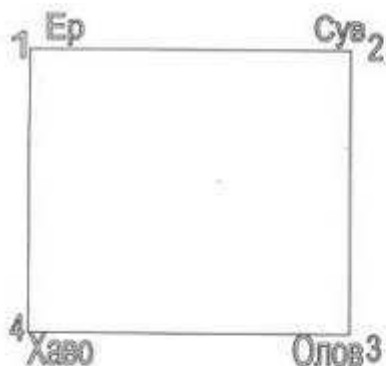
“АС” чизиқ - тириклик рамзи.

“ДВ” чизиқ - инсон ҳаётининг қисқалиги яъни ўлим рамзи.

А1, В2, С3 ва Д4 – чизиқчалар чархпалакни ҳаракатини яъни динамик кўринишга ҳамда чархпалакни соат кўрсатгичини чапдан ўнгга ёки ўнгдан чапга ҳаракатини кўрсатиб туриш учун хизмат қиладиган чизиқлардир.

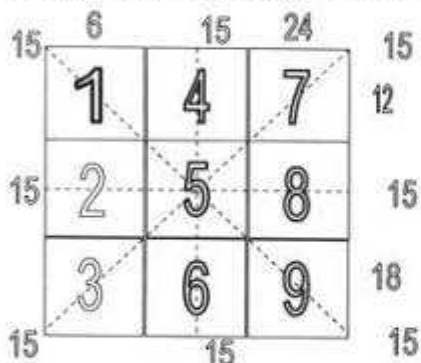
Чархпалакни соат кўрсатгичини чапдан ўнгга ҳаракати ҳаёт ва ўлим доимо такрорланишини, олам эса абадий эканлигига ишора қилади. Шунинг учун ҳам Умар Хаём таъбири билан айтганда “Инсонларни ҳаёти бамисоли карвонсаройга ўхшайди, уни икки эшиги бўлиб, унинг биридан кириб

турсалар иккинчисидан чиқиб турадилар” дейди. У инсонларни фоний дунёга яъни вақтинча синов учун дунёга келишлигини уқтиради. Чархпалак шаклида ҳаёт бор жойда ўлим муқарардир, Олам эса абадийдир дейилмоқчи.

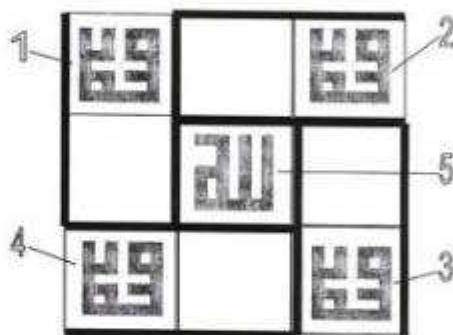

Оллоҳ

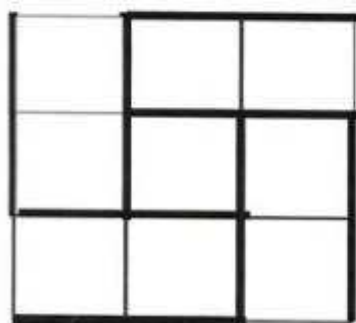
Квадрат.Оламини билдиради.
Оламнинг моддий асоси 4 унсурдан
яъни Ер,Ҳаво,Суви ва оловдан ташкил топи

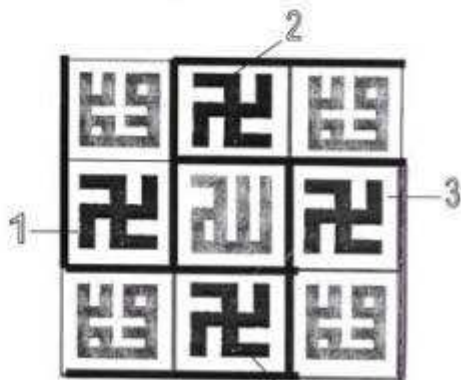
Квадрат тенг 9
булакка бўлинган

1,2,3,4 Мухаммад ва Оллоҳ
сузи ёзилган.

Чархпалак

Чархпалакларни тескари
тасвирлари.

Оллоҳ сўзи квадратни ва чархпалакни марказида жойлаштирилган бу билан наққош бутун оламини ҳаракатга келтирувчи, кўргувчи ва билгувчи яккаю-ягона зотдир дейилмоқчи.

Бу оламнинг яратилишидан мақсад, яралишларга қараб яратганини билиш, уни севиш, англаш ва бу йўлда камолотга эришишдир.

Дунёга боққан кўзлар саноқсиз юлдизлару, хайвонот оламини, табиатнинг чексиз гўзаллиги, буюк санъат билан яратилганлигига ва Оллоҳнинг илмига ҳайрон қоладилар. Ҳалқни севадилар.

Квадратнинг тўртта бурчагидаги катагига Муҳаммад ёзилган. Оллоҳ сўзини ва тўртта чеккада Муҳаммад сўзини оч ҳаво рангда ёзилган. Бир ҳил рангли ёзувларни қўшсак беш деган рақамини бераёпти. Бу билан фоний дунёга Оллоҳ оламининг тўрт томонига расулимни яъни комил инсон бўлмиш охирги пайғамбарларни юборган. У эзгулик элчисидир.

Квадратнинг ичидаги чархпалакнинг ички тўрт томонида соат стрелкаси ҳаракат йўналишига яъни катта чизилган чархпалакни ҳаракат йўналиш томонига қарама-қарши ҳаракат йўналиши тасвирланган.

Бу билан оламда Оллоҳга эзгуликка яъни инсонларга қарши кучлар ёвузлик йўлида юрган Оллоҳнинг бандаларини ишора қилинган, яна фоний олам эзгулик ва ёвузликдан иборатдир. Ҳаёт қарама-қаршиликдан иборат деган маънони билдиради.

Инсонлар бу фоний дунёда синов дунёда юрганликларини яна бир бор гўзал нақшлар орқалий фалсафий фикрни инсон қалбига етказишга ҳаракат қилинган. Бу ҳаёт фалсафаси фақат Ўзбекистон халқи учунгина айтилмаган, балки ер юзидаги барча халқларни эзгуликка, тинчликка ва инсонларни табиатни умуман борликни қадрига етиш ҳамда келгуси авлодларга покиза ҳолда етказиш деган фалсафий ғояни шиор тариқасида акс эттирилган.

Шунинг учун Шайх саъдий Шерозий шундай деган эди:

Қололмас жаҳон ичра мангу киши,

Фақат қолғуси яхши ному иши.

Истиқлол туфайли тарихимиз, миллий кадриятларимиз, анъаналаримиз табора тикланиб ҳаётимизда мустаҳкам ўрин олиб бормокда.

Юртбошимиз такидлаганларидек, “Барчамизга қадрдон бўлган бу азим гўзал ва бетакрор шаҳар нафақат мустақил давлатимизнинг пойтахти, балки юртимизнинг қиёфасини белгилайдиган, серкуёш диёримизнинг бутун кўрку тароватини ўзида намоён этадиган Ватанимиз остонасидир”.. Шундай экан таърифи улуғ шахримизнинг тарихини чуқур ўрганиш, ёш авлодни ўтмиш билан яқиндан таништириш, уларни мустақиллигимизнинг қадрига етиб авайлаб асраш шу маънода Ватанга садоқат руҳида тарбиялаш ҳар биримизнинг бурчимиздир.

Италиялик машхур ёзувчи Гийом Аполлинер шундай деган эди:

Жумбоқларга тўла бепаён
Ўлкани биз тадқиқ этамиз
Кимки истар сирлар ечмоқчи
Шу ёрқин сир бўлар намоён...
Бизларни ҳеч айб этмаган сиз!
Биз истиқбол ва мангуликнинг
Сарҳадида доим жангдамиз.

[32. 4-5 б]

Аждодларимиз бизга қолдирган чексиз маънавий бойликларимиздан бири тарихий ички ва ташқи безаклари фақат инсонларни гўзалликни кўра билишга эмас балки, гўзаллик қалбидаги фалсафани ўқий олишга ҳамда халқимизга етказа олишдан иборатдир.

Кўкалдош мадрасадаги безакларини илмий ўрганиш, унинг эзгулик, маънавий комилликка чорловчи ғояларини ватандошларини, айниқса ёш авлод қалби ва онгига сингдириш бу ёдгорликларни асраб-авайлаш ҳамда келгуси авлодларга қолдириш ҳаммамизнинг ватан олдидаги бурчимиздир.

“Ўлим ва ҳаётни Оллоҳ яратган, бу ҳақ! Одатда аввал ҳаёт, сўнгра эса ўлим бошланади. Агар эътибор берсангиз, бу оятда ўлим аввал келтириляпти, бунинг хикмати одамларни яхши амалларга чорлашдир.

Чунки ўлимни эслаган одам доимо унга тайёргарлик кўриш ва ўлгандан сўнг шарманда бўлмаслик учун ўзини яхши ишларга сафарбар қилади”.[36. 13 б]

Кўринадики, қадимий меъморчилигимиз анъаналарида юзаки қарагандагина оддий туюлган "арзимас" нақшларда ҳам оламжаҳон ҳикмат хазиналари мужассам топган.

Мазкур фалсафий даъват фақат ислом дини тарафдорларинигина эмас, балки ҳар қандай эътиқод вакиллари яхшиликка, эзгуликка даъват этади. Бошқача айтганда, буюк аجدодларимиз бизга қолдирган чексиз маънавий бойликларимиздан бўлмиш тарихий обидаларнинг ички ва ташқи безаклари кишиларни фақат гўзалликни кўра билишга эмас, балки гўзаллик қалбидаги дониш ҳикматларни ўқий олишга ҳам ўргатади, одатлантиради.

Асрлар давомида яратилган улкан маданий бойлигимиз, хусусан ўзбек миллий халқ амалий безак санъати кенг тарқалган турларининг ўзига хос томонлари, мактаблари, бажариш технологияси, услублари, уларни яратган усталарнинг муборак номларини йўқотишга ҳаққимиз йўқ. Ана шу сабаблар ноёб санъат дурдоналарни сақлаш, уларни ёшларга ўргатиш муҳим вазифамиздир.

Миллий валютамиздаги рамзийликлар.

ДАВЛАТ МУСТАҚИЛЛИК РАМЗЛАРИ — давлатнинг тимсоллари, яъни унинг суверенитетини, миллий ва иқтисодий кўрсаткичларини, сиёсий-ижтимоий тузумини, асосий мафкура ва ҳаёт қоидаларини кўрсатувчи белгилар, энг муҳум ҳужжатлар, ғоялар ва тушунчалар.

Давлат рамзи- бу мустақил давлат белгисидир. У давлат байроғи, давлат герби, давлат гимни, мамлакат миллий валютаси, мамлакат конституцияси ва муҳимкаро ва анъаналарда ўз ифодасини топади.

Улар мазкур давлатнинг тузумини, халқнинг табиати-менталитетини, иқтисодий асосларини ва бошқа муҳим белгиларини англатади. Давлат рамзлари кўп минг йиллик тарихга эга бўлиб, миллий давлат қурилиши ва маданий ривожланиш тарихи билан боғлиқ. Масалан, Амир Темур яратган

марказлашган давлат ўзининг герби – уч ҳалка шаклидаги тамғаси билан танилган. Соҳибқуруннинг юришларида лашкар олдида унинг туғи- байроғи олиб юрилган.

Юртимиз мустақилликка эришгач, ҳалқимизнинг азалий орзу-истаклари, эзгу интилишлари Ўзбекистон Республикасининг Янги давлат рамзлари ўзининг ёрқин ифодасини топди. Президент И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистон: миллий истиқлол , иқтисод, сиёсат, мафкура » асарида: «Давлатимиз рамзлари- байроқ , тамға, мадҳия Ўзбекистон ҳалқларининг шон-шарафи, ғурури, тарихий хотираси ва интилишларини ўзида мужассамлаштиради, мана шу рамзларни эъзозлаш ўзининг қадр-қимматига, ўз мамлакатига ва шахсан ўзига бўлган ишончни мустаҳкамлаш демакдир », деб аниқ таъриф берган.

Давлатимиз рамзларидан миллий валютамизни олиб қарасак – мамлакат ҳудудида барча тавор ва хизматлар учун нархларни ифодалаш вазифасини ўтовчи ва қонуний ҳимояланган ягона тўлов воситаси.

Ҳар бир мамлакатнинг ўз пул бирлиги мавжуд. Масалан, Ўзбекистонда – сўм, Қозоғистонда – тенге, Россияда – рубль, АҚШда эса доллар қонуний тўлов воситаси ҳисобланади. Қонун, пул бирлигининг мамлакат ҳудудида эркин айланишини таъминлаш мақсадида, унинг ягоналигини, барча тўловлар учун мажбурийлигини ва ўз номинали бўйича ишлатилишини ёқлайди. Шунинг ҳам айтиш лозимки, ҳалқаро умум пулга эҳтиёж бўлганлиги туфайли бир қанча миллий валюталар ҳалқаро ҳисоб-китобларни олиб боришда ишлатилмоқда ва улар «эркин алмашинувчи валюталар» деб аталади. Булар орасида энг оммавийлари АҚШ доллари, Буюк Британия фунт стерлинги ва Германия маркаси ҳисоланади.

Тарихда турли буюмлар, қимматбаҳо тошлар ва металллар пул вазифасини ўтаган. Ҳозирги пайтда муомалада фақатгина қоғоз пуллар ишлатилади ва уларнинг қиймати олтин ёки бошқа қимматбаҳо металлларга боғланмаган.

Пул бирликлари каррали қисмларга бўлинади, кўпгина мамлакатларда бўлинишнинг унли тизими ишлатилади(1:10:100); Англияда фунт стерлинги муомалада бўлган ҳудудларда бўлиниш қуйидагича: 1:20:240, яъни 1фунт стерлинг = 20 шиллинг = 240 пенс. Ўзбекистон сўми эса қуйидаги тартибда бўлинади: 1 сум 100 тийин.

Ўзбекистон 1993 йилдан бошлаб ўзининг мустақил пулкредити сиёсатини олиб бора бошлади. Яъни ўша йил ноябрь ойида Ўзбекистонда миллий валютани киритишнинг биринчи босқичи амалга оширилди. Бакнда муомилага Россия рубли билан бир қаторда Ўзбекистон Сўм –купони ҳам киритилди. Сўм-купон 1,3,5,10,25,50,100,200,500,1000,5000,10000 номинал қийматдаги купюралардан иборат эди. Иккинчи босқич 1994 йил июль ойида амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 122-моддаси ва «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида»ги Қонуннинг 11- моддаси, бундан ташқари Ўзбекистон Республикасининг Олий Кенгашининг 1993 йил 3 сентябрдаги 952-12-сонли қарорига асосан 1994 йил 1 июлидан бошлаб Ўзбекистон ҳудудида ягона тўлов воситаси сифатида «Сўм» киритилди. 1000 сум –купон 1 сўмга тенглаштирилди. Хозирги кунда бир минг сўмгача номиналдаги қоғоз, шунингдек, 50 сўмгача танга пуллар мавжуд. Ўзбекистон ҳукумати ва Марказий банки сўмнинг ички алмашинувини таъминлаш, тўлов қобилиятини ошириш йўлида қатор ислоҳатларни амалга оширмоқда.[27. 206, 6]

Ўзбекистоннинг миллий валютасига эга бўлиши ва «сўм» тизими иқтисодиётнинг барча соҳаларига киритилиши – мустақилликнинг муҳим кўрсаткичларидан биридир.

Миллий валютамызга бир назар ташласак ,қоғоз сўмининг кўпчилигида ва танга пулларининг ҳаммасида давлатимизнинг рамзини акс эттирувчи давлат герби тушурилган.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби – мамлакатимиз давлат мустақиллигининг рамзларидан биридир. «Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тўғрисида»ги Қонун 1992 йил 2 июлда қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби думалоқ кўринишига эга бўлиб, бу шаклнинг сўл томони буғдой бошоқларидан, ўнг томони эса чаноклари очилган ғўза шохларидан чамбарга ўралган, узокдаги тоғлар ва дарёлар манзарасида гуллаган водий узра қуёш зарин нурларини сочиб туради. Гербнинг юқори қисмида эса Ўзбекистон озодлиги рамзи сифатида саккизбурчак юлдуз, унинг ички қисмида эса яримой ва юлдуз, марказида бахт ва эрксеварлик рамзи - қанотларин ёзган хумо қуши тасвирланган. Гербнинг пастги қисмида Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғини ифода этувчи чамбар тасмасига «Ўзбекистон» деб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Давлат гербининг рангли кўринишида: хумо қуши ва дарёлар - кумуш рангида; қуёш, бошоқлар, пахта чаноклари ва «Ўзбекистон» ёзуви олтин рангида; ғўза шохлари ва барглари, тоғлар ва водийлар - яшил рангда; чаноклардаги пахта – оқ рангда; тасма – Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғининг ранглари акс эттирувчи уч хил рангда; саккизбурчак – олтин зарҳал билан ҳошияланган ҳолда ҳаво рангида; яримой ва юлдузлар – олтин рангида тасвирланган.

Ўзбекистон сўмининг *бир сўмлиги*, Ўзбекистон республикаси марказий банки томонидан 1994 йил чиқарилган. Унинг олд томони давлат гербининг рамзи ва нақш безаклари билан безатилган. Орқа томонида Алишер Навоий номидаги УзССР давлат Академиги Катта театрининг тасвири туширилган, бу театр 1947 й. академик А.В.Шусевнинг проекти ва раҳбарлиги остида қурилган. Бино қурилишида ва унинг бадиий нақшларини яратишда Ўзбекистон Фанлар академиясининг фахрий академиги Уста Ширин Муродов халқ рассомлари С.Ахмаров, Т.Арслонқулов, халқ усталари Қ.Жамилов, Ж.Жўраев, Б.Жўраев, А.Болтаев, С.Норқўзиев ва уларнинг шогирдлари иштирок этишган. 1945-46 йилларда Узоқ Шарқдан

депортация қилинган юзлаб япон фуқоралари А.Навоий номидаги театр биносининг қурилишига ўз хиссаларини қўшганлар.

Ўзбекистон сўмининг уч сўмлигида Чашмаи Айюб мақбараси рамзий маънода акс эттирилган. Чашмаи Айюб – Бухородаги меъморий ёдгорлик (12 аср, 1380) муқаддас зиёратгоҳ биноси тўғри тўртбурчак тарҳли (19х26м) бўлиб, ғарбдан шарқга чўзилган 4 хонадан иборат, ҳар бир хона бир-бирига ўхшамаган гумбазлар билан қопланган. Дастлаб энг қадимий хона-мурабба тарҳли қудуқхона бунёд этилган. (Арслонхон томонидан Минораи калон ва Намозгоҳ масжиди билан бир даврда қурилган деган ривоятлар сақланган), унинг икки ёнида зиёратчилар учун ўз вақтида 2 эшиги бўлган; олд томонига тоқли хона туташтирилиб қурилган, у бинога пештоқ вазифасини ўтаган, қўш гумбазли, олди пештоқли, Зиёратхона деворида Амир Темур фармойишига биноан 1379 й.да унга тақаб қулоҳий гумбазли катта хона, бурчакларида миноралари бўлган даҳлиз қурилганлиги ёзилган. Бинонинг қадимий қисми ичкарида қолган, ривоятларга кўра чашмаи – қудуқ Айюб пайғамбар қадам жойи.

Ривоят қилишларича Айюб пайғамбари пайғамбарлар ичида энг бадавлати бўлган. Айюб пайғабарининг танаси йиринглаб қуртлаб кетади. Буни кўрган қишлоқ аҳолиси Айюбни қувиб солади. Аёли унга егулик олиб келадиган бўлади. Кейинчалик қишлоқ аҳли аёлини ҳам қўйишмайди. Нима қилишини билмаган аёл иккита нонга (битта бойнинг қизи кал бўлади) сочини кесиб беради. Шунда шайтон кўрдингми аёлинг номақул ишлар қилиб сочини кесишгача борди деб айтади. Айюб пайғамбарининг танасини қурт еб тилига келади. Шунда у Оллоҳга илтижо қилади, агар тилимни қурт еса сенга шукрона айтолмайманку дейди. Шунда Оллоҳдан садо келади тавонингни ерга ур, уради ва шу ердан булоқ отилиб чиқади. Айюб булоқда ювиниб илгарги ҳолатига келади. Шунда битта қурт сувга тушиб зулк бўлади, иккинчи қурт дарахтга тушади ва ипак қуртига айланади, учинчиси

учиб кетади ва асал арига айланади. Айрим маълумотларда 18 йил, айримларида 48 йил, азобда ётади дейилган.

Ўзбекистон сўмининг *беш сўмлиги* марказий банк томонидан 1994 йил чиқарилган. Олд томонида меҳроб ислимий нақши ва ислимий нақшлар билан безатилган, марказида Бухоронинг меъморий обидаларидан Минораи калон акс эттирилган, унинг тепасига давлатимиз герби ва иккала томонида афсонавий қуш рамзий маънода тасвирланган. Афсонавий қуш, бахту-иқбол рамзи ҳисобланади. Шунинг учун хумо тасвирини қадимдан амалий санъат турлари наққошлик, ганчкорлик, заргарлик, зардўзлик, каштачилик, кулолчилик каби турларида, ҳамда меъморий безакларида рамзий ҳамда тумор сифатида фойдаланиб келганлар.

Минораи калон Арслонхон минораси (Бухоро, 1127)- пойдевори тош ва махсус қир қоришмасидан терилган асосининг диаметри 9 м, баландлиги – 50,0 м, курсисимон қиррадор, танаси цилиндрсимон бўлиб, мезана – кафасаси кўшк билан боғланган, ўзаги ва беаги чорси ғишдан, ганчхок лойида терилган. Безаклар орасига куфи услубида ёзувлар битилган. Безакларда ўзига хос услуб акс этган. Миноранинг ичида 104 пиллапоя айланма зинаси, мезанасида 16 та дарчаси бор. Масжиди Калон томон минорага ўтувчи кўприкча бўлган.

Миноранинг қурилиши тарихи жуда қизик. Ривоят қилишларича, нима ҳам бўлади-ю, Бухоронинг марказий минораси қулаб тушади. Муҳаммад Арслонхон ўша миноранинг ўрнида янгисини қуришга фармон беради. Янги минора баландлиги ҳам, улуғворлиги ҳам ягона бўлиш керак эди. Лекин бундай бино қуришга талабкор ҳадеганда топилавермайди. Нихоят, бир мухандис-уста бу юмишни бажаришга истак билдиради. У хондан Мовароуннахрдаги барча оқ туяларнинг бир кундалик сутини ва оқ товукларнинг бир кундалик тухумини жамлаб келтиришларини сўрайди. Дархол фармон берилади ва тезда бу амр вожиб бўлади. Уста туя сутини билан тухум оқи қўшилган қоришмасида оқ харсанг тошлардан миноранинг

пойдеворини тиклайди. Қурилиш тез муддат ичида тугалланади. Бу улуғвор буюк минорани хон, аъёнлар, ўша пайтда хозир бўлган хитой элчилари ҳам ҳамма бир овоздан «Боқий минора» деб атайди. Арслонхон муҳандис-устага қимматбаҳо тухфалар инъом қилади ва унга Бақо деган хос лақаб беради. Шу-шу тарихчилар Арслонхон минораси меъмори исмини ўз тарихномаларида Бақо, деб ёзишади

Орқа томонида Мустақиллик даври ҳайкалтарошлик санъатининг маҳобатли турида ишланган илк тарихий асарлар сифатида пойтахтимизнинг Миллий боғида ўрнатилган улуғ шоир Алишер Навоий образига аталган ёдгорлик туширилган. Э. Алиев, Н. Банделадзе, В.Дегтяровлар томонидан 1991 йилда яратилган. Миллий боғнинг энг сўлим гўшасидан ўрин олган Алишер Навоий ёдгорлиги шарқона яратилган. У боғнинг энг баланд қисмига жойлаштирилган бўлиб, унинг атрофини миллий услубда барпо қилинган қовурғасимон гумбазли айвонча ва кўкламзор боғ ўраб туради. Бронзадан ясалган ҳайкалда фозиллик аломатлари ўз ифодасини топган. Рамзий маънода барпо этилган меъморий унсур эса, шоирнинг маҳобатли қиёфасини янада жонлантиради. Ҳайкал ишланиш услубига кўра, умумлашма тарзда амалга оширилган. Яъни, майда деталлар ўрнини умумий яхлит қамраб олган. Ҳайкалдаги майда деталлар фақат кўкракдан тепа қисмида, либослар ҳаракатида ва юз қиёфасида қўлланилган. Шоирнинг ўнг кўлида хасса билан тасвирланиши динамик ҳаракатни юзага келтирган. Биргина ушбу детал орқали ҳайкалтарош образдаги турли маъноларни очиқ беришга ҳаракат қилганлар. Бу маъноларнинг айрими узоқ масофага тегишли бўлиб, кексалик аломатига ифодавий воситадир. Томошабин узоқ массофадан туриб, шоирдаги кексалик аломатини хасса воситаси орқали идрок этади.

Навоий образини яратиш юртимизнинг кўплаб ҳайкалтарошларини қизиқтириб келган. Бугунги кунда ҳам Навоий образига мурожат этиш ҳайкалтарошлик санъатида тўхтаганича йўқ.

Миллий валютамининг 10 сўмлигида Хива наққошлик мактабига хос саккиз бурчакли нақш берилган. (саккиз қиррали юлдуз, мустаҳкамлик, “Икки дунёнинг обод бўлсин дегани”). Орқа томонида Амир Темур мақбараси, Гўри Амир – Самарқанддаги меъморий ёдгорлик (14 аср охири-1405 й.). Халқ орасида Гўри Амир ёки Гўри Мир (Мир Саййид Барака) деб номланиб келинади. Мақбарага темурийлар сулоласига мансуб кишилар (Амир Темур, унинг пири Мир Саййид Барака, ўғиллари Умаршай, Мироншоҳ ва Шохрух, набиралари Муҳаммад Султон, Улуғбек ва б.) дафн этилган. Мақбаранинг чартоқ тарҳли зиёратхонаси баланд тоқи-равоқли, тепаси ёзув ҳошиялари ва ички гумбаз билан қопланган. Ташқи гумбази 64 қобирғали. Баланд пойгумбаз (дм-15м, бал. 12,5 м)га ўрнатилган. А.Темур саҳанасига қўйилган кўк нефрит қабртошини Улуғбек Мўғилистонга қилган юриши вақтида олиб келган. Тошдаги лавҳада Темурни улуғлайдиган сўзлар, унинг шажарасига ҳамда марсялар ўймаkori ёзувларда бирилган. Зиёратхонадаги қабртошларнинг ҳар бири юксак санъат асаридир. Мақбаранинг мутоносиблик нисбати,нақшлаи турли езаклаи ката моҳорат билан бажарилган. Ташқи пештоқ дарвозасининг тепасида меъмор уста “Муҳаммад бинни Маҳмуд ал-банно Исфаконий” номи сақланган. Кейинчалик мақбара бир неча бор таъмирланди, гумбази қайта тикланиб, хонакоҳ ва мадраса қолдиқлари қовлаб топилди, ички ва ташқи безаклар таъмир этилди. 1941 йилда мусулмон одатига зид равишда Амир Темур ва Улуғбек қабрлари очиб текширилиб, улар руҳлари безовта этилди. Меъморий мажмуада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов ташаббуси билан 1991-1996 йилларда таъмир ишлари олиб борилди.

Пулимизнинг 25 сўмлиги Марказий банк томонидан 1994 йил чиқарилган. Олд томони давлатимиз герби ва гирих нақшлар билан безатилган. Орқа томонида Шохи Зинда мақбараси акс этирилган. Шохи зинда ансамбли (Самарқанд, XI - XX асрлар) Афросиёб тепалиги жанубида жойлашган қабристондаги мақбаралардан ҳамда, мачид, минора ва

мадрасадан иборат. Уларнинг энг қадимийси Қусам Ибн Аббос мақбараси бўлиб, халк орасида Шохи зинда (Тирик шох) номи билан машҳур.

Тарихий манбалардан олинган маълумоларга кўра, Муҳаммад пайғамбаримиз(с.а.в.) амакивачаси Қусам ибн Аббос арабларнинг илк қўшинлари билан бирга Ўрта Осиёга келган ва милодий 676- 677 йилда қатл этилган. Бу воқеалардан салкам тўрт аср ўтгач, Афросиёбда унга мақбара қурилади, шундан буён, мана, ўн асрдирки, бу барча мусулмонларнинг зиёратгоҳига айланган.

Қусам ибн Аббоснинг ўлими тўғрисида кўплаб ривоятлар юради. Эмишки, Қусам ибн Аббоснинг боши танасидан жудо қилингандан кейин у бошини қўлига олиб, чуқур қудққ орқали ер ости саройига кириб кетган ва у ерда охиратгача яшар эмиш. Шунинг учун бу зиёратгоҳ «Шохи Зинда» яъни «Тирик Шох» дейилади.

Давлатимиз сўмининг 50 сўмида Регистон ансамбли акс этирилган. 1417-1660 йилларда Самарқанднинг Регистон майдони қурилган. Меъморий ёдгорликлар комплекси, Улуғбек мадрасаси, Тиллакори мадрасаси, Шердор мадрасасидан иборат. Ўрта Осиё меъморчилик санъатининг классик намунаси.

Ўзбекистон сўмининг юз сумлиги Ўзбекистон республикаси марказий банки томонидан 1994 йил чиқарилган. Сўмимизнинг олд томонида гўзаллик рамзларидан товус нақший безакларда акс эттирилган ва Амударё хазиналаридан бири олтин билагузук, ҳамда, давлатимиз герби тушурилган. Сўмимизда акс эттирилган олтин билагузук эрамиздан аввалги 5-4 асрларга таълуқли. Бу буюм аҳмонийлар даврида Ўрта Осиё санъатининг ўзига хос жиҳатлари кўринади. Улар торевтика ва заргарлик санъатига тегишлидир.

Орқа томонида Истиклол санъат саройи расми туширилган. Тошкент шаҳридаги маданият марказларидан бири; турли тадбирлар ўтказиш, концертлар беришга мўжалланган. 1981й.да очилган(меъмори Е.Букина, С.Одилов, Е.Суханова, Ф.Турсунов, В.Шестопалов, Е.Шумов ва б.). Бино

қиёфаси ва безакларида миллий меъморликка хос бўлган муқарнасга ўхшаш шакллардан фойдаланилган; бинони безашда маҳаллий хом ашёлар , Нурота ва Ғозгон мармарлари ишлатилган. Вестибюль табиий тошлардан ишланган “Халқлар дўстлиги”, “Байрам”, “Туллаган ўлка” мозайкалари (рассом А.Бухорбоев) билан безатилган. Президиум зали гобелен(рассом Б.Жалолов), томоша зали “Санъат” мозайкаси (рассом В.Бурманин, Р.Немировский), ёғоч ўймакорлиги (уста Қ.Ҳайдаров, О.Файзуллаев), банкент зали безаклари (рассом Ж.Ҳакимов, А.Исҳамов), ён деворлари сапол лаганлар (рассом А.Кедрин) билан зийнатланган. Феруза рангли улкан кошинкори (Тошкент чинни заводида тайёрланган) девор сарой интеръерига алоҳида жозиба бахш этган.

Ўзбекистон сўмининг 200 сўми марказий банк томонидан 1997 йил чиқарилган. Олд томонида давлатимиз герби рамзи ва ислимий нақшлар билан безатилган, яна саккиз қиррали юлдуз берилган, бу саккиз қиррали юлдуз гербда ҳам акс этган бўлиб, бу эса Ўзбекистон давлатининг озодлиги рамзидир.

Орқа томонида Шердор мадрасасининг рамзий нақши шер акс эттирилган. Шердор мадрасасини 1916 йили Ялангтуш Баҳодир қурдирган. «Ялангтуш кудратининг рамзи мадраса равоғида қараб турган икки қуёш тагида охуларга ҳамла қилаётган шерлар тимсоли ифода этилган. Мадраса Самарқандлик меъмор Абдужаббор лойиҳаси бўйича 17 йил давомида қурилган, уни меъморий безак устаси Муҳаммадаббос зийнатлаган». Шердор мадрасаси XVII асрнинг бирчи ярмида , яъни 1619-1636 йилларда қурилган. Мадраса икки қаватлидир. Бош тарзидаги пештоқнинг икки ёнига гулдаста ишланган. Пештоқ ичкарисига қошинкори безак орасида қора зоминли кошинга оқ харфлар билан меъмор Абдужаббор номи ёзилган. Мадраса пештоғи симметрик қилиб рамзий нақшлар билан безатилган, қизғиш – зарҳал Шер нозик охуни қувиб кетаётгани тасвирланган. Одам қиёфали Қуёш эса зарҳал ёғду билан ҳошияланган. Уларнинг атрофига нақшу нигорлар

чизилган. У ўз халқи учун сармоясини аямади. Ватанпарвар инсон узоқни кўзлаб, халқни зиё(илм) олишга ундайди. Зиё орқали инсонларнинг рухий покликка, рухий поклик орқали комилликка эришади, деган фалсафий фикрни илгари суради. Шунинг учун меъмор Абдужаббор бўлажак мадраса пештоғига гўзалликни акс эттиришни мақсад қилиб қўяди, Муқаддас китобимиз Қуръони Каримда айтилганидек, «Аллох гўзалликни яхши кўради» деган фалсафий ғояни кўтаради. Чунки атроф муҳит ҳам гўзал бўлишга ундаши керак. Иккинчидан, дейди Ялангтуш Баҳодир, бу тасвир орқали инсонларни зиёли бўлишга, учунчидан менинг ҳаққимда, яъни нақш тили билан яшаган давримни ҳамда менинг суратимни ва сийратимни баён этгин деб, меъмор Абдужаббор олдиға вазифа қўяди. Меъмор Ушбу вазифани етук наққошлар гуруҳи билан маслаҳатлашиб, ажойиб, мукаммал композиция тузади ва ўз олдиға қўйилган мақсадға эришади.

Ўзбекистон сўмининг 500 сўмлигига бир назар ташласак Ўзбекистон республикасининг марказий банки томонидан 1999 йилда чиқарилган бўлиб, олд тамонига давлатимиз герби ва наққошлик санъатига оид геометрик ва ислимий нақшлар берилган. Ҳамда, гўзаллик рамзлари бўлмиш товус ва оҳулар акс эттирилган. Орқа тамонига эса мустақилликнинг илк ёдгорликларидан бири Тошкент марказидаги хиёбонда ўрнатилган Амир Темурнинг отлиқ ҳайкали туширилган. Амир Темур отлиқ ҳайкали 1993 йил И. Жабборов тамонидан ишланган.

Реалистик услубда ишланган мазкур монументда кучли пластик ҳаракатлар кўзға ташланади. Амир Темурнинг жўшқин ички ҳиссиёти отнинг бироз бадийлаштирилган кўриниши билан бирлашиб, унинг композицион тузилишини мукаммаллаштиради. Ҳайкал, шаклан бетакрор ва майда безакли унсурлар билан бойитилган. Темурнинг бу отлиқ ҳайкали 2.м ли таккурсига ўрнатилган бўлиб, унга “Куч адолатдадир” хикмати битилган И.Жабборов мазкур асарини, “Юртға қайтиш”, “Панд-насихат” ғоялар асосида яратилганлигини таъкидлайди. Монументда гўёки душманларни

енгиб, жанг майдонидан пойтахтга кириб келган Соҳибқирон фуқароларга бундан буён давлат хавф- хатардан холи бўлгани, тинчлик ва фаровон ҳаёт бўлажагини эълон қилинаётгандек тасвирланган. Соҳибқироннинг рухий ҳолати юзида, ундаги имода яхши ифодаланган. Амир Темури даврида давлатчилик , санъат ва маданият, асосан меъморчилик мисли кўринмаган даражада юксалган эди. Мустақил давлатимизда ва маданиятга бўлган ижобий эътибор туфайли Соҳибқирон қиёфаси акс этган ҳайкаллар Самарқанд, ва Шахрисабзнинг марказий майдонларига ўрнатилган.

Ўзбекистон сўмининг *бир минг сўмига* назар солсак Ўзбекистон Республикаси марказий банки тамонидан 2001 йил чиқарилган. Олд томонида давлатимиз герби ва ислимий нақшлар билан безатилган, ҳамда, Ўзбекистон озодлиги рамзида саккиз қиррали юлдуз тасвирланган. Орқа томони ҳам нақшлар билан безатилган бўлиб, асосан Темурийлар тарихи Давлат музейи акс эттирилган.

Амир Темури хиёбонининг шимолий ғарбида қурилган Темурийлар тарихи Давлат музейида(1995 йил, А. Турдиев) Миллий боғдаги Алишер Навоий ҳайкали жойлашган, айвончанинг янгича талқиндаги ҳолатини кўриш мумкин. Гўри Амирнинг қовурғасимон гумбази музейда яна бир бор ўз ифодасини топган. Бинонинг гумбази ва қамраб турувчи 20 устунли айвони анчагина кенгайганлиги билан ажралиб туради. Гумбазнинг баландлиги 30 метр, диаметри 24 метрни ташкил этади. Музей гумбазининг ички қисмига Самарқанднинг Регистон майдонидаги Тилла-Қори мадрасаси сингари кундал услубидаги мовий ва тилла рангларга бўялган ганчкор ислимий нақшлар берилган. Музей зали ва иккинчи қаватдаги галерия сайқалланган оқ ва оч-кулранг мраммлар билан қоплаб чиқилган. Музейга кираверишдаги девор саҳнида Амир Темури ва унинг давлатини улуғловчи уч қисмли миниатюра услубидаги маҳобатли деворий тасвир ишланган. Музейнинг шакл-безаклари юқори маҳорат билан бажарилган бўлиб, вилоятлардаги халқ усталарининг миллий услубдаги иморатларини эсга

солади. Мустақиллик даврининг халқ услуби шу жиҳатлари билан Темурийлар музейида ўзини тўла намоён этган (Темурийлар музейи Гинес рекортлар китобига киритилган).

1996 йил “Амир Темури йили” деб эълон қилинди. Шу йили Вазирлар маҳкамаси “Амир Темури таваллудининг 660 йиллигининг нишонлаш тўғрисида”ги Қарор ва фармойишларини қабул қилди. Ушбу қарорларга қўра, Соҳибқироннинг она юрти Шаҳрисабзда ва марказлашган давлатнинг пойтахти Самарқанд шаҳрида унга атаб ёдгорликлар яратилди.

Амир Темурининг маҳобатли ҳайкали ҳайкалтарошлар И.Жабборов ва К.Жабборов томонидан яратилган.

50 сўм тангага Шаҳрисабзда қад ростлаган ҳайкали рамзи туширилган. Ҳайкалнинг постаменти ҳажми 7 м, ёдгорлик 8 м да. Соҳибқирон, ўз тасарруфида бўлган ҳудудини ҳар галгидек назоратидан ўтказаетгандек кўринишда барпо этилган. Буни биз, постаментдан ўрин олган чўққининг рамзий ифодаси орқали илғаб олишимиз мумкин. Ёдгорликнинг баланд пойдеворга ўрнатилиши унинг улуғворлик даражасини оширади ҳамда мавқе даражасини яққолроқ ҳис қилишга ёрдам беради.

25 сўм танга - 1999 йилда Жалолиддин Мангубердининг 800 йиллигига бағишлаб чиқарилган. Бунда Ж.Мангуберди тасвири бўртма рельеф шаклида берилган.

Жалолиддин Мангуберди портретини 1997 йил рассом Тўра Қуръазов яратган Бунда рассом Ж.Мангубердини жанговор ҳолатида тасвирлаб, уни Хоразм воҳасининг довюрак ўғлони эканлигини орқа пландаги Хива минораларида акс этирган. Тарихий хотира - халқ маънавиятининг асосидир. Ана шу буюк асосда, маънавий мулкимиз учун бутун ҳаётини Ватан озодлиги, халқ бахт-саодатига бахшида этган буюк саркарда Жалолиддин Мангуберди туради. Бу довюрак ватан ҳимоячиси хотирасини абадийлаштириш мақсадида ҳам 1998 йилда яна бир ҳукумат Қарори қабул қилинди. Шунга асосан Хоразмда Жалолиддин Мангуберди ёдгорлиги барпо

этилди. Юртбошимиз И.А.Каримов Жалолиддиннинг тимсоли ҳақида сўз юритиб: - “Тоғнинг устида бургутдай турсин ...” – деган эдилар. Яратилган асар бу талабга жуда мос тушади. Чингизхондек ёвуз босқинчига қарши курашда мисилсиз матонат, жасорат намуналарини кўрсатган Хоразмшоҳлар сулоласидан Жалолиддин Мангубердиннинг ана шундай мард қиёфасини яратиш устида ўнлаб ҳайкалтарошлар ўз лойиҳаларини яратдилар. Аммо, ҳайкалтарош И.Жабборовнинг яратган Жалолиддин образида миллий қаҳрамон сиймоси аниқроқ талқин қилинганлиги мутахассислар томонидан эътироф қилиниб, мазкур лойиҳа асосида ёдгорлик барпо этилди.

1994-1998 йил чиқарилган 1, 3, 5, 10, 20,50 тангаларда олд қисмида ўнг ва сўл томонида миллий болигимиз пахта чамбари тасвири туширилган орқа томонида Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби туширилган. Давлат герби 1992 йил 2 июлда қабул қилинган.

2000-2001 йилда чиқарилган тангаларда Ўзбекистон харитаси ва герб тасвирланган.

«ПУЛ» - вақтинча тузилган монопол бирлашма. Хўжалик мустақиллигини юзаки сақловчи «ПУЛ» иштирокчилари ҳаражат ва фойдаларни олдиндан келишилган қонун - қоидалар орқали биргаликда бўлиб олишади.

Хулоса қилиб айтганда сўмда акс эттирилган рамзлар, эрамиздан аввалги 5-4 асрларда ҳам амалий безак санъати ривожланганлигини яна бир бор тасдиқлайди.

III – БОБ. Тажриба – синов ишларини ташкил этиш, ўтказиш методикаси ва натижалар таҳлили

3.1. Тажриба-синов ишларини олиб бориш методикаси.

Наққошлик дарсларида рамзийликка оид тунчаларни шакллантириш методикаси

Халқимиз тарихи, қадриятлари, илм-фани, маданият дурдоналарини ҳар томонлама илмий ўрганиш ва таҳлил этиш ғоят муҳимдир. Бугун бизнинг олдимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, биз босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, буюк маданиятимиз, яъни, қадимий меросимиз томирларига қайтиб, ўтмишдаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига тадбиқ этмоғимиз керак.

Таълим ва тарбиявий жараён онгли, масъулиятли фаолият ҳисобланиб, унда ўқитувчи-мураббий талабаларни комил инсон қилиб етиштиришда ҳар томонлама, яъни педагогик, психологик, маънавий, маърифий таъсир кўрсатиши лозим бўлади. Маълумки наққошлик, ёғоч ўймакорлик, мисгарлик ва бошқа шу каби ҳунар турларини ёшларга ўргатишда “Нақш турлари ва унинг рамзий маънолари мавзуси бор. У Олий таълим муассасаларида наққошлик бўйича талабаларда билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришда муҳим ўрин эгаллайди. Бу мавзу бўйича дарсни ташкил этиш ва ўтиш методикаси қуйидагича амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.”

Мавзу: Нақш турлари ва уларнинг рамзий маънолари.

Дарснинг мақсади:

1.Таълимий мақсади: Талабаларга нақш турлари ва уларнинг рамзий маъноларини ўргатиш.

2.Тарбиявий мақсади: Талабаларга нақш турлари ва уларнинг рамзий маъноларини ўргатиш орқали эстетик, ахлоқий тарбиялаш.

3. Ривожлантирувчи мақсади: Талабаларда миллий нақш турларини ва миллий рамзларга оид билимларини ривожлантириш ҳамда фалсафий фикрлашини шакллантириш.

Дарсинг услуби:

1. Маъруза.
2. Савол – жавоблар.
3. Мисоллар.
4. Тест ечиш.

5. Шакллари: жамоа бўлиб ва якка тартибда.

6. Ўқув воситалари: Электрон кўргазмали қуроллар, тарқатма материаллар.

7. Кўникмалар: Нақш ва уни турлари ва уларни рамзий маъноларини билиш кўникмасини шакллантириш.

8. Назорат: Оғзаки (тест савол - жавоб)

9. Дарсни олиб бориш учун ўқитувчи учун керакли материаллар:

1 Меъморий обидалар ва уларни безаклари. Нақш турлари ва нақш элементларига оид видеофильм.

2 Рамзийликка оид электрон кўргазма қуроллар ва плакатлар.

10. Талаба учун: Дафтар, қалам ва ручка.

11. Фанлараро боғлиқлик:

1. Геометрия фани билан боғлиқлиги. Геометрия шаклларининг кўриниши.

2. Биология ва зоология фанлари билан боғлиқлиги. Қуш, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, уларнинг тузилиши ва ранглари.

Дарс мазмуни: Нақш ва унинг тарихи. Нақш турлари ва уларнинг тузилиши. Рамзий нақш элементлар. Наққошларнинг асарларини бадиий таҳлил қилишга ўргатиш.

Дарснинг бориши:

Нақшлар буюмга, деворга ёки бирор жойни безамасин ўзига хос услубига, технологиясига ва мазмунига эга бўлади.

Нақшнинг ўзи нима? Унинг қандай турлари бор? Нақш тили деганда нимани тушунасиш?

Нақш - арабча тасвир, гул деган маънони англатади. Қуш, ҳайвон, ўсимлик, геометрик ва бошқа элементларни маълум тартибда такрорланишдан ҳосил қилинган безакдир. Ганчкорлик, кандакорлик, каштадўзликда, зардўзлик, кулолчилик, заргарлик, гилам тўқиш, ёғоч ўймакорлик ва ҳоказоларда ҳар хил йўллар билан нақшлар ишланади. Маслан: ўйиб, чизиб, чок ёрдамида, зарб билан қадаб ва бошқа усулларда нақш солинади.

Ганч ўймакорлигида ишлатиладиган нақшлар мазмунига кўра-ўсимликсимон, геометрик, гулли гириҳ, рамзий ва бошқа турларга бўлинади.

Ўсимликсимон нақш: табиатдаги барг, банд, дарахт, бута, ғунча ва бошқа нарсаларни наққош томонидан стиллаштириб олинган шаклини маълум қонуниятлар асосида такрорланишидан ҳосил қилинган. (1,а-расм).

Геометрик нақш турларидан бири гириҳ бўлиб чигал, тугун маънони англатади. Хандасий нақш мураккаб нақш тури. Геометрик нақш мураккаб нақшдан бири бўлиб тўртбурчак, учбурчак, айлана ва ёйлардан кўпбурчаклардан иборат бўлади. Тузилиши жиҳатидан тўғри чизик ва аралаш чизиклардан ташкил топган гириҳга бўлинади. Геометрик нақш узлуксиз раппортлардан ташкил топган бўлиб, ҳар бир раппорт ўз тузилишига эга бўлади. Европада арабеска деб юритилади.

Гулли гириҳ: ўсимлик ва геометрик нақш элементларидан ташкил топган. Унинг элементига юқорида санаб ўтилган геометрик ва ўсимликсимон нақшлар киради.

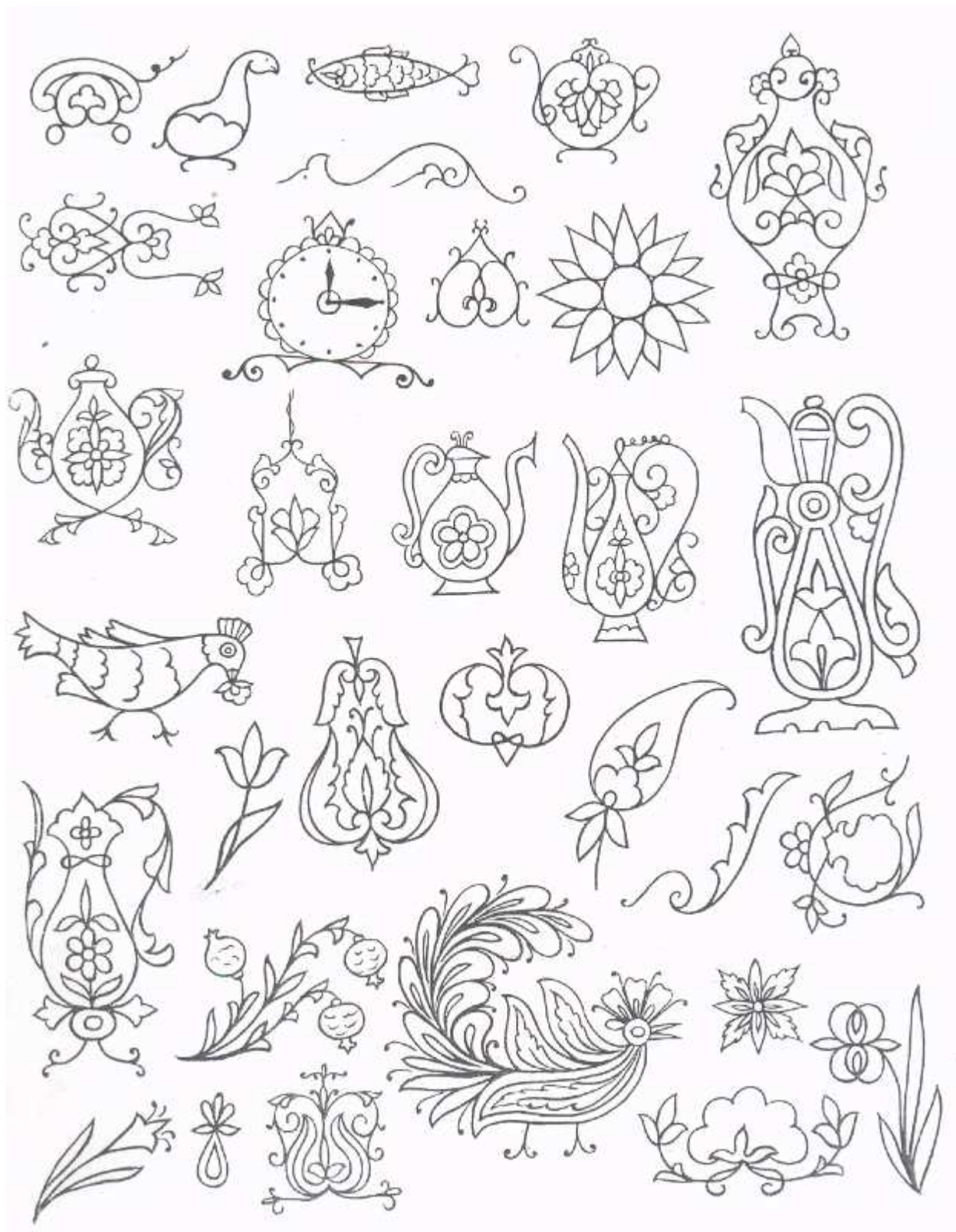
Рамзий нақшлар: эса кабутар, шер, балиқ, давлат герби ва бошқаларни стиллаштириб тасвирланган нақш элементларидан ташкил топган.(1,б-расм)

Биоларни нақшлар билан безаш борасида қадимги фозилу фузалоларнинг айтган фикрлари, ҳунар ўрганиш борасида жуда кўп асарларида ёзиб қолдирганлар.

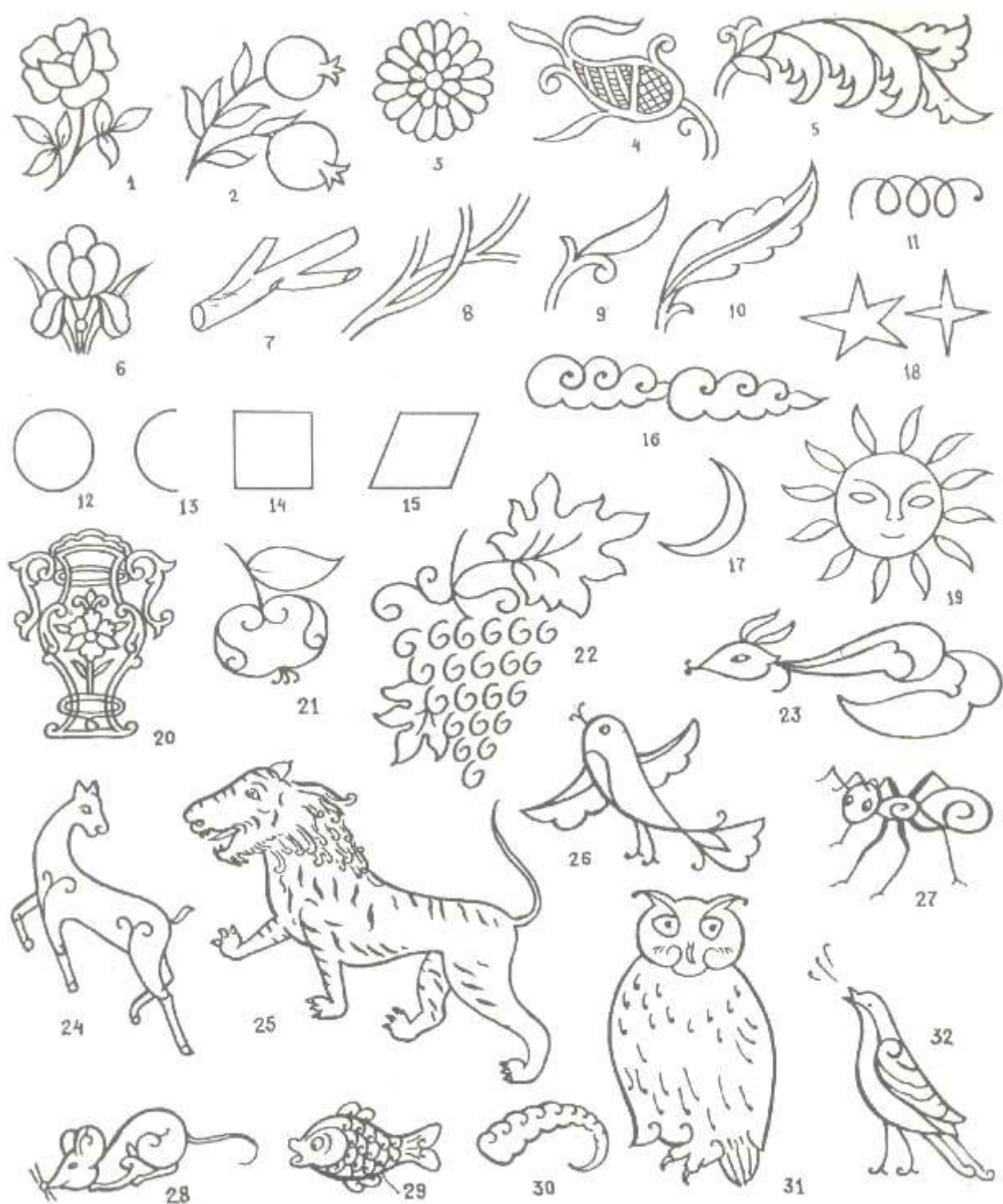
Масалан, XVI асрда яшаб ижод этган тарихчи Зайнуддин Восифий ўзининг “Бодом - ул вақос” асарида Алишер Навоий билан Камолиддин Беҳзод орасидаги бир қизиқ воқеани келтирган. Унда наққошнинг асарини Алишер Навоий ўз атрофидаги мулозимлари билан бирга томоша қилиб, фикр-мулохазаларини айтаётган парча ёритилган.

Камолиддин Беҳзод томонидан ишланган нақшга боқиб, Алишер Навоий завқ-шавққа тўла кўнгилдан қуйидагиларни айтади: “Эй наққош! Сен келиб хонамизни безатдинг. Вақтинг хуш бўлсин, зероки, бизни бағоят хушнуд этдинг.” Сўнгра Мир мажлисда ҳозир бўлганларга қараб дейди: “Азизларнинг хотирига бир муҳим саҳифа таърифи ва тавсифи учун нималар келди? Мир (Алишер) нинг устози ва Хуросон аҳлининг машҳур (киши)ларидан бўлган Мавлоно Фасихиддин (бундай) дейди:

- Махмудлар! Кўз олдимдаги бу очилган раъно гулларни қўл чўзиб узсам-у, дасторимга санчсам!?

1-расм. А) Рамзий нақш элементлари

1-расм. Б) Рамзий нақш элементлари

Мир (Алишер)нинг дўсти ва улфати соҳиб Доро (бўлса):

- Менда ҳам шундай истак бор эди. Аммо, қўл чўзсам, дарахтлар устидаги кушлар хуркиб, учиб кетмасин деб андиша қилдим, - дейди..."

Айниқса Амир Темур шаҳарларни ҳар томонлама чиройли нақшлар ва улуғвор бинолар билан безашга интилан бўлиб, тош ҳамда ғиштлиқ йўллар, кенг ва равон кўчалар қурдирган. Кўчаларда турли хил ҳунаромандлар учун дўппчилик, мисгарлик, заргарлик, бешикчилик, пичоқчилик, бўйрачилик, саватчилик, гиламчилик расталари мавжуд бўлган. Расталарнинг ёнма-ён жойлашганлиги ҳаридорларнинг ишларини анча енгиллаштирган.

1404 йилда Шаҳрисабздаги Темур саройида бўлган Испания қироллигининг элчиси Рюи Клавихо ўз кундаликларида қуйидагиларни ёзиб қолдирган: “Мен подшонинг амри билан қарийб 20 йилдан бери қурилаётган катта бир саройни кўрдим. Бу саройнинг кириш жойи жуда узун бўлиб, пештоқи жуда баланд эди. Кириш жойининг ўнг ва чап томонлари турли хил нақшлар билан безатилган эшикдан силлиқ қилиб қурилган арklar қад кўтариб турибди. Кенглиги 300 қадам бўлган катта ҳовлидан сўнг, подшонинг тахти ўрнатилган залга киришдаги баланд ва катта эшик кўринади. Эшик олтин ва зангори ранглар билан безатилган, кошинлари жуда ҳам нафис ишланган. Эшикнинг устида энг ўртада қуёшда ўтирган шер тасвири туширилган, четларида ҳам худди шунақа - бу Самарқанд шаҳрининг гербидир. Бу эшикдан тўғри квадрат шаклида қурилган саломхонага кирилади. Бу хонанинг деворлари олтин ва зангори бўёқлар билан безатилган, кошинлари силлиқланган, шифти эса бутунлай зарҳалланган.

Ховлида жуда кўп мевали ва сояли дарахлар мавжуд. Унда кўпгина ховузлар ва боғлар бор. Бу боғни кўрганингизда, ёз пайтлари дарахтлар соясида жуда кўпчилик роҳатланиб дам олиши мумкин экан, деган фикр келади.” Эсдаликларнинг давомида Рюи Гонсалес Клавихо шундай ёзади: “Сарой ичи жуда гўзал кошинлар билан қопланган, бундай қилинишига сабаб, подшонинг шу ерда бўлган пайтида одамларнинг ўтириши учун эди.” Клавихо мана шу гўзал кошинлар устида юрган, унинг гўзал нақш ва безакларидан завқланган ва бизга ўзининг ажойиб эсдаликларини қолдирган

шахсдир. Шундан бери қарийиб 500 йил ўтди, аммо бошқа ҳеч ким ҳақиқатан бу гўзал шох қасри ва унинг хоналарининг қай тарзда бўлганлигини, нозик ва нафис тилла югиртирилган эшиклар чет эллик элчини ҳайратлантирган кошинларни кўришга муяссар бўлмади. Бунчалик нафис санъат намунасини кўрган Клавихо ҳам, энг машҳур Париж усталарининг ишидан кўра бу ишлар жуда гўзал деб тан олишга мажбур бўлган.” [20. 18,6]

Ота-боболаримиз қадимий обидаларини нафис нақшлар билан безар эканлар, улардан завқ олиш билан бир қаторда улар орқали ўз орзумидларини, муҳаббатларини, тилакларини қўйганлар. Наққош ота-боболаримиз инсон руҳиятини жуда чуқур ва ҳар тарафлама ўрганиб, уйларни ажойиб нақшу нигорлар билан бойитганлар. Нақшлардан уйда кишилар хотиржам, руҳий осойишталик оғушида бўлиши, узок умр кўришини донишманд боболар асрлар давомида ҳаётий тажрибалар асосида илғаганлар. Кекса усталаримиз айтишича, қадимда наққошлик санъати шунчалик ривожланган эканки, улар чизган ёки бўяган нақшлари орқали бир-бирлари билан унсиз овозда гаплаша олар эканлар. Наққошлик санъати тилини билиш учун нақшнинг ҳар бир унсури ва рангларнинг рамзий алифбосини билмоқ керак бўлган.

Амир Темур, Алишер Навоий, Абу Райхон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Ал-Хоразмий, Низомий Ганжавий, Носир Ўисрав, Камолиддин Беҳзод, Маоний, Фирдавсий, Умар Хайём, Бобур каби жаҳонга машҳур олим, шоир ва наққошлар биноларимизни кишилар ҳаёлини ўзига тортувчи, табиатнинг гўзал манзараларига монанд нақшлар билан безашга чақирганлар. Кишиларни гўзаллик билан яқин дўст, биродар бўлишга ундаганлар.

Чунончи, Самарқанднинг эски шаҳар маркази, яъни Регистонда савлат тўкиб турган Шердор мадрасасига бир назар солайлик. Унинг пештоқлари, баҳайбат гумбазлари ва чиройли миноралари, ранг-баранг сирли кошинлари ҳамда нафис, ҳашаматли, дабдабали ишланган жимжимали қопламаси

кишини ҳайратга солади. Ушбу мадраса бошқа меъморий ёдгорликлар сингари ўз мазмунига ва тарихига эга.

Бухородаги Аштархонийлардан Муҳаммад Имомқулихон даврида хоннинг энг ишончли ҳамда яқин киши, яъни Самарқанд ҳокими Ялангтўшбий Баҳодир ниҳоятда бойиб кетгандан сўнг, Самарқанд Мирзо Улуғбек номидаги мадрасанинг қаршисида 1629-1636 йилларда замонасини, мўъжизаси ҳисобланган Шердор мадрасасини қурдирган. Бу ажойиб бино шаҳарнинг кўркига кўрк қўшиб, барча шоиру-олиму, уламо-ю фузалолар ва шаҳар халқининг олқишига сазовор бўлади. Ялангтўшбий Баҳодир меъмор Абду Жаббор олдига ҳеч бир нарсада ўзининг улуғ аجدодларидан қолишмаслигини нақшлар орқали халққа етказиш вазифасини қўйган. Санъат калитини эгаллаган машҳур меъмор ўз олдига қўйилган фалсафий фикрни нақш тили билан халққа унсиз овозда етказа билган. Шердор мадрасасининг бош фасади жозибали чиққан бўлиб, унинг пештоқи мутаносиб (симметрик) қилиб рамзий нақшлар билан безатилган, қизғиш зарҳал йўлбарссимон шерлар нозик оҳуларга қувиб етиб ташланаётган ва уларнинг ортидан кулиб турган одам қиёфали қуёш эса зарҳал ёғду билан ҳошияланган. Уларнинг атрофларига ислимий нақшу нигорлар ишланган.

Тасвирда эпчил, кучли, енгилмас шер рамзий маънода Ялангтўш Баҳодирга ишора қилинган, унинг муқояси қилиб кучсизлик рамзи тариқасида оҳу тасвирланган. Қуёш эса ўша давр ва ҳаёт рамзи тариқасида олинган. Зангори рангли кошинлар орқали коинотни ва тинчликни, нозиклик ўсимликсимон гул нақшлар орқали боғу бўстонни, табиатни акс эттирган.

Биноларни безашда қадимда одамлар нақшларнинг таъсирчанлигини кучайтириш учун Қуръони Карим, ҳадис, улуғ алломалар, халқ ҳикматларини араб ёзувида шундай тасвирлаганларки, унинг ҳам нақш, яъни безак ролини ҳамда шиор ролини ўтаганига қойил қолади киши. Хўш наққошликда рамз нима? - у арабча “ишора қилмоқ” сўзидан олинган, табиатни, воқеликни ҳаётдан қувонч ва ташвишларни, дўст ва душманларни, яхшилик ва

ёмонликни нақш элементлари, жонли чизиқлар, ранглар орқали тасвирлашдир.

Биз энди ўзбек миллий нақш тили алифбоси билан танишиб чиқамиз. Улар қуйидагилардан иборатдир:

Геометрик нақш элементларининг рамзий маънолари.

Тенг томонли учбурчак - тик турган ҳолати ҳаётни бошланиши, тескари турган ҳолати ҳаётнинг охирини билдиради.

Тенг ёнли учбурчак - яхлит бўлинган бўлак, айрилиқ.

Квадрат - дунёнинг тўрт томони, осмон саройи, қуёш фарзанди, абадийлик.

Тўғри тўртбурчак - ишонч.

Ромб - аёл, яъни она ер рамзи, серфарзандлик.

Айлана - олам, бахт, қуёш, одамларни ёвуз ниятидан қайтариш рамзи.

Беш қиррали юлдуз - ҳаётнинг қисқалиги, беш кунли дунё.

Ярим айлана - бахт.

Ярим ой - ислом дининг ифодаси. Мусулмонлик рамзи.

Ўнг свастика - абадий ҳаракат, ўсиш, кўтарилиш.

Чап свастика - тескари ҳаракат бузилиш.

Қуёш - ҳаёт рамзи.

Булут, олов - Ғолиблик рамзи.

Ислимий нақш элементларининг рамзий маънолари

Бодом - бахт, иқбол.

Барг - баҳорги уйғониш

Қалампир - ҳар хил ёмонликлардан ва ёмон кўздан асраш рамзи.

Зирк гули (Гулсафар) - осойишталик ва умр узоқлиги.

Анор - эзгулик, тўқчилик, тўкин сочинлик.

Ойгул - бахт, иқбол рамзи.

Жингала - тўкин сочинлик, бойлик рамзи.

Олма - муҳаббат рамзи.

Новда - бойлик ва фарвонлик.

Япроқ - тўқчилик, баҳорги уйғониш, наврўз.

Исрик - ёмон кўздан асраш рамзи.

Атиргул - гўзаллик рамзи.

Қуш ва ҳайвонларнинг рамзий маънолари

Шер - мардлик ва жасорат ва кучлилик рамзи.

Тулки – маккорлик.

Чумоли - донолик, хоскорлик рамзи.

Булбул – садоқат.

Хумо - бахт келтирувчи қуш.

Бойқуш - ҳушёрлик рамзи.

Сичқон - уй ҳайвонларининг кўпайиш рамзи.

Эчки - жасурлик, мардлик, покизалик рамзи.

Оқ кабутар - тинчлик.

Оҳу - гўзаллик, ҳимоясизлик, нозиклик.

Рангларнинг рамзий маънолари

Яшил ранг - она табиат рамзи

Кўк ранг - мовий осмон, тинчлик ва ёмон кўздан асраш рамзи.

Қизил ранг - ҳурсандчилик, шодлик.

Сариқ ранг - муқаддаслик.

Қора ранг - мотам.

Сариқ гул - айрилик.

Зангори - олий эътиқод.

Оқ ранг - тозалик, ёруғлик, бахт ва омад рамзи.

Аждодларимиз рангларнинг ҳамма хусусиятларини яхши билганлар. Улар атрофимизни ўраб турган табиат рангларига шайдо бўлганлари учун зангори, ложувард ва яхши рангларни айниқса кўп ишлатганлар. Биноларнинг кошин ва паргин сирларини, офтоб нурида товланишини ҳамда атрофдаги ранглар билан боғланишини ҳисобга олиб, муносиб бўёқлар танлаганлар. Паргин ва кошинларда асосан ложувард, зангори, яшил, сариқ ва оқ ранглар

ишлатилган. Улар осмон, ер, терилган пишиқ ғишт ранги билан жуда яхши бошлаган. Хар бир рангнинг мазмуни ва асосланган манбаи бўлади. Кўм-кўк, яъни ҳаво ранг ота бўёқ коинотини эслатади. Яшил ранг - она бўёқ ер юзидаги ям-яшил табиат рамзидир. Улар аралашмасида ҳосил бўлган ранглардан худди оналик ва оталик меҳри келиб турганидек туюлади.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР:

Нақш	Стилизация
Ўсимликсимон нақш	Гулли гириҳ
Рамз	Гириҳ

САВОЛЛАР

1. Нақш нима ўзи?
2. Нақшнинг қандай турлари бор?
3. Нақш турлари қайси томонлари билан фарқ қилади?
4. Рамз нима ўзи?
5. Нақш тили деганда нимани тушунаси?
6. Қайси нақш элементларининг рамзий маъноларини биласиз?
7. Чумоли, қуёш, қизил ранг нима рамзий маъноларни билдиради.

АДАБИЁТЛАР

1. Булатов С.С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Т., Меҳнат, 1991 53-56, 142-143 бетлар.
2. Булатов С.С. Шакрларнинг унсиз овози. Ёш куч журнали.1991, № 10
3. Азимов И. Ўзбекистон нақшу нигорлари Т., Ғ.Ғулом ном Адабиёт ва санъат нашриёти 1987, 142 б.
4. Самарқанд. Кириш сўзи муаллифлари В.А.Булатова, Г.В.Шишкина Т., Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат 1986,247 бет.
5. Бухоро. Кириш сўзи муаллифлари Т.Пўлатов, Л.Ю.Маньковская Т., Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 1991, 255 бет.

6. Қосимов Қ. Наққошлик. Т., Ўқитувчи 1989.7.
7. Амалий санъат қисқача луқати. Булатов С.С., Аширова М.О.Қомуслар бош таҳририяти Т., 1992, 476.
8. Лоренц Н.Ф. орнаменты всех времен и стилей М., Изд. А.М.Даврина 1898.
9. Ремпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана Т., Гос.изд.худ.лит. 1961, 606 стр.
10. Ўзбек Совет эндиқлопедияси. 1 том, Т., Изд. “Фан”, 1976, 573-576 бет.

УЙГА ВАЗИФА:

1. Нақш ва унинг турларига оид адабиётларини ўқиш.
2. Рамзийликка оид қўшимча материаллар олиб келиш.
3. Рамзийликка оид тест саволларини тузиб келиш ва бошқалар.

3.2. Тажриба-синов ишлари натижалари, таҳлили.

Амалий санъат асарларини бадиий таҳлил қилиш мезонлари. (Наққошлик)

1-жадвал

№	Мезон тартиби	Баллар					
		1	2	3	4	5	эсла тма
1	Ғоя						
2	Мантиқ						
3	Жойлаштириш						
4	Олтин кесм қоида						
5	Симметрия						
6	Асимметрия						
7	Нисбийлик						
8	Маром (ритм)						
9	Динамикавийлик						
10	Тақсим						
11	Уйғунлик						
12	Жозибдорлик						
13	Ранг						
14	Колорит						
15	Ишланиш технологияси						
16	Ёрқинлиги						
17	Ўлчами						
18	Янгилиги						
19	Равонлиги(плотичность)						
20	Рамзийлик						
21	Пардоз						
22	Стилизация						

Талабаларнинг бажарган амалий ишлари (ёғоч буюм сиртига ишлаган композиция) ни баҳолаш мезони

2-жадвал

№	Талабалар	1	2	3
1	Нақш композициясининг қоғоз сатҳига тўғри жойлаштириш	1	2	3
2	Композиция тузиш қонун-қоидаларига амал қилиганлиги	1	2	3
3	Нақш композициясида чизиқларнинг раванлиги	1	2	3
4	Нақш элементлари шў ўрнида қўлланилганлиги ва нисбатлари	1	2	3
5	Нақш композициясида ранглаш босқичларига амал қилинганлиги	1	2	3
6	Нақш композициясида ранглар уйғунлиги	1	2	3
7	Нақшларда рамзийликни қўлланилиши	1	2	3
8	Нақш композициясида пардоз турларидан тўғри фойдаланганлиги	1	2	3
9	Нақш композицияси тузишдан ўзига хос янги элемент ва пардозлардан фойдаланганлиги	1	2	3
10	Нақш композициясининг жозибдорлиги	1	2	3

Талабаларнинг бажарган амалий ишлари (қоғоз сиртига ишланган нақшлар) ни баҳолаш мезони

3-жадвал

№	Талабалар	1	2	3
1	Нақш элементларини бир-бирига нисбати тўғри ишланган	1	2	3
2	Нақшларда симметрия ва ассиметрия қоидаларига риоя қилинган	1	2	3
3	Мураккаб нақш бажарилган	1	2	3
4	Нақш элементларидан унумли фойдаланилган	1	2	3
5	Нақшлар текис бўлган	1	2	3
6	Нақшлар колорити тўғри топилган	1	2	3
7	Нақшлар жозибадорлиги бажарилган	1	2	3
8	Нақшларда рамзийликдан фойдаланилган	1	2	3
9	Нақшлар тўғри пардозланилган	1	2	3

Низомий номидаги ТДПУ даги Амалий санъат мутахассислиги бўйича тайёрланаётган мутахассисларни такомиллаштириш жараёнида рамзийликка оид тушунчаларини талабаларда шакллантириш илмий асосда ишлаб чиқилмаганлиги олий таълим муассасалари олдида турган муоммалардан бири ҳисобланади.

Бу муоммаларни бартараф этиш мақсадида, амалий тажрибалар асосида биз томонимиздан тажриба – синов ишлари 2007-2009 ўқув йилларида олиб борилди. Тажриба майдони қилиб Низомий номидаги ТДПУ Санъат факультетида наққошлик дарслари белгиланди.

Тажриба-синов тариқасида ўтказилаётган тадқиқотнинг мақсади бакалавр мутахассислари тайёрлаш жараёнида рамзийликка оид тушунчаларни талабаларда шакллантиришни тажриба-синовдан ўтказиш, ҳамда, уларнинг самарадорлигини текширишдан иборат.

Танланган мавзунинг назария ва амалиётдаги аҳволини таҳлил қилиш жараёнида олий ўқув юртида ўтиладиган наққошлик санъати машғулотлари жараёнида рамзийликка оид билим ва малакаларини биз томонимиздан аниқланган тизими асосида қай тартибда ривожланиб борганлигини ўрганиш эди.

Ишнинг умумий мақсадига биноан тажриба-синов тадқиқотларининг қуйидаги вазифалари белгиланади:

- амалий санъат ўқитувчиси мутахассислар тайёрлашда рамзийликка оид тушунчаларни талабаларда шакллантиришнинг моделини ишлаб чиқиш ва унинг таркибий қисмлари таъсирини тажриба-синов натижалари орқали кўриш;
- рамзий элементлар алифбосини тузиш ва уларни ўқув жараёнида фойдаланиш.
- Рамзий нақш элементлар алифбосини тажриба – синовдан ўтказиш ва унинг самарадорлигини аниқлаш.
- Талабаларда рамзийликка оид билимларни шакллантириш орқали назарий ва амалий билим даражаларини шаклланганлик кўрсаткичларини аниқлаш.

Амалий санъат дарсларида рамзийликка оид тушунчаларни шаклланганлик даражасини амалиётдаги аҳволи билан танишиб чиқилгач, унинг имкониятлари, педагогик психологик таъсири методлари самарадорлигини аниқлаш мақсадида қуйидаги тажриба-синов режаси тузиб олинди.

Амалий санъат дарсларида рамзийликка оид тушунчаларни талабаларда шакллантиришни таълим муассасасида тажриба-синовдан ўтказиш иш режаси.

№	Ўтказилиши Таълим муассасаси	Ўтказилган ўқув йиллари	Ўтказилиш босқичлари			Талабалар сони			Ўқитувчилар сони	“Санъат” ТДПУ факультети декани	Масул ўқитувчи
			Дастлабки тажриба	Оралик тажриба	Якуний тажриба	Назорат гуруҳи	Тажриба гуруҳи	Жами			
1.	Низомий номидаги ТДПУ	2007 – 2009	2007 - 2008	2008 - 2009	2008 – 2009	19	18	37	4	С. Абдирасилов	К.Ғуломов.

Тажриба-синов ишлари икки йиллик даврни ўз ичига олишини ҳисобга олиб, уни бир неча босқичлар жараёнида олиб бориш зарур деб топилди.

Биринчи босқич дастлабки тажриба ўтказиш (ДТЎ) – аниқловчи босқич ҳисобланиб, у 2007-2008 ўқув йилларини ўз ичига олади. Бунда талабалар “назорат” ва “тажриба” гуруҳларга бўлиниб, уларнинг дастлабки билим даражалари аниқлаб олинди ва тадқиқотнинг иккинчи босқичи дастури ишлаб чиқилди. Мазкур босқичда Низомий номидаги ТДПУ даги Санъат факультетининг амалий санъат дарсларида рамзийликка оид тушунчаларни дарслар жараёнида фойдаланиш ҳолати ва камчиликлари ўрганилди.

Тадқиқотнинг иккинчи босқичи оралиқ тажриба ўтказиш (ОТЎ) - асосий шакллантирувчи босқич ҳисобланиб, 2008-2009 ўқув йилларини ўз ичига олади. Рамзийликка оид алифбоси тузилди .

Учунчи босқич якуний тажриба ўтказиш (ЯТЎ) – 2008-2009 ўқув йилларини ўз ичига олади. Ушбу босқичда якунловчи тажриба-синов ишлари олиб борилди. Олинган натижалар умумлаштирилди ва тадқиқот иши диссертация кўринишида расмийлаштирилди.

Кузатиш ва таҳлиллардан шу нарса маълум бўлдики, Низомий номидаги ТДПУ да ўқитилаётган наққошлик дарсларида рамзийликка оид тушунчаларни етарли даражада ўргатилмайдигани. Дарсларни ўтказиш учун методик қўлланма ва тавсифномалар етишмайди, мавжудлари ҳам ҳозирги замон талабларига жавоб бермайди.

Битираётган амалий санъат мутахассисларимиз етарлича рамзийликка оид тушунчага эга эмаслар. Натижада санъат асарларини бадиий таҳлил қилишга олмаслиги ва санъат асарларини фалсафий ҳамда психологик идрок қилишга улардан тегишли хулосалар чиқара олмайдилар. Тадқиқот давомида рамзийликка оид ўтказилаётган дарслар мазмуни билан танишилди ва таҳлил қилинди. Бу ишларни олиб бориш жараёнида баҳолаш мезонлари, тест, сўровнома, суҳбат кузатиш каби методлар орқали тадқиқотнинг дастлабки тасдиқловчи ва шакллантирувчи босқичларда олиб борилди.

Тадқиқот натижаларидан маълум бўлдики, шу вақтгача рамзийликка оид педагогик назорат топшириқлари ва тестлар етарли даражада ишлаб чиқилмаган.

Тадқиқот давомида биз томонимиздан рамзийликка оид тестлар тўплами тузилди, ҳамда у тажрибада синаб кўрилди.

Бу жараёнда талабаларнинг рамзийликка оид билим, кўникма ва малакалари қиёсланиб таққосланди. Шунингдек рамзийликка оид алифбосининг мазмуни, ўрганиш шарт-шароити, методлари, воситалари танланди. Ўқув машғулотлари бахс –мунозара, суҳбат кўринишида олиб борилди.

Тажриба-синов ишларида педагогик кузатиш натижалари, талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш мезонлари жамланди. Тажрибавий методик ишланмалар натижасида дарс конспектлари, амалий дарслар баённомалари, тарқатма ва кўрсатмали дидатик материаллар ҳамда методик ишланмалар орқали талабалардан олинган самарадорликнинг юқори эканлиги ҳам исботланди.

Тажриба-синов ишларида жами 37 нафар талаба ҳамда 4 та ўқитувчилар иштирок этишди.

Тажриба-синов ишларида талабаларнинг рамзийликдан фойдаланишга оид тест саволлари ҳамда, талабаларнинг миллий рамзийликка оид тушунчалари шаклланган даражалари баҳолаш мезонлари юзасидан ўтказилди.

Дастлабки тажриба ўтказиш (ДТЎ) дарслари 2007-2008 ўқув йиллари ўтказилди. Талабаларга 1-тест берилган саволларга ҳар иккала гуруҳ (37 та талаба) талабаларининг жами тўғри жавоблар 29 фоиз ни, нотўғри жавоблар эса 71 фоизни ташкил этди. Жадвалда 1,2,3.4, ва 5та тест саволларидаги топшириқлар тартиби белгилаб олинди.

1- жадвалда кўриниб турибдики 1-босқич талабалари ДТЎ да ҳар иккала гуруҳ талабаларининг ўзлаштириши қуйидагича бўлди: Назорат гуруҳининг тўғри жавоблари 32% ни, нотўғри жавоблари 68% ни ташкил

эса, тажриба гуруҳининг тўғри жавоблари 25% ни, нотўғри жавоблари эса 75% ни ташкил этди. Бу хол эса, талабаларнинг рамзийликка оид билимлар мажмуи бевосита дарс машғулоти жараёнида эмас, балки ўзларининг ҳаётий тажрибаларидан ота-она суҳбатларидан, вақтли матбуотлардан ва ҳар хил адабиётларни ўқишларидан ҳосил қилинганлиги маълум бўлди.

1-жадвал

1-курс	жавоблар тури	Дастлабки тажриба ўтказиш (ДТЎ) 1-тест														жами	
		Назорат гуруҳи							Тажриба гуруҳи								
		Жавоблар тартиби															
		1	2	3	4	5	Ж	%	1	2	3	4	5	ж	%	Ж	%
	Тўғри жавоб	-	-	-	-	8	8	32	-	-	-	-	6	6	25	14	29
	Нотўғри жавоб	2	9	-	6	-	17	68	-	6	8	4	-	18	75	35	71
жами	2	9		6		25	100	-	6	8	4	6	24	100	49	100	

2-жадвал

2-курс	жавоблар тури	Ораллик тажриба ўтказиш (ОТЎ) 2-тест														жами	
		Назорат гуруҳи							Тажриба гуруҳи								
		Жавоблар тартиби															
		1	2	3	4	5	ж	%	1	2	3	4	5	ж	%	Ж	%
	Тўғри жавоб	-	-	-	-	9	9	38	2	-	-	-	10	12	46	21	43
	Нотўғри жавоб	-	4	6	5	-	15	62	-	6	4	3	-	13	54	27	57
жами	-	4	6	5	9	24	100	2	6	4	3	-	25	100	48	100	

3-жадвал

2-курс	жавоблар тури	Якуний тажриба ўтказиш (ЯТЎ) 3-тест														жами	
		Назорат гуруҳи							Тажриба гуруҳи								
		Жавоблар тартиби															
		1	2	3	4	5	ж	%	1	2	3	4	5	Ж	%	ж	%
	Тўғри жавоб	-	-	-	7	-	-	30	-	-	21	-	-	21	88	28	59
	Нотўғри жавоб	1	9	4	-	3	17	70	-	1	-	2	-	3	12	20	41
жами	1	9	4	7	3	24	100	-	1	21	2	-	24	100	48	100	

Рамзийликка оид тестлар.

1. Регистон майдонидаги Шердор мадрасаси пештоғида қайси хайвонлар рамзий маънода ифодаланган?

- а) Сичкон, бургут.
- *б) Йўлбарс, Шер, оху.
- в) Кабутар, йўлбарс.
- г) Товус, айиқ

2. Хумо қуши қандай рамзий маънога эга?

- *а) Бахт қуши.
- б) Бахтсизлик.
- в) Саҳийлик.
- г) Гўзаллик.

3. Хушёрлик ва ҳалол луқма рамзи қайси сувда яшовчи жаниворга мансуб?

- а) Саккиз оёқ.
- б) Денгиз юлдузи.
- *в) Балиқ.
- г) Денгиз оти.

4. Қайси ранг поклик рамзи ҳисобланади?

- *а) Оқ.
- б) Қора.
- в) Кул ранг.
- г) Хова ранг.

5. Шердор манзарасидан оху ниманинг рамзий маъносида тасвирланган?

- *а) Руҳий полик.
- б) Маънавий поклик.
- в) Етуклик.
- г) Эзгулик.

6. Атиргулнинг рамзий маъноси нима?

- *а) Муҳаббат ва гўзаллик.
- б) Вафодорлик.
- в) Садоқат.
- г) Самимийлик.

7. Анор гулининг рамзий маъноси?

- а) Сокинлик.
- б) Эзгулик ва вафодорлик.
- в) Кўпайиш.
- *г) Вафодорлик.

8. Чархпалак ниманинг рамзи?

- *а) Ҳаётнинг тинимсиз ҳаракатда экани.
- б) Кун билан туннинг алмашуви.
- в) Ой билан кўёш.
- г) Йилнинг аср билан алмашуви.

9. Янги ой ниманинг рамзий тимсоли?

- а) Ҳаёт, ёруғлик.
- *б) Ислон динининг рамзий ифодаси.
- в) Тиббиёт илмининг рамзий ифодаси.
- г) Барча жавоблар тўғри.

10. Кўёш ниманинг рамзий ифодаси?

- *а) Ёруғлик, илиқлик.
- б) Зиё, илм, донишмандлик.
- в) Голиблик, улуғворлик.
- г) Мусулмонлик.

11. Чинни гулнинг рамзий маъноси?

- *а) Ҳаёт рамзи.
- б) Садоқад.
- в) Ёлғизлик.
- г) Ҳиёнат.

12.Булбулнинг рамзий маъноси?

- *а) Садоқад.
- б) Бахт қуши.
- в) Ҳушёрлик.
- г) Ҳалоллик.

13.Қалампирнинг рамзий маъноси?

- *а) Ёмон кўз ва балолардан асраш.
- б) Тўкин-сочинлик.
- в) Аччиқ қисмат.
- г) Бахт, иқбол.

14. Лола қайси фаслнинг рамзий белгиси?

- а) Қиш.
- б) Ёз.
- в) Куз.
- *г) Баҳор.

15. Айлана ниманинг рамзи?

- *а) Олам, мукамаллик, бахт, ҳаёт.
- б) Қуёш, ой, чилдирма, нон.
- в) Дунёнинг тўрт томони.
- г) Голиблик, улуғборлик.

ХУЛОСА

Ўзбек халқи ўзининг қадимий ва бой маданияти билан бутун дунёга машҳурдир. Ўзбекистоннинг қадимий ёдгорликлари ва тупроқ ости қисми улкан тарихий музейдир. Самарқанд, Бухоро, Хива, Тошкент, Термиз ва бошқа шаҳарлардаги ҳар бир архитектура ёдгорлиги бир буюк асар, нодир қўлёмалар, халқ амалий санъати намуналари бир вақтлар ўзбек халқининг маданияти нақадар юксак бўлганлигидан далолат беради, чунончи ота-боболаримиз қурган бинолар, меъморчилик безаклари, уларнинг ранг-баранглиги, геометрик ва ўсимликсимон нақшлар уларнинг композицион тасвири завқ олишга, тарбияланишга, улар орқали ўз орзу-умидларини, муҳаббатларини халққа изҳор этишга чорлайди. Асрлар давомида орттирилган маданий бойлигимиз, халқ амалий санъатининг айрим турлари, уларнинг ўзига хос томонлари, ҳақиқий ўзбекча номлари ишлаш технологияси ва уларни яратган усталаримизнинг номлари аста-секин унутилиб кетиш арафасида. Шунинг учун халқимизнинг асрлар бўйи қилган ижодий меҳнати натижасида яратилган тарихий ёдгорликлар ва бошқа амалий санъатини кўз қорачиғидек сақлаш, қадрлаш ва улардан фойдаланиш ҳозирги давримизнинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Маданий мерос ва юксак бадиийлик миллий анъанани ривожлантиришга ундан фойдаланиш, ундаги ижодий амалит услубларини жорий этиш, табиий материал билан ишлаш, кишиларда айниқса, ёшларда кунт, чидам қатъият, халқ амалий санъатининг қизиқарли ўзига хос турларига даҳлдор этиш мақсадга мувофиқдир. Олий таълим муассасаларида талабаларни сиёсий-ғоявий ва эстетик руҳда тарбиялашда, гўзалликни сеза билишга, санъат асарларини ўрганишга, улардан баҳра олишга, изланувчанлик ва яратувчанлик қобилиятларини оширишга, амалий санъатга бўлган қизиқишларини кучайтириш, кўникма ва дунёқарашини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Шундай экан, меъморчилиги ва ўзбек халқ амалий безак санъати ва унинг турлари бўлмиш ганчкорлик, заргарлик, кулолчилик, мисгарлик, ёғоч

ўймакорлиги дарсларда ўқитувчи барча имкониятлардан самарали фойдаланиб, ўз ишларини режали ташкил этиш ва тарбиянинг ҳамма таркибий қисмларини комплекс амалга оширишга эришиши керак. Ўзбек халқ амалий санъати дарсларнинг самарадорлигини ошириш учун техника воситаларидан фойдаланиб видеофильм, электрон версия, электрон дарсликлардан намойиш қилиш, илмий асосланган дастурлар тузиш, ўқув методик кўргазмалар тайёрлаш, экскурсив танловлар, викториналар ўтказиш, ҳозирги замон педагогик-психологиясининг илғор ютуқларига суянган ҳолда машғулотлар ўтказиш, ўқув моддий базасини мустаҳкамлаш, маҳаллий материаллардан фойдаланиш, кўргазмалар ташкил этиш, кабинетларни замонавий жиҳозланиш, таълим-тарбия масалаларини муваффақиятли ҳал этиш учун дидактик принциплар, яъни таълимни тарбияловчи принципи, илмийлик принципи, мунтазамлик принцип ива кетма-кетлик, онглилик-активлик, кўргазмалилик, ва бошқа принципларга риоя қилиш алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбек халқ амалий безак санъати ҳам санъат, ҳам ҳунар. У асрлар мобайнида ота-боболаримиз томонидан кўз қорачиғидек асраб-авайлаб келинган халқ амалий безак санъати дурдонасидир. Тарихда ва айни кунларга қадар сақланиб келаётган бу амалий санъат турлари келгусида янада қадрланади, ардоқланади. Зеро, ўйиб, чизиб, тирнаб, бўяб ишланган, такрорланмас нақшлар инсон идрокининг, одам ҳис-туйғуларини ифодасидир. Бамисоли ёғоч, суяк, қора лой, ганч ва бошқаларга жо этилган ҳаёт қўшиғидир. ҳаёт қўшиғи эса замонлардан-замонларга баралла янграйверади.

Хулоса қилиб айтганда, наққошлик санъати тили ҳамда нақшларнинг рамзий алифбоси ҳам мутлақо унутилиш арафасида.

Асрлар давомида яратилган улкан маданий бойлигимиз, хусусан ўзбек миллий халқ амалий санъати кенг тарқалган турларининг ўзига хос томонлари, мактаблари, бажариш технологияси услублари, уларни яратган усталарнинг муборак номлари мангу йўқолиш бўсағасида. Ана шу сабабли

бу ноёб санъат дурдоналарини сақлаш, уларни ёшларга ўргатиш муҳим вазифалардандир.

Узлуксиз таълим – тарбия тизимининг асосий бўғини ҳисобланган Олий таълим муассасаларида талабаларни рамзийликка оид билимларини шакллантиришни такомиллаштириш бўйича қуйидагилар тавсия этилади.

1. Олий таълим муассасаларида рақобатбардош мутахассисларни тайёрлашда дарс самарадорлигини ошириш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун бадий асарларни тўғри таҳлил қила олиш учун, миллий рамзийликка оид билимларни шакллантириб бориш лозим.
2. Ўзбекистон майдонида чексиз маънавий бойликларимиз бор. Уларни ўрганиш учун миллий рамзларни ўқиш алифбоси мезонларини ишлаб чиқиш.
3. Тажриба-синов ишлари асосида ўзбек миллий рамзийликларни илмий методик асослари ишлаб чиқилди ва таҳлил қилинди. Ўзбек миллий рамзларини Олий таълим муассасаларида ўргатиш методикаси ёритилди.

Келгусидаги вазифа нафақат Олий таълим муассасаларида мутахассислар тайёрлашда, балки узлуксиз таълим-тарбия тизимининг бошқа бўғинларида ҳам юқорида такидланган методлар ишлаб чиқилиши ва амалиётга қўллаш лозим.

Демак, Олий таълим муассасаларида мутахассислар тайёрлашда миллий рамзларни таълим-тарбия жараёнида фойдаланишни такомиллаштириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 1992. -46 б.
2. Каримов. И.А Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиёти пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997. -64 б.
3. Каримов И.А. Юсак маънавият-енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. – 2009. -56 б.
4. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. -Т.: Ўзбекистон, 2000. -112 б.
5. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. –Т.: Ўзбекистон, 2009. 176.б.
6. Каримов.И.А.Ўзбекистоннинг сиёсий - ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамоиллари .–Т: Ўзбекистон, 1995 .
7. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Халқ мероси, 1993. -224
- 8.Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис II қисм. –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. -607 б.
- 9.Азимов И. Ўзбекистон нақшу нигорлари Т., Ғ.Ғулом номли Адабиёт ва санъат нашриёти 1987, 142 б.
10. Алексей Грицина. Идиш XII аср тақвими. Санъат журнали. 1999 № 2.
11. Булатов С.С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. –Т.: Мехнат, 1991. - 384.б,
расм.
12. С.С.Булатов, Ў.Мансуров. Миллий меъморчиликда амалий санъат фалсафаси. –Т.: Фан, 2005. -152 б.
13. Булатов С.С., Юлдашев Х.А., Турсуналиев Н.Ю. Кулолчилик санъати. /Қўлланма. -Т.: Низомий номли ТДПУ, 2002. -31 б.
14. Булатов С.С., Юлдашев Х.А. Касб-хунар коллежларида меъморий безак санъати йўналиши бўйича «Ганч ўймакорлиги» фанидан экспериментал

- намунавий ўқув дастури. –Т.: ЎМКХТРИ, 2003.- 15 б.
15. Булатов.С.С, Салимов.С, Мухторов.А. Шердор мадрасаси безакларининг сирли олами. – Т.: Талқин, 2007.
- 16.Булатов.С.С, Толипов.Н. Гўзаллик фалсафаси (Монография). - Т., “Fan va texnologiya”, 2008, -128 б.
- 17.Булатов С.С. Шарқларнинг унсиз овози. Ёш куч журнали.1991, № 10
- 18.Булатов С.С., Аширова М.О. Амалий санъат қисқача луқати. Қомуслар бош таҳририяти Т., 1992, 47б.
19. Болтаева Феруза. Янги аср авлоди. 2002.
20. Березиков. Е. Шахрисабз нақшлари. “Совет Ўзбекистон санъати” журнали. 1980, -18 бет.
21. Галина Дресвянская “Санъат” журнал. 2001. № 3.
22. Зоҳидов П.Ш. Зеб ичра зийнат. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. -118 б.
- 23.Зоҳидов П.Ш. Меъмор санъати. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. - 118 б.
- 24.Зоҳидов П.Ш. Фарғона нақши (халқ устаси Саидахмад Норқўзиев альбомидан). - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1960. -48 б.
- 25.Имомов. К. Қуёшга қўнган қуш.//Сирли олам. 2002, № 2
- 26.Ислом дини асослари ҳақида. Ўзбекистон. 1993
- 27.Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат// Муаллифлар: М.Абдуллаев, М.Абдуллаева, Ф.Абдуллаева.Г.Абдураззоқова. –Т.: “Шарқ”, 2006. -528 б.
- 28.Маллаев Қ.Н. Навоий ижодиётининг халқчил негизи. –Т.: Ўқитувчи, 1980. -132 б.
- 29.Маҳмудов Маҳкам. Аҳли дил: (маънавий олам сирлари). -Т.: Ўқитувчи, 1997. -312 б.

- 30.Мирзакалон Исмоилий. Инсон хусни. Ахлоқ-одоб мавзусидаги суҳбатлар (нашрга тайёрловчи Т.Малик) –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –256 б.
- 31.Мирзахмедов М.Х. Бошланғич бадий нақш ишлаш методикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1976. – 24 б.
- 32.Муҳаммад Содик, Муҳаммад Юсуф. Тафсили ҳилол № 29, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлар диний бошқармаси. –Т.: 1991
- 33.Ниғмонов Баҳром ҳожи Абдувосиқ ҳожи ўғли. Нақш композицияларини тузиш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2006. 96 б.
- 34.Салоҳиддиннова. М. Исломият ва илм. –Т.: Мовороуннахр, 2004.
- 35.Сарсенбаева Р.М. Меҳнат таълими негизида ўқув-тарбиявий тадбирлар ўтказишнинг илмий-методик асослари (халқ хунарамандчилиги мисолида) 13.00.02. Пед. фан. ном. ... дисс. -Т.: ЎМКХТРИ, 2004. -127 б.
- 36.Самарқанд (Кириш сўзи муаллифлари В.А.Булатов, Г.В.Шишкина)-Т.: Г.Ғуломов номли адабиёт ва санъат нашр., 1986
- 37.Ремпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана Т., Гос.изд.худ.лит. 1961, 606 стр.
38. Темур тузуклари . (А.Суғуний ва Х.Караматов таржимаси. Б.Аҳмедов таҳрир) –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. -344 б.
39. Усмонов О. Комолиддин Беҳзод ва унинг наққошлик мактаби. –Т.: Фан, 1977. -149 б.
- 40.Эгамов Х. Бўёқлар билан ишлаш. -Т.: Ўқитувчи, 1981. -56 б.
- 41.Эргашев Қ. Ёшларнинг маънавий тарбияси. –Т.: Маънавият, 1999. -40 б.
- 42.Ўзбек миллий энциклопедияси. –Т.: 2000. 1- жилд. 377б.
43. Ўзбекистон санъати (1991-2001 йиллар). Таҳрир ҳайъати: Ҳ. Караматов, Н. Жўраев, Т. Қўзиев. –Т.: “Шарқ”, 2001. 240б. –(Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 10 йиллигига бағишланади).
- 44.Қосимов Қ. Наққошлик: Бадий шакл тўғараги машғулотларининг мазмуни ва методикаси. (Тўғарак раҳбарлари учун қўлл.) -Т.: Ўқитувчи, 1982. -72 б.

45. Қуръони Карим (Таржима ва изоҳлар, муаллиф Аловуддин Мансур). –Т.: «Чўлпон», 1992.
- 46.Фан ва турмуш. Ў. Алимов. № 10. 1989.
- 47.Фан ва турмуш. № 5-6. 2007.
- 48.Ғуломов. К. Амалий санъат. –Т.: Иқтисод-молия, 2007. -96 б.
- 49.Худайберганов. К. Ёзувларга яширинган тарих. –Хива.: Хоразм, 1996.-72 б.
50. Холматов. Б. Наққошлик. –Т.: Иқтисод-молия, 2007. -64 б.
51. Халқ таълим журнаלי. 1992. 10-12 сон.
52. Ҳаққулов А. Таъмир санъати. -Т.: Меҳнат, 1991. -100 б.